

»Arhitektura za bodočega človeka« •

Arhitekt Feri Novak in njegov opus v Murski Soboti/

»Architecture for the man of the future« •

Architect Feri Novak and his body of work in Murska Sobota

glavni in odgovorni urednik / *Editor in Chief* Miha Dešman
 pomočnica urednika / *Assistant* Kristina Dešman
 grafično oblikovanje in AD / *Graphic design and AD* Nena Gabrovec
 slovenski jezikovni pregled / *Slovene proof reading* Inge Pangos
 prevod / *Translation* Sašo Podobnik
 avtorja osrednjega dela revije / *Authors of the main part*
 Meta Kutin in Tomaž Ebenšpanger

uredniški odbor / *Editorial Board* Andrej Hrausky,
 Jurij Kobe, Janez Koželj, Uroš Lobnik
 prelom / *Typesetting* Nena Gabrovec
 tisk / *Print* MatFormat, Ljubljana
 naklada / *Copies* 500
 cena / *Price* 20 EUR
 letna naročnina / *Annual subscription* 30 EUR
 naslov redakcije / *Editorial office*
 AB, Židovska steza 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
 tel: +386 1 2516 010, fax: +386 1 4217 975
 e-mail: info@ab-magazine.com
 www.ab-magazine.com

Izid publikacije je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz naslova razpisa za sofinanciranje domačih znanstvenih periodičnih publikacij.

Stališča, izražena v člankih posameznih avtorjev, ne izražajo nujno stališč uredništva.

klasifikacija / *classification* mag. Doris Dekleva-Smrekar CTK UL
 revija je indeksirana: Cobiss, ICONDA

REPUBLIKA SLOVENIJA
 JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKAVNO DEJAVNOST

Vsebina / *Content*

- 04** *Miha Dešman*
Uvodnik: Avantgarda na periferiji /
Leader: Avant-garde on the Periphery

ZGODOVINA

- 06** *Bogo Zupančič*
Arhitekt Feri Novak v Le Corbusierovem ateljeju
na rue de Sèvres 35 v Parizu

RAZSTAVA

- 14** *Meta Kutin, Tomaž Ebenšpanger*
Preden se podamo po poti Novakove soboške arhitekture
- 15** *Meta Kutin, Tomaž Ebenšpanger*
Franc Novak_ »Arhitektura za bodočega človeka«
- 18** Karta Murske Sobote s seznamom del
- 20** Predstavitev 8 projektov

INTERVJU

- 78** *Meta Kutin, Tomaž Ebenšpanger*
Stopnice so pokale, lipa je dišala
Pogovor z gospo Vero Leskovic Keršovan
o spominih na življenje v prvi vili arhitekta Franca Novaka

- 82** *Kristina Dešman*
Novak je začutil *zeitgeist* in deloval znotraj njega
Pogovor z Matejem Fišerjem

OKVIR

- 86** *Andrej Hrausky*
Kar uničimo, ne moremo obnoviti

SEZNAM

- 89** Seznam del Ferija Novaka v Murski Soboti

IN MEMORIAM

- 99** *Jurij Kobe*
In memoriam: Bogdan Reichenberg (1948–2016)

Avantgarda na periferiji / *Avant-garde on the Periphery*

Uvodnik / Leader

Miha Dešman

Med prvo in drugo svetovno vojno je slovenska arhitektura v dveh desetletjih prehodila dolgo in pestro razvojno pot. Iz arhitekturno skoraj »nepismene« avstro-ogrske province, kjer so gradili uvoženi arhitekti, je slovenska dežela postala prepoznavna po svojih arhitektih in njihovih delih.

Eden od vzrokov je ustanovitev študija arhitekture na novoustanovljeni univerzi v Ljubljani leta 1920. Na Tehniški fakulteti je prvi docent za arhitekturo Ivan Vurnik, študent Karla Koeniga in Otta Wagnerja na dunajski tehniški visoki šoli. Šolanje, sprva zasnovano kot 2-letni tečaj v okviru gradbeništva, se postopoma preoblikuje v 4-letni študij. Vurnik k sodelovanju povabi Fabiani in Plečnika, takrat mednarodno najuglednejša arhitekta slovenskega rodu. Fabiani po prvi vojni raje ostane v Gorici in Štanjelu, v tedanji Italiji, Plečnik pa leta 1921 iz Prage pride v Ljubljano. V skladu s svojimi nazori ustoliči arhitekturno izobraževanje v tradiciji *beaux arts*, torej kot akademsko disciplino, zavezano svoji zgodovini in vlogi oblikovanja nacionalne identitete. Temu doda svoj specifični arhitekturni etos, ki ga smiselno povzame po Wagnerjevi šoli, Semperjevih teorijah in nadgradi z lastnim pojmovanjem arhitekture in njene zgodovine.

Plečnik je gradil samosvojo smer v arhitekturi, ki se ne da zvesti na takrat dve poglavni tendenci v Evropi: na eni strani podaljšana secesija in *art deco*, na drugi hitro naraščajoči val radikalnega modernizma. Vurnik se je iz narodno dekorativne drže počasi in omahujoče približeval ekspresionizmu in nato modernizmu. Radikalno linijo modernizma je pri nas sprva zastopal predvsem Avgust Černigoj, ki je kratek čas študiral na Bauhausu v Weimarju in skušal potem zanetiti »plamen avantgarde« najprej v Ljubljani, zatem v Trstu. V svojem aktivizmu pa je ostal precej osamljen. V Ljubljani je radikalni modernizem ostal umetniški eksperiment, čeprav se je v tistem času postopoma izoblikoval močan in samozavesten sloj premožnega in razgledanega meščanstva, ki je postal nosilec novih idej in modernega življenjskega sloga. Tem idejam so se posvečali številni tedaj vodilni arhitekti, najbolj prestižne javne naloge pa je načrtoval Plečnik.

Slovenski arhitekti medvojnega obdobja so se sprva večinoma šolali v tujini; pri Wagnerju na Dunaju že Plečnik, Fabiani in Vurnik, kasneje pri Petru Behrensu, prav tako na Dunaju, pa Ivo Spinčič, Jože Mesar in v dveh turnusih tudi Feri Novak. Z Dunaja sta prišla z diplomo tudi Jože Sivec in Ivo Medved, iz Prage Vladimir Šubic, Stanislav Rohrman (diplomiral pri Vurniku) in Ljubo Humeč, nekateri so študirali v drugih evropskih centrih.

Vsaj sedem jih je šlo v Pariz, da bi delali pri slavnem Le Corbusieru. Med njimi je prav Prekmurec Feri Novak pri svojih projektih iz tistega časa najbolj dobesedno sledil Le Corbusierjevi doktrini. Kako to?

Danes veljata Murska Sobota in Prekmurje za konservativno regijo, kjer se iz perspektive centra ne dogaja bog ve kaj zanimivega. Nekoč je bilo drugače. Obrobje je bilo naprednejše od centra, tudi avantgarda je bila velikokrat doma na periferiji. To v Sloveniji še posebej velja za severovzhod. Fritz Lang, na Dunaju rojeni režiser, vodilni predstavnik nemškega ekspresionizma 1920-ih in 1930-ih, je v začetku prve svetovne vojne nekaj časa prebival pri Grossmannovih v Ljutomeru. Tam je večkrat kiparil v bližnji lončarski delavnici. Karpo Godina je leta 1990 družinju Langa, »moža z monoklom«, in Grossmanna posvetil film *Umetni raj*. Ker velja tudi trditev, da se na periferiji stvari odvijajo bolj ekstremno, celo groteskno (Wallerstein, 1977¹), so Novakove arhitekturne ideje, ki bi težko zaživele v Ljubljani, lažje našle voljne naročnike v Murski Soboti. Naročniki so bili po eni strani bolj odprti za prevratne ideje, po drugi pa manj previdni in izkušeni. Najbrž je svoje odigrala tudi povezanost z Zagrebom, ki je bil za razliko od Ljubljane veliko bolj naklonjen arhitekturni globalizaciji in mednarodnemu slogu.

Between the two World Wars, in the space of two decades, Slovene architecture made a long and varied developmental journey. The once architecturally illiterate Austro-Hungarian province employing imported architects, Slovenia became recognisable by Slovene architects and their architecture. One of the reasons lies in the establishment of the course on architecture at the freshly founded Slovene university in 1920. The first associate professor for architecture at the Technical Faculty was Ivan Vurnik, student of Karl Koenig and Otto Wagner at the Vienna College of Technology.

The study of architecture, initially conceived as a two-year course within the civil engineering study, was gradually made into a four-year study. Vurnik sought collaboration from Maks Fabiani and Jože Plečnik, who at the time were the two most internationally acclaimed architects of Slovene origin. After World War 1, Fabiani chose to stay in Gorizia and Štanjel, both part of Italian territory at that time, while Plečnik did come back to Ljubljana from Prague in 1921. Adhering to his beliefs, he set up the architectural education in the Beaux-Arts tradition, which treated architecture as an academic discipline with a responsibility to its history as well as its role in shaping the national identity. To this, Plečnik added his specific architectural ethos informed by the Wagner School and Semper's theories, and further developed through his own understanding of architecture and its history.

Plečnik was treading a highly individual architectural path, one which was not a denomination of either of the two key tendencies in Europe of the time, i. e. the drawn-out styles of Art Nouveau and Art Deco on the one hand, and the rapidly rising wave of radical modernism on the other. Ivan Vurnik was slow and hesitant to step away from his nationalist-decorative stance so as to align himself first with Expressionism and then with Modernism.

The radical line was initially represented in Slovenia chiefly by Avgust Černigoj, who spent a short period studying at Bauhaus in Weimar and tried to light "the flame of the avant-garde" first in Ljubljana and then in Trieste. He remained relatively isolated in his activism, however. In Ljubljana, radical Modernism did not progress beyond being an artistic experiment despite the gradual formation of a strong and self-confident class of wealthy and cosmopolitan middle class, who adopted new ideas and a modern lifestyle. These ideas were the focus of many leading architects of the time, while the most prestigious public commissions were Plečnik's to design.

Slovene architects of the interwar period were mostly educated abroad. Already Plečnik, Fabiani, and Vurnik studied under Wagner in Vienna; later, also in Vienna, Ivo Spinčič, Jože Mesar, and - in two stints - Feri Novak studied under Peter Behrens. Also among those returning from Vienna with a degree were Jože Sivec and Ivo Medved; from Prague, Vladimir Šubic, Stanislav Rohrman (who graduated under Vurnik), and Ljubo Humeč; some studied in other European centres. At least seven Slovenes went to Paris to work for the famous Le Corbusier. Among them, it was the Pannonian Feri Novak, who followed Le Corbusier's doctrine most literally in his projects from that period. How come?

*Today, the Slovene Pannonian region and Murska Sobota as its capital are considered a conservative region where, from the perspective of the centre, not much of interest is happening. This was not always the case: the periphery was more advanced than the centre, with the avant-garde often being at home there. In Slovenia, this is particularly characteristic of the North East. Fritz Lang, the Vienna-born director and leading figure of German Expressionism of the 1920s and 1930s, stayed with the Grossman family in Ljutomer around the onset of World War 1, and did some sculpting in the nearby pottery workshop. Director Karpo Godina dedicated his 1990 film *Artificial Paradise* to the association between Lang, the "man with the monocle", and Grossman.*

- 1 Wallerstein, I. (1974). *The modern World System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.

Novakov osebni razvoj v arhitektu je potekal od dela na gradbišču Plečnikove cerkve v Bogojini, na kateri je v zgodnjih dvajsetih delal kot mlad zidarSKI vajenec, in se nadaljeval s šolanjem na tehnični srednji šoli v Ljubljani, kjer se je srečal s slovensko avantgardo (Černigojem in Delakom). V Ljubljani je očitno spoznal in se navdušil nad idejami in pionirji modernega gibanja, Behrensom, Loosom in Le Corbusierom. Kasneje je našel pot do kar dveh med njimi, saj je najprej študiral pri Behrensu na akademiji na Dunaju (1930–33), potem pa odšel delat v biro k Le Corbusieru v Pariz (1938), po vrnitvi pa še enkrat na Tehnično univerzo na Dunaj, od koder se je vrnil leta 1940 zaradi začetka vojne.

Novaka niso zanimali lokalni centri, Ljubljana, Zagreb ali Budimpešta. Skupaj z naročniki je želel poseči v jedro modernosti, kar je hotel doseči z razgradnjo samoumevnosti in domačnosti lokalne scene, z navezavo na globalno arhitekturno avantgardo.

Novak je, za razliko od ljubljanskih arhitektov, ki so se zgledovali predvsem po Behrensu in Loosu, v svojih predvojnih arhitekturah najbolj direktno povzemal nekatere Corbusierove oblikovne principe: hiša na pilotih, pasovna okna, ravna streha s teraso in prosti tloris. Tako so nastale hiše z odprtim pritličjem in zgornjim bivalnim volumnom, katerega so podpirali elegantni tanki betonski stebri, z ravno streho in velikimi pasovnimi okni. S tem je sledil doktrini, da je za novo arhitekturo potreben nov človek, ki bo živel osvobodeno življenje, brez predsodkov in balasta tradicije. To pa je stališče, ki je v temelju estetike moderne arhitekture. Le-ta je zahtevala, da oblika sledi funkciji, kar pomeni, da lepota zgradbe izvira iz materiala in konstrukcije in se ju zato ne sme skrivati, iz česar sledi tudi odsotnost slehernega ornamentiranja. Modernistično oblikovanje prostora sledi principu racionalnosti, izhaja iz funkcije, zato se imenuje tudi funkcionalizem. Značilni sta skrajna racionaliziranost dimenzij in ločitev prostorov (tako v stanovanju kot na ravni mesta) glede na funkcijo, tako da je vsak prostor namenjen opravljanju samo ene vrste dejavnosti (*coning*).

Za vrhunski izkaz Le Corbusierove arhitekturne teorije kot tudi za vrhunec modernistične lepote velja Vila Savoye. Novak je, zlasti pri Vili Šerbec, ki jo je načrtoval v času, ko je bil v Parizu, skušal slediti podobnim principom. Resnici na ljubo pa Corbijeva vila lastnikom, za razliko od Ferijeve, ni prinesla veliko veselja. Stalnica so bile težave s puščanjem strehe, pregrevanjem, neudobjem bivanja in hitrim propadanjem. Znana so obupana pisma naročnice mme Savoye, ki opisuje, kako streha pušča na različnih mestih in kako se v vili ne da normalno živeti.

Vila Savoye je danes prenovljena in sije v izvorni podobi, tudi s pomočjo sodobnih tehnoloških materialov in detajlov. Hiša Šerbec, ki teh težav ni poznala, pa je izgubila dinamičen nagovor diagonalno pozicioniranih nadstreškov in dobila dvokapno streho. Nekdaj odprto pritličje je neprimerno zastekljeno, prav tako pasovi oken v nadstropjih. Žal bi še lahko naštevali ... In to kljub dejstvu, da je Novak znal narediti ravno streho, ki ni puščala, in hišo, udobno za bivanje.

Tako se je v obeh primerih potrdila zgodba o padcu iluzij, ki sledi prevelikim pričakovanjem in obljubam – te je zbujała zamisel o novem, modernem in znanstvenem svetu, ki ga je modernizem skušal udejanjiti. A omenjena arhitekturna izziva sta potekala na različnih ravneh: v prvem primeru tehnično znanje arhitekta ni bilo doraslo zahtevni izvedbi, v drugem je uničevanju botrovala neumnost in neznanje novih lastnikov in uporabnikov.

Modernizma seveda ni brez konservativizma, sta par, nekakšen jing in jang, drug drugemu pogoj. Plečnik in Novak, ki sta se srečala v Bogojini, na eni strani zrel umetnik, na drugi mlad, za avantgardno arhitekturo vnet fant, sta šla vsak svojo arhitekturno pot. A skupno jima je bilo prepričanje, da ima arhitektura poslanstvo in moč, da naredi življenje boljše in lepše. Skupna jima je bila tudi vloga arhitekta, ki je dal svojemu mestu neizbrisni pečat.

Because it is also true that on the fringes, everything happens in a more extreme, even grotesque way (Wallerstein, 1977¹), Feri Novak's architectural ideas, which would have been a hard sell in Ljubljana, found willing clients in Murska Sobota: on the one hand, they were more open to revolutionary ideas, and less cautious and experienced on the other. The proximity to Zagreb is also likely to have played a role, since unlike Ljubljana, Zagreb was much more in favour of architectural globalisation and the International Style.

Novak's personal development describes an arc which starts with his working on the building site of Plečnik's church in Bogojina, where Novak did manual labour as a young masonry apprentice in the early 1920s, and continues with his education at the technical secondary school in Ljubljana, where he came into contact with the Slovene avant-garde (Černigoj and Ferdo Delak). It seems that in Ljubljana, Novak was also acquainted with and excited by the ideas and pioneers of the Modernist movement, Behrens, Loos, and Le Corbusier. Later, he found his way to two out of the three men: first, he studied under Behrens at the academy in Vienna between 1930 and 1933, while in 1939, he left for Paris to work at Le Corbusier's studio. On returning, he entered the Vienna College of Technology for the second time, where his studies were interrupted in 1940 by the outburst of World War 2.

Novak was not interested in the local centres, Ljubljana, Zagreb, or Budapest. The Ljubljana architectural school, both Plečnik's and Vurnik's course, must have been too conservative for him. Together with his clients, he wanted to reach into the core of modernity, and he attempted to do that by breaking up the self-contented and complacent local scene and affiliating with the global architectural avant-garde.

Unlike the architects working in Ljubljana, who were influenced predominantly by Behrens and Loos, Novak adopted certain Corbusier's design principles very literally in his pre-World War 2 architectures: house on pilotis, ribbon windows, flat roof with a terrace, and a free plan. This resulted in houses combining an open ground floor with an upper living volume supported by elegant thin concrete columns, flat roofs and large ribbon windows. In this, he followed the doctrine which claimed that a new architecture requires a new kind of people who will lead a liberated life without prejudice and the ballast of tradition. This standpoint is found in the very foundation of the aesthetic of Modern architecture, which demanded that form follows function, meaning that the origin of a building's beauty is in its material and construction which must therefore not be hidden, leading to the absence of any ornamentation. Modernist design of space follows the principle of rationality, it is derived from function, which is why it is also called Functionalism. It is characterised by utter rationality of dimensions and a separation of spaces (equally on the level of a single apartment and that of a city) according to their function, dedicating each space to only one activity (zoning).

Villa Savoye is regarded both as a superb embodiment of Le Corbusier's architectural theory and as a paragon of Modernist beauty. Especially in designing Villa Šerbec during his stay in Paris, Feri Novak tried to follow similar principles. Le Corbusier's villa - unlike Novak's - did not bring very much joy to the owners. The leaking roof, overheating, lack of comfort and rapid deterioration persisted as its faults. In her well-known letters, full of frustration, Mme Savoye describes how the roof is leaking in several places and how it is impossible to live a normal life in the villa.

Today, Villa Savoye stands renovated and shines in its original form, also with the help of contemporary hi-tech materials and details. But Villa Šerbec, which never experienced such problems, lost its dynamic communicative power of diagonally-positioned canopies, and received a gable roof in turn. The once open ground floor has been unsuitably glassed in; the ribbon windows in the upper floors have also been changed. And so on, despite the fact that Novak knew how to make a flat roof that didn't leak, and a house that was comfortable for living.

Both cases, therefore, present a confirmation of the story of fallen illusions, a necessary aftermath of over-optimistic expectations and promises fuelled by the idea of a new, modern and scientific world, which Modernism tried to realise. But the stories of these two sets of challenges have unfolded on very different planes. In the case of Villa Savoy, the technical prowess of the architect did not measure up to the demanding realisation, while the destruction of Villa Šerbec was brought about by senselessness and ignorance of the new owners and users.

There is no Modernism without conservatism, obviously - they are a pair, a sort of yin and yang, either a precondition for the other. Plečnik and Novak, who met in Bogojina, one a mature artist, the other a young lad with a keen interest in avant-garde architecture, went their separate architectural ways. But they shared a conviction that architecture has a mission and possesses the power to make life better and more pleasant. And they had another thing in common: the role of an architect who left an indelible mark on their city.

Arhitekt Feri Novak v Le Corbusierovem ateljeju na *rue de Sèvres* 35 v Parizu

Bogo Zupančič

Članek se z naslovom navezuje na pariško obdobje arhitekta Ferija Novaka (1906–1959)¹, vendar se osredotoča tudi na njegova šolska in študijska leta. Nekoliko bolj podrobno sta predstavljeni prvo obdobje – čas šolanja, sprva na Stavbno rokodelski šoli (SRŠ)² in kasneje na Tehniški srednji šoli v Ljubljani (TSŠ)³, ki še ni bilo raziskano – ter tretje obdobje – čas izpopolnjevanja v Parizu. Z njima sem se že ukvarjal. Nekoliko manj popolno sta predstavljeni, prav zaradi pomanjkanja podatkov, drugo obdobje – čas študija na Dunaju na Akademiji za likovno umetnost (AdBK)⁴ – in četrto obdobje – čas študija na Tehniški visoki šoli (THS)⁵, prav tako na Dunaju. Vsa štiri obdobja so pomembna za razumevanje arhitektovega dela in pomena v Prekmurju, Sloveniji in Evropi.

Sl. 1: Arhitekt Feri Novak, 4. septembra 1941. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

Sl. 2: Prednja stran vabila za razstavo *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru in arhitekt Feri Novak* v Murski Soboti, razstavo sta oblikovala Primož Pislak in Matej Zorec, vabilo pa oblikovalec Primož Pislak. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

Dvomi in dokazi

Nekateri slovenski umetnostni in arhitekturni zgodovinarji ter arhitekti v člankih omenjajo prekmurskega arhitekta Ferija Novaka v kontekstu slovenskih arhitektov, ki so se izpopolnjevali v ateljeju guruja moderne arhitekture Le Corbusiera in njegovega bratranca Piera Jeannereta v Parizu na *rue de Sèvres* 35 ali »35 S«.⁶ V člankih je (bilo) zapisanih več netočnosti glede števila arhitektov in časa njihovega bivanja v Parizu; zapisi so bili verjetno osnovani na ustnem izročilu in ob ne popolnem pregledu literature in večinoma brez navedbe virov. Maloštevilnim poznavalcem so bila znana nekatera dejstva,⁷ ki potrjujejo delovanje Ferija Novaka v ateljeju, čeprav o njem v črni knjigi,⁸ ki jo hrani ustanova Le Corbusier (FLC)⁹ v Parizu, ni prav nobenega zapisa. To je vnašalo nelagodje ali vsaj dvom pri navedbi arhitekta Ferija Novaka med slovenskimi arhitekti, povezanimi z arhitektom Le Corbusierom.

V času priprav na razstavo *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru* (Galerija Vžigalica, Ljubljana, 2007)¹⁰ mi je edini takrat še živeči slovenski (in tudi jugoslovanski) arhitekt, ki je delal v Le Corbusierovem ateljeju, Marko Župančič,¹¹ v pogovoru potrdil Novakovo prisotnost v pariškem ateljeju, vendar dokazov prav tako ni imel. Arhitekta Ferija Novaka sem tako na razstavi predstavil s krajšim tekstom, kar se je tudi obrestovalo – ena od obiskovalk me je opozorila na potrdilo, ki ga je hranila dr. Pavla Sedlaček Pajas iz Zagreba, sicer sestra Ferijeve žene dr. Mileve (Leice), doma iz Radencev.¹² Originalno potrdilo s podpisom arhitekta Le Corbusiera, ki mi ga je kmalu po srečanju na omenjeni razstavi dovolila preslikati ter uporabljati v znanstvenoraziskovalne namene, je neizpodbiten dokaz Novakove prisotnosti v ateljeju »35 S«.¹³ Arhitekt Feri Novak je bil torej tretji slovenski arhitekt ali peti Slovenec po vrsti (če dodamo še dva slovenska inženirja), ki je prestopil prag slavnega ateljeja v Parizu. Sledilo jim je še pet Plečnikovih diplomantov. Odkritje potrdila je bilo povod, da sem v sodelovanju AML in Pokrajinskim muzejem Murska sobota (PMMS) pripravil razstavo in predavanje *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru in arhitekt Feri Novak* (Pokrajinski muzej Murska Sobota, 2008).¹⁴

Posebnosti z roba

Prekmurski arhitekt Feri Novak ima med slovenskimi arhitekti, ki so delali v pariškem ateljeju »35 S«, posebno mesto. Ne vklaplja se v splošno, tipično podobo slovenskih arhitektov, ki so se odšli izpopolnjevati v sloviti pariški arhitekturni atelje večinoma iz Plečnikovega seminarja, takoj po končanem študiju na oddelku za arhitekturo Tehniške fakultete Univerze kralja Aleksandra v Ljubljani (OZA TF UL)¹⁵ konec 1930-ih. Vodila jih je želja, da se seznani z modernimi dogajanjimi v arhitekturi, saj jih je Plečnik učil predvsem klasičnih prvin in principov. Razen arhitektov Marjana Tepine in Edvarda Ravnikarja so vsi pridobili štipendijo francoske vlade za obdobje okoli 8 mesecev. Priporočila jim je napisal prof. Jože Plečnik, sicer ne ravno navdušen nad arhitektom Le Corbusierom in njegovimi funkcionalističnimi deli, ki jih je imel za hladne. Vzrok za podelitev štipendij francoske vlade (o njih so odločali v Beogradu) Plečnikovim diplomantom je iskati zelo verjetno v dejstvu, da je Plečnik odklanjal honorar za načrte in dela, povezana s kraljevo rezidenco na Bledu, kraljevo lovsko kočjo v Kamniški Bistrici itd. Na ta način so se mu želeli vsaj delno oddolžiti.

Prvi je na vrata pariškega »35 S« potrkal arhitekt Miroslav Oražem, ki je bil v ateljeju dvakrat, prvič krajše obdobje že aprila leta 1929 in drugič s francosko štipendijo v študijskem letu 1930/31. Sledili so mu francoski štipendisti Milan Sever (1933/34), Hrvoje Brnčič (1938/39), Jovan Krunić in Marko Župančič (oba 1939/40) ter brez štipendije Marjan Tepina (november 1938–junij 1939), Jovan Krunić (november 1938–sredina februarja 1939) in Edvard Ravnikar (sredina februarja 1939–začetek junija 1939). Poleg omenjenih, pri Plečniku izšolanih arhitektov so v atelje prišli še gradbeni inženir Janko Bleiweis, arhitekt Feri Novak in stavbenik gradbeni inženir Fran Tavčar. (Slednji je zaradi pomanjkanja podatkov precejšnja neznanka, njegova usoda pa je prav tako povezana z arhitektom Ferijem Novakom, kar bom pojasnil v nadaljevanju.)

Skratka, arhitekt Feri Novak je prišel v Pariz drugače kot ostali – z roba slovenskega etničnega ozemlja, iz oddaljenega Prekmurja, ki je bilo po prvi svetovni

vojni priključeno državi SHS, iz nekaj tisoč ljudi velike Murske Sobote, kjer je deloval kot mestni arhitekt po končanem študiju na AdBK na Dunaju pri prof. Petru Behrensu. Novak se je strokovno postopoma razvijal v svetu moderne arhitekture: od v modernizem usmerjenih učiteljev na TSŠ v Ljubljani, kot so bili konstruktivist Avgust Černigoj, arhitekta Herman Hus in Rado Gregar, do spoznanj pri arhitektu prof. Petru Behrensu na AdBK na Dunaju in na koncu do idej pri gururju funkcionalistične arhitekture Le Corbusieru v Parizu. Novak je bil vseskozi modernist, ostali slovenski arhitekti pa so naredili prehod od klasičnih osnov k moderni arhitekturi: na izpopolnjevanje v francosko metropolo so prihajali iz Plečnikovega seminarja, iz Tehnike, in prav vsi iz Ljubljane. Bili so iz (srednje) premožnih ljubljanskih družin in imeli praviloma štipendije francoske vlade. Arhitekt Feri Novak pa je izhajal iz skromnih razmer, iz robnega Prekmurja in bil brez štipendije. Preden preidem na izpopolnjevanje arhitekta Novaka v ateljeju »35 S«, je smiselno osvetliti nekatere poudarke iz njegovega življenja in dela pred od-/prihodom v Pariz.

Med Ljubljano, Dunajem, Mursko Soboto in Parizom ter ponovno Dunajem

1. obdobje: na Stavbno rokodelski šoli in Tehniški srednji šoli v Ljubljani

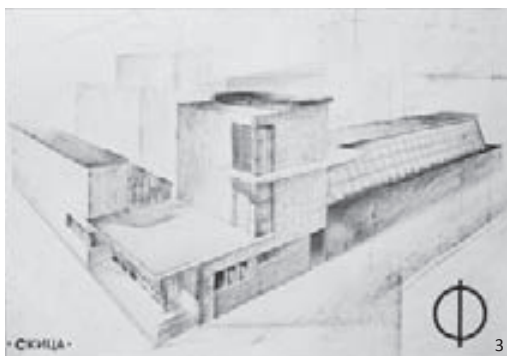
Po zelo zgodnji smrti očeta Jožeta se je mati Sidonija drugič poročila, za Novaka pa je skrbela babica Ana Vida, ki mu je izdatno pomagala v času šolanja in kasneje študija.¹⁶ Iz podatkov, objavljenih v Izvestjih TSŠ v Ljubljani, Spominski knjigi 1888–1938¹⁷ in iz arhivskega gradiva o TSŠ v ZAL, je mogoče bolje osvetliti Novakovo obdobje šolanja v Ljubljani 1924–1930.

Feri Novak se je po končani 4-razredni meščanski šoli v Murski Soboti vpisal na SRŠ v Ljubljani na pripravljalni tečaj (šolsko leto 1924/25) in obiskoval prvega (1925/26),¹⁸ drugega (1926/27) pa ni niti začel, ker se je prepisal v prvi letnik na arhitektonsko-gradbeni oddelek TSŠ v Ljubljani.¹⁹ V glavnem katalogu prvega tečaja SRŠ 1925/26 piše,²⁰ da je njegov materin jezik madžarski, vera pa rimokatoliška. Izvemo še, da je bil njegov oče, že pokojni, Jožef Novak zidarski mojster, mati Sidonija pa posestnica. Stanovali so v Murski Soboti 126. Počitniško in drugo prakso je opravljal v letih 1921–23 pri stricu Francu Novaku, zidar-skem mojstru iz Dobrovnika; pri njem je leta 1924 tudi postal zidarski pomočnik in še naprej delal. Pouk na SRŠ se je zaključil že 31. marca, na TSŠ pa konec junija, počitniški čas je Novak zelo verjetno preživel ob zidar-skem delu po gradbiščih v Prekmurju.

V pripravljalnem tečaju SRŠ (1924/25) je bil njegov razrednik Ivan Žnidarčič, ki je poučeval prostoročno risanje, v prvem tečaju SRŠ (1925/26) pa inž. Rudolf Škof. V 1. letniku arhitektonsko-gradbenega oddelka TSŠ (1926/27) sta bila njegova razrednika učitelja matematike in fizike, najprej prof. Mihajlo Presl, ki ga je po upokojitvi konec aprila 1927 nadomestil suplent Miho Ribarič. V 2. letniku je bil njegov razrednik arhitekt asistent Herman Hus, v 3. pa najprej Hus, ki je medtem postal suplent, od 8. aprila 1929 dalje pa arhitekt prof. Rado Gregar, ki je ostal Novakov razrednik tudi v 4. letniku.

- 1 V uradnih slovenskih dokumentih je Feri Novak naveden kot Franc, v nemških pa kot Franz.
- 2 V nadaljevanju SRŠ.
- 3 V nadaljevanju TSŠ.
- 4 Nem. *Akademie der Bildenden Künste*, v nadaljevanju AdBK.
- 5 Nem. *Technische Hochschule*, v nadaljevanju THS.
- 6 Arhitekt Feri Novak je predstavljen v geslu avtorice Metke Hari v *Enciklopediji Slovenije* 8, Nos–Pli, 1994, str. 17, omenjen pa je tudi v geslu francosko-slovenski odnosi v *Enciklopediji Slovenije* 3, Eg–Hab, 1987, str. 146. V člankih ga omenjajo umetnostni zgodovinarji Stane Bernik, Damjan Prelovšek in drugi ter arhitekti Andrej Hrausky, Tine Kurent, Marjan Mušič itn.
- 7 Tu mislim na članek Franc ZADRAVEC: Franc Novak o Vorancu, *Prežihov zbornik*, Maribor: Založba Obzorja 1957, str. 106, pa tudi na kopije pariških pisem arhitekta Ferija Novaka v Mursko Soboto, ohranjene v AML (danes MAO), ki jih je pridobila umetnostna zgodovinarica Metka Hari, in na navedbe arhitektke Tanje Borovšak v diplomski nalogi *Arhitekt Franc Novak 1906–1959, Življenje in delo*, FAAG Arhitektura 1992. Spoznanja slednje so bila objavljena v članku Arhitekt Franc (Feri) Novak, Ljubljana: *Arhitektov bilten* 117/118, oktober 1993, str. 48–55.
- 8 V Črno knjigo ali fr. *Livre noir*, ki jo hranijo v FLC v Parizu, so se vpisovali arhitekti, ki so delali pred drugo svetovno vojno v ateljeju Le Corbusiera in Pierra Jeanerata v Parizu na *rue de Sèvres* 35. Poleg datuma, šifre projekta ali projekta so se tudi podpisali, včasih sami, večkrat kdo drug v njihovem imenu. V obdobju, ko je delal v ateljeju arhitekt Feri Novak, ni nobenega vpisa, kar dokazuje, da vpisi niso bili redni. Pri prepisovanju podatkov in identifikaciji avtorjev iz črne knjige je prišlo kasneje do številnih napak, tako je denimo arhitekt Marko Zupančič identificiran kar dvakrat, enkrat kot Zupančič in drugič kot Zupo.
- 9 Fr. *Fondation Le Corbusier*, v nadaljevanju FLC.
- 10 Razstavo v galeriji Vžigalica na Trgu francoske revolucije v Ljubljani je pripravil Arhitekturni muzej Ljubljana (AML), danes Muzej za arhitekturo in oblikovanje (MAO), v sodelovanju s Francoskim inštitutom Charles Nodier v Ljubljani, danes Francoski inštitut v Sloveniji, in Mestnim muzejem Ljubljana, danes Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGML), z naslovom *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru*, katere kustos sem bil. Ob prisotnosti francoske veleposlanice v Sloveniji Chantal de Bourmont in ljubljanskega župana Zorana Jankovića je bila svečano odprta 29. maja, potem pa še vse do 20. junija 2007.
- 11 Z arhitektom Markom Zupančičem sem se leta 2006 in v začetku leta 2007 v okviru priprav na razstavo *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru* večkrat srečal. Žal takrat nisem dosti vedel o tematiki in mu nisem mogel zastavljati tehtnih vprašanj. Arhitekt Zupančič je umrl 24. aprila 2007, dober mesec pred odprtjem razstave.
- 12 Čeprav mi je dr. Pavla Sedlaček Pajas v telefonskem pogovoru obljubila, da bo potrdilo (fr. Certificat) darovala AML, se je premislila in napovedala, da ga namerava darovati nečaku svojega pokojnega moža.
- 13 Kopijo potrdila hranijo tudi v FLC v Parizu, vendar je brez podpisa arhitekta Le Corbusiera, kar mi je potrdila tudi Isabelle Godineau iz te ustanove v e-pismu oktobra 2016.
- 14 Odprte razstave in predavanje sta bila 21. junija, razstava je bila na ogled do 7. septembra 2008.
- 15 V nadaljevanju OZA TF UL ali smiselno del te kratice.
- 16 To mi je v pogovoru potrdil sin prekmurskega stavbenika Štefana Mesariča, prav tako Štefan Mesarič, s katerim sem se nekajkrat srečal.
- 17 *Spominska knjiga 1888–1938*, Ljubljana: Državna tehniška srednja šola 1938.
- 18 *Izvestje 1924./1925*, Tehniška srednja šola v Ljubljani, Ljubljana: Tehniška srednja šola 1925, str. 41.
- 19 Za arhitektonsko-gradbeni oddelek TSŠ obstaja več različnih izrazov, kot so arhitektonsko-gradbeni odsek TSŠ, Višja stavbna šola in Gradbena srednja šola.
- 20 SI ZAL LJU 212, Tehniška srednja šola v Ljubljani, t. e. 13., *Glavni katalog prvega tečaja stavbno-rokodelske šole 1925/26*, Franc Novak.

Sl. 3: Na perspektivni risbi stavbe je arhitekt Dragutin Fatur zapisal ime Černigoj. Vir: iz revije: *Arhitektura* 6, 1932, str. 175. Fatur je sicer želel nadaljevati konstruktivistično tradicijo Avgusta Černigoja na TSŠ v Ljubljani, vendar daleč od in brez karizme, ki jo je imel Černigoj.

Sl. 4: Avgust Černigoj, Avtoportret, 1939. Vir: iz knjige: *150 let fotografije na Slovenskem 1919–1945*, Ljubljana, Mestna galerija in Arhitekturni muzej Ljubljana, 1989, str. 102.

Sl. 5: Stavba Stavbne rokodelske šole in Tehniške srednje šole na Aškerčevi cesti v Ljubljani. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv Ivana Šubica.

V 1. letniku je stanoval pri šolskem slugi Jakobu Železniku,²¹ torej kar na TSŠ na Aškerčevi cesti 9, v 2. in 3. letniku pri učitelju Viktorju Lapajnetu v sklopu vrtnega naselja hiš Stan in dom ob Tržaški cesti.²² V 4. letniku je živel pri uradniku tobačne tovarne Ivanu Antiču na Rimski cesti 7, torej v bližini TSŠ. Novak je od šestih let šolanja v Ljubljani kar 4 leta stanoval v prostorih TSŠ ali neposredni bližini.

TSŠ je bila blizu »Tehnike« ali TF UL na Aškerčevi cesti, kjer sta poučevala vsak v svojem seminarju arhitekta prof. Ivan Vurnik in uveljavljeni prof. Jože Plečnik. Med sosednjima šolama je prišlo tudi do prenosa znanj, čeprav vpis dijakov TSŠ na OZA TF UL ni bil možen. Na TSŠ so poučevali tako Vurnikovi kot Plečnikovi diplomanti ter tudi profesorji, suplenti in asistenti, ki so končali študij arhitekture na Dunaju in v Pragi.²³ Skratka, učno osebje TSŠ je bilo iz vseh koncev nekdanjega avstro-ogrskega cesarstva, v novoustanovljeni državi SHS, kasneje kraljevini Jugoslaviji, so bili močno prisotni (jugo)slovanstvo, francoski vpliv, ruski emigranti itn.

Iz ohranjenih spričeval je sklepati,²⁴ da je bil Novak dober v strokovnih predmetih in pri obvezni počitniški praksi, manj pa v matematiki, fiziki, nekaterih manj pomembnih strokovnih predmetih in jezikih, tudi francoščini.

Navedimo nekaj dejstev iz tistega obdobja, ki bi bila zanimiva za strokovno formiranje Ferija Novaka. Ko je obiskoval pripravljalni tečaj SRŠ, je bil Novakov učitelj prostoročnega risanja Ivan Žnidarčič, njegov asistent pa nihče drug kot slikar Avgust Černigoj (k njemu se bom še povrnil). Tehnično risanje in projekcijski nauk je poučeval Ernest Cigoj, sicer predmetni učitelj za pohištveno in stavbno mizarstvo. Med Novakovimi učitelji v 1. tečaju SRŠ (1925/26) zasledimo arhitekta Dragotina Faturja (stavbno oblikoslovje, gradivoznanstvo), Stanislava Rohrmana (stavbno oblikoslovje), Hermana Husa (stavbno oblikoslovje), Otona Grebenca (prostoročno risanje), Ivana Žnidarčiča (tehnično risanje in projekcijski nauk) ... »V decembru 1925. in januarju 1926. je imel prof. ing. arch. Kregar Rado za učence (učenke) zavoda vrsto predavanj o mednarodni razstavi dekorativne umetnosti in posebej o jugoslovanski obrtni umetnosti in o naši udeležbi na

razstavi v Parizu.«²⁵ Takrat je bil Novak gotovo v Ljubljani in morda je predavanja obiskoval. Marca 1926 je bila v Ljubljani 2. razstava arhitekture in časnik *Jutro*²⁶ je objavil govor arhitekta Rada Kregarja.²⁷ Razstavljali so prof. Kregar, njegov asistent Ivo Spinčič in njegovi dijaki višje stavbne šole TSŠ v Ljubljani. Septembra 1926 so na velesejmu v paviljonu K v okviru razstave *Upodabljajoča umetnost*²⁸ razstavljali štirje arhitekti: Fatur, Kregar, Hus, Spinčič. Leta 1927 so na velesejmu razstavljali arhitekti v nekoliko spremenjeni zasedbi: Fatur, Hus, Spinčič, Šubic. V 1. letniku (1926/27) je bil asistent pri predmetih nadzemno stavbarstvo ter stavbno risanje in risanje osnutkov arhitekt Herman Hus, prostoročno risanje pa je Novaka vse do 4. letnika učil slikar Anton Gojmir Kos. Od 25. februarja do 11. marca 1928 je bila v Jakopičevem paviljonu »Razstava čsl. (češkoslovaškega, op. p.) stavbarstva«.²⁹ Istega leta je bila na velesejmu razstava *Slovenska moderna umetnost* 1918/28. V 2. letniku (1927/28) je bil učitelj pri predmetih nadzemno stavbarstvo ter stavbno risanje in risanje osnutkov prav tako arhitekt, tedaj že suplent, Herman Hus. V 3. letniku je v 2. polletju oziroma od 8. aprila 1929 naprej Husa zamenjal prof. Rado Kregar, ki je Husa nadomestil tudi pri predmetu stavbno oblikoslovje in nauk o slogih. Kregar je bil Novakov učitelj pri že navedenih dveh strokovnih predmetih tudi v 4. letniku (1929/30), predmet stavbno oblikoslovje in nauk o slogih pa je prevzel arhitekt suplent Miroslav Kos.

Med Novakovimi učitelji bi izpostavil honorarno nastavljenega asistenta pri prostoročnem risanju v pripravljalnem tečaju SRŠ slikarja Avgusta Černigoja, potem arhitekta asistenta oz. suplenta Hermana Husa³⁰ in arhitekta prof. Rada Kregarja.³¹ Zanimivo bi bilo vedeti, ali je Novak ohranil stike z učitelji na TSŠ, denimo Husom, Kregarjem, Faturjem, Rohrmanom in Kosom, tudi kasneje. To bi bilo mogoče razbrati iz korespondence, ki pa očitno ni ohranjena in/ali javno dostopna!

Edini Slovenec na nemški šoli Bauhaus v Weimarju je bil slikar Avgust Černigoj. Černigoj je bil od 14. februarja do 30. junija 1925, torej kratko obdobje, asistent na SRŠ in TSŠ.³² Kakšen je bil osebni stik med Černigojem in Novakom, ne vemo, je bil pa vsekakor v časovnem oziru kratek, torej le slab mesec in pol, saj je bilo

Novakovo tečajno spričevalo na SRŠ napisano že 27. marca 1925. Vendar je tudi kratko srečanje lahko pomembno! Ravnatelj TSŠ Jožef Reisner je konec avgusta 1925, torej tik preden se je Novak vpisal v 1. tečaj SRŠ, slikarja Avgusta Černigoja prijavil policiji zaradi komunističnega časopisa, naslovljenega na Černigoja na TSŠ, in mu ni želel podaljšati honorarnega dela na SRŠ in TSŠ. Černigoj je zato moral zapustiti Ljubljano in se vrniti v rodni Trst, kjer je nadaljeval delo in se razvil v vodilno osebnost t. i. tržaškega konstruktivizma. Černigoj je na TSŠ navdušil nekatere učence, kot so Ivo Spinčič, Jože Mesar, Jože Šenk, Zorko Lah idr., za avantgardne ideje in delovanje. Po prihodu iz šole Bauhaus v Ljubljano leta 1924 je avgusta organiziral razstavo v telovadnici TSŠ z dovoljenjem ravnatelja inž. Lea Novaka in imel zasebno arhitekturno šolo v prostorih nekdanje gostilne Za gradom 3. Naslednje leto (1925) pa je imel od 5. do 19. julija razstavo v Jakopičevem paviljonu. Ker sta bili obe razstavi med šolskimi počitnicami, lahko domnevamo, da si jih Feri Novak ni ogledal, je pa o njih gotovo kaj slišal. Avantgardni duh Černigoja in posledično šole Bauhaus, ki je vznemiril ljubljanske umetniške kroge, je bil gotovo ali vsaj zelo verjetno navzoč na TSŠ v času šolanja Ferija Novaka. O avantgardi, o konstruktivistu slikarju Avgustu Černigoju in njegovih privržencih, reviji *Tank* in tržaškem konstruktizmu so podrobno pisali številni umetnostni zgodovinarji.³³ Opisali so njihov pomen s poudarkom, da je treba odločno, tudi revolucionarno, če bi bilo to nujno, pomesti s staro navlako v družbi in umetnosti ter vse začeti znova ... V reviji *Tank*, prvo številko je izdal Ferdo Delak 30. oktobra 1927, so navedeni med uglednimi imeni tudi slovenski arhitekti Dragotin Fatur, Herman Hus, Ivo Spinčič, Ivan Poljak, Zorko Lah, tudi Rado Kregar.

S kom se je Novak v času šolanja na SRŠ in TSŠ družil, katere razstave je obiskal v sklopu šolskih ekskurzij, zasebno ali s prijatelji, kaj ga je privlačevalo in/ali vplivalo na njegov osebnostno-strokovni razvoj, ob pomanjkanju podatkov in pričevalcev danes težko potrdimo. Lahko pa marsikaj sklepamo! Med njegovimi sošolci bi omenil kasnejšega akademskega slikarja Karla Jakoba.³⁴ Ali je imel Novak stike z arhitektoma Ivom Spinčičem in Jožetom Mesarjem, ni znano. Na AdBK pri prof. Petru Behrensu sta že pred Novakom študirala Spinčič (vpisal se je 1922) in Mesar (1925) s TSŠ. Novak je poleti leta 1930 zaključil šolanje na arhitektonsko-gradbenem oddelku TSŠ z dobrim uspehom.³⁵ Leto kasneje pa sta Spinčič in Mesar izdala knjigo *Stanovanje*, v kateri sta priredila Le Corbusierov manifest s petimi točkami funkcionalistične arhitekture iz leta 1927.

Novak tudi ni bil edini dijak s TSŠ, ki se je izpopolnjeval pri Le Corbusieru. Pred njim je delal v ateljeju arhitekt Milan Sever (1904–1962), ki je po končani TSŠ (1923) opravil maturo še na ljubljanski realki (1928) in se vpisal na Oza TF v Plečnikov seminar, diplomiral pri njem in v študijskem letu 1933/34 s francosko štipendijo odšel na izpopolnjevanje v Pariz. Prav tako kot Sever se tudi Novak po končani TSŠ ni mogel vpisati na Tehniko ali Oza TF UL, saj so se nanjo lahko vpisali samo tisti, ki so končali realko ali klasično gimnazijo. Odločitev za nadaljevanje študija na dunajski AdBK tako ni bila težka.

- 21 Najprej je naveden kot uslužbenec, potem kot šolski sluga in nato kot strojnik na TSŠ v Ljubljani.
- 22 Več o vrtni koloniji hiš, stanovanjski zadrugi, graditeljih in stanovalcih je mogoče prebrati v: Bogo ZUPANČIČ, *Večerna sonata na Idrijski ulici (Usode ljubljanskih stavb in ljudi 49–72)*, Ljubljana: KUD Polis 2007, str. 28–33.
- 23 Denimo prof. Rado Kregar na THS in njegov asistent Ivo Spinčič na AdBK ter prof. Rudolf Treo, ki pa študija arhitekture pri prof. Ottu Wagnerju na AdBK ni končal. Arhitekt Vladimir Šubic je študij arhitekture končal na nemški TVŠ v Pragi in bil suplent na TSŠ do sredine aprila 1926.
- 24 SI ZAL LJU 212, Tehniška srednja šola v Ljubljani, t. e. 9, 13, 20, Franc Novak.
- 25 *Izvestje* 1925./1926., str. 15.
- 26 Naša novejša arhitektura, Ljubljana: *Jutro VII*, 69, 25. marec 1926, str. 11.
- 27 Kregar v tem govoru poudarja prenos znanj arhitektov prof. Plečnika in prof. Vurnika preko njihovih diplomantov, ki so začeli poučevati na TSŠ, kot tudi pomen konstruktivista Avgusta Černigoja ter prvega učenca TSŠ Iva Spinčiča, ki je končal na dunajski AdBK študij pri prof. Behrensu, za katerega Kregar pravi, da je krenil v konstruktivistično smer in smer moderne arhitekture.
- 28 Ljubljana v jeseni, Ljubljana: *Slovenski narod LIX*, 201, 5. september 1926, str. 3.
- 29 V. Š., Ob razstavi čl. stavbarstva v Ljubljani, Ljubljana: *Jutro IX*, 50, 28. februar 1928, str. 10.
- 30 Arhitekt Herman Hus (1896–1960) je diplomiral leta 1927 pri prof. Ivanu Vurniku, čeprav je bil sprva Plečnikov študent. Husov opus je obsežen in raznolik ter obsega natečajne projekte, izvedena dela, publicistično, razstavno in pedagoško dejavnost. Ukvarjal se je z oblikovanjem, arhitekturo in urbanizmom, specializiral pa se je za gradbeno akustiko. Med izvedenimi deli arhitekta Husa v času šolanja Ferija Novaka na TSŠ, torej do poletja 1930, bi izpostavil Mestno kopališče na Felberjevem (Mariborskem) otoku, osnovno in meščansko šola v Škofji Loki, hotel Stara pošta v Kranju, Park hotel na Bledu, hotel Jekler na Bledu, Kazino na Bledu, grajsko kopališče na Bledu, mladinski dom z gledališčem in cerkvijo v Bratislavi itn.
- 31 Arhitekt Rado Kregar (1893–1962) je diplomiral leta 1913 na dunajski THS. Uspešen je bil na natečajih, izvršil je več večjih projektov, kot denimo leta 1921, ko je zasnoval in zvedel ljubljanski velesoj skupaj z arh. Josipom Costaperario, in hotel Miklič v Ljubljani, ukvarjal se je s scenografijo, gledališko kritiko, arhitekturno teorijo in publicistiko. Leta 1925 se je s sceničnimi osnutki udeležil mednarodne razstave dekorativne umetnosti v Parizu, o kateri je imel več predavanj. Poučeval je na umetniški šoli Probuda, TSŠ ter napisal več knjig. Njegov obsežen in raznolik opus še ni bil celovito predstavljen in ovrednoten. Kregar se je zavzel, da honorarno zaposlijo A. Černigoja na TSŠ v Ljubljani.
- 32 SI ZAL LJU 212, Tehniška srednja šola v Ljubljani, t. e. 141, *Učno osebje Č-F*, (Černigoj). Dopis z dne 1. aprila 1925: Černigoj je bil asistent 8 ur tedensko pri prof. Žnidarčiču na SRŠ v okviru pripravljalnega tečaja (sic!, op. p.) in 3 ure tedensko na Višji stavbni šoli in prvem letniku TSŠ, 2 uri tedensko je bil asistent pri prof. Kregarju v drugem letniku Višje stavbne šole TSŠ in 4 ure prav tako pri Kregarju v četrtem letniku.
- 33 Peter KREČIČ, *Slovenski konstruktivizem in njegovi evropski okviri*, Maribor: Založba Obzorja 1989; Stane BERNIK et al., *Tank! Slovenska zgodovinska avantgarda*, Ljubljana: Moderna galerija 1998.
- 34 Slikar Karel Jakob (1908–1981) je bil doma iz prekmurske vasi Lipovci. Akademijo za likovno umetnost je končal leta 1936 v Zagrebu, kjer sta ga navduševala prof. Ljubo Babić in prof. Marin Tartaglia.
- 35 Na seznamu absolventov TSŠ, ki so leta 1930 zaključili arhitektonsko-gradbeni odsek, so: 1) Breznik Dušan, 1910, Ljubljana, 2) Cimperman Avgust, 1907, Ljubljana, 3) Gregorič Milan, 1909, Ljubljana, 4) Hilbert Kamil, 1908, Ljubljana, 5) Jakob Karel, 1908, Lipovci, Prekmurje, 6) Kastelic Franc, 1907, Ljubljana, 7) Kurnik Mihael, 1910, Pristava pri Tržiču, 8) Lužar Ladislav, 1908, Izlake, 9) Magister Vinko, 1907, Ljubljana, 10) Novak Franc, 1906, Murska Sobota, 11) Potokar Minka, 1909, Velika Račna pri Ljubljani, 12) Ravninar Vladimir, 1908, Domžale, 13) Rebec Zofija, 1908, Zdravščina, 14) Rozman Franc, 1909, Ljubljana, 15) Rudolf Milan, 1910, Ljubljana, 16) Segvič Ida, 1908, Drniš, 17) Slamič Herman, 1906, Podgora pri Gorici, 18) Sršen Ivan, 1911, Radomlje, 19) Steska Vanda, 1909, Kranj, 20) Thon Josip, 1907, Brčko, 21) Žužek Pij, 1908, Kamnik. Povzeto iz *Spominske knjige 1888–1938*, 1938, str. 148.

6

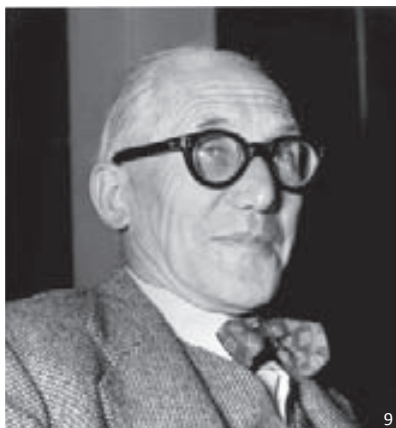

7

8

Sl. 6: Arhitekt Herman Hus, suplent, Novakov razrednik 1926/27 in 1927/28 na TSŠ v Ljubljani. Vir: SI ZAL LJU 212, Tehniška srednja šola v Ljubljani, t. e. 156, Uslužbeni listi A–Ž, Herman Hus.
 Sl. 7: Arhitekt Rado Kregar, profesor, Novakov razrednik 1929/30 na TSŠ v Ljubljani. Vir: iz kartografske in slikovne zbirke NUK.
 Sl. 8: Arhitekt prof. Peter Behrens. Vir: iz zasebne zbirke, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

9

10

11

2. obdobje: študent AdBK na Dunaju in mestni arhitekt v Murski Soboti

Podrobno se z dunajskim študijskim obdobjem arhitekta Ferija Novaka nisem ukvarjal, sem pa prebral in pregledal diplomsko nalogo arhitektke Tanje Borovšak.³⁶ Prav tako sem bil med pripravo že omenjene razstave *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru in arhitekt Feri Novak* v stiku z dr. Ferdinandom Gutchijem iz dunajskega univerzitetnega arhiva AdBK, ki mi je posredoval podatke o študijskem obdobju Ferija Novaka.

Feri Novak je v šestih semestrih študija v mojstrski delavnici arhitekta prof. Petra Behrensa na AdBK projektiral bolnišnico za Mursko Sobotu, turistični hotel z žičnico v Raxalpu pri Dunaju, Univerzitetni trg in Borzo za Beograd (natečajni projekt), stanovanjski objekt za železničarje v Sarajevu³⁷ ter zazidalni načrt za Kahlenberg na Dunaju, kar je vse navedeno v Novakovi osebni mapi, ki jo hrani arhiv AdBK na Dunaju. Kot diplomsko izpitno delo je projektiral večnamensko dvorano gledališče, ki je lahko tudi kino ali koncertna hiša. Med študijem na Dunaju je Novak zasnoval v Murski Soboti tri vile: Hirshl/Keršovani (1931), Vučak (1932) in Koltaj (1933), s katerimi je opozoril nase in na modernistične tendence v svetu, ki jih je začel prenašati v rodno okolje. S honorarji, ki jih je dobil za zasnove soboških vil, arhitekturnih načrtov in za izvedena dela, si je gotovo pomagal pri plačilu študija in stroških bivanja.

V članku *Franc Novak o Vorancu*³⁸ izvemo marsikaj zanimivega o Novakovem dunajskem študijskem obdobju. Stanoval je skupaj s Prekmurcem Janezom Titanom, študentom medicine. Novak je bil skromen, resen in preudaren človek, ki »si je kot študent osvojil marksistično družbeno in svetovnonazorsko miselnost«. Krajši čas sta v stanovanju skrivala revolucionarja in kasnejšega pisatelja Prežihovega Voranca/Lovra Kuharja. V njuno stanovanje ga je bil napotil ali Boris Kidrič ali Vito Kraigher, s katerim sta se dobro poznala, ali Krejačič,³⁹ ki je prav tako pred tem nekaj časa živel v njunem stanovanju in je študiral arhitekturo. Novak v članku izjavi, »da še danes čuva njegovo knjigo o socialističnem urbanizmu«.

Med študijem na AdBK se je Novak udeležil skupaj s prof. Behrensom in njegovimi študent(kam)i ekskurzije v Prago, kar dokazuje objavljena fotografija v diplomu Tanje Borovšak. Po končani AdBK se je vrnil v Mursko Sobotu, nato odšel na služenje vojaškega roka in po vrnitvi dobil službo mestnega arhitekta v Murski Soboti. Z deli, ki jih je zasnoval v Murski Soboti, je močno spremenil značaj kraja, ga moderniziral, mu dal nove vsebine. Tako se je težišče/središče iz večje in bolj razvite Lendave, ki leži tik ob madžarski meji, premaknilo proti sredini Prekmurja. Po njegovih načrtih so zgradili objekte, kot so kopališče (1934/35), Delavski dom (1936), ploščad pred soboškim gradom (1937) in drugo. To dogajanje je podrobno opisala umetnostna zgodovinarica Metka Hari v članku *Oris urbanističnega*

Sl. 9: Arhitekt Le Corbusier. Vir: iz Fondation Le Corbusier v Parizu, ©ADAGP.

Sl. 10: Nekdanji samostanski hodnik na rue de Sevres 35 v Parizu, kjer sta imela Le Corbusier in njegov bratranec Pierre Jeannerete atelje, fotografija posneta leta 1938 ali 1939, foto Marjan Tepina. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Marjana Tepine.

Sl. 11: Načrt Tete du Pont de St. Cloud v Boulogne pri Parizu. Vir: iz Fondation Le Corbusier v Parizu, ©ADAGP.

Sl. 12: Kopija prijavnice Franca Novaka v Parizu. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

razvoja Murske Sobote,⁴⁰ kjer pravi: »Že na Dunaju se je spoznal s takrat izredno popularno atensko konvencijo in ciamovskim urbanizmom, ki je v tem času veljal za najbolj napredno in humano urejanje človekovega življenjskega procesa in okolja. Prvi urbanistični načrt za Mursko Soboto je začel izdelovati in uresničevati že leta 1932. Iz delno ohranjenega načrta kot tudi iz obstoječe pozidave lahko razberemo, da je Novak poskušal dokaj razkrojeno soboško naselje urediti s pomočjo coniranja.« Zapisano v nadaljevanju tudi predstavi in smiselno razloži, vendar vse brez slikovnega gradiva ter brez navajanja virov in literature.

Kaj je Novaka vodilo in pritegnilo, da se je v tistem obdobju odločil za študijsko izpopolnjevanje v Parizu, lahko samo ugibamo. Mogoče ga je nad arhitektom Le Corbusierom navdušil prav prof. Behrens? Le Corbusier se je namreč dobrih pet mesecev (oktober 1910–marec 1911) izpopolnjeval pri Behrensu v Berlinu. Po drugi strani je imel prav takrat v francoski prestolnici prijatelje in znance še iz dunajskega študijskega obdobja, kot so bili Titan, Kraigher, Kidrič in tudi Voranc. V tem času je po moji oceni končeval tudi Sedlačkovo vilo v Radencih,⁴¹ kar mu je dajalo finančno stabilnost, v delu pa je imel načrte za hišo dr. Šerbca v Murski Soboti.

3. obdobje: v ateljeju rue de Sèvres 35 v Parizu

Vprašujem se, kako je Feri Novak prišel v atelje, koliko časa je bil v njem, kaj je v njem risal, s kom se je družil v ateljeju in izven njega, ali se je osebno srečal z arhitektom Le Corbusierom?

Med delovanjem v ateljeju »35 S« je Novak bival na rue Claude Bernard 90. Vstop v atelje arhitektov Le Corbusiera in njegovega bratranca Pierra Jeannereta mu je »izposloval« Vito Kraigher,⁴² nadvse vplivna politična osebnost.⁴³ Novak se je znašel v Parizu v zanimivi družbi slovenskih intelektualcev in revolucionarjev, ki jih je večinoma poznal. Arhitekt Feri Novak v Zadrževem članku pravi: »Vstop v delavnico znamenitega francoskega arhitekta mi je izposloval Vito Kraigher, ki je tačas živel v Parizu s svojo ženo Emico. V Parizu je bil tudi Boris Kidrič z ženo, dalje precej levo usmerjeni sin bana Serneca (katoliški župnik), inž. Tavčar z ženo (delal je v Le Corbusierovem ateljeju), inž. Gostiša in drugi. Največkrat smo se sestajali Kraigher, Kidrič, Tavčar in jaz. Z Vorancem in Titanom pa smo se dobili vsaj dvakrat na teden.«⁴⁴

Novak je v ateljeju pri Le Corbusieru delal dobre tri mesece (11. april–21. julij 1938). Čeprav je v potrdilu navedeno, da je delal v obdobju april–julij 1938, lahko na podlagi datacije potrdila in pisma g. Šerbcu čas njegovega delovanja dokaj natančno opredelimo. Delal je na več projektih, v potrdilu sta navedena samo dva. Vsebina potrdila,⁴⁵ ki ga hrani ali ga je hranila dr. Pavla Sedlaček Pajas v Zagrebu, se glasi: »Potrjujem, da je bil g. Franc Novak, jugoslovanski arhitekt zaposlen v naši delavnici od meseca aprila do meseca julija 1938. Sodeloval je pri raznih tekočih proučevanjih /most St. Cloud v Boulogne-u, urbanizacija mesta Alger-a, itd. / G. Novak nam je nudil svoje sodelovanje vestno ter obžalujemo, da kratek čas, ki ga je pri nas preživel, nam ni dopustil uporabiti še nadalje vse njegove sposobnosti. Za gg. Le Corbusier in P. Jeanneret«⁴⁶

V času 29. 11. 1937–3. 7. 1938 ni bilo v črni knjigi ateljeja nobenega vpisa, zato ni pričakovati, da bi med vpisanimi zasledili Novaka. Pomagamo si lahko z ohranjenimi pismi,⁴⁷ ki jih je pošiljal iz Pariza v Prekmurje. Iz pisma naročniku hiše v Murski Soboti, živnozdravniku dr. Šerbcu (15. 4. 1938), zveemo: »Že od ponedeljka [11. aprila 1938, op. p.] delam pri Corbusieru in sem na oddelku za Regulacijo. Če se bo uresničilo, da dobi Corbusier regulacijo Alžira imam precej šans, da pridem dol. Zdaj delam na regulacijskem Bois de Boulogne v Parizu.« Nekaj podatkov (verjetno gre za ustno izročilo) o projektih, na katerih je Novak delal pri Le Corbusieru, lahko dobimo še v nekrologu Francu Novaku, ki ga je napisal arhitekt prof. Marjan Mušič v reviji *Arhitekt*⁴⁸: »Po odsluženju vojske je postal pogodbeni arhitekt soboške občine in med 1934. in 1938. letom so nastali njegovi prvi večji načrti. Pozneje je odšel v Pariz in je delal leto dni v ateljeju Le Corbusiera [pravilno je nekaj mesecev, op. p.] na načrtih za Alžir in za most v St. Cloudu v Boulogneu v izpričano zadovoljstvo in s polnim priznanjem velikega arhitekta.« V FLC v Parizu obstaja več knjig z dokumentiranimi projekti.⁴⁹ V štirinajsti knjigi je v poglavju *Aménagement de la tête du pont du Saint-Cloud, Boulogne-sur-Seine* med 63 načrti gotovo kakšen, ki ga je narisal Feri Novak, vendar je ugotavljanje avtorstva zapleteno, saj načrti niso podpisani.

Med bivanjem v Parizu je Novak ob delu v ateljeju načrtoval hišo Šerbec v Murski Soboti, kar dokazujejo ohranjena pisma. Hiša je že za časa gradnje pritegnila veliko pozornost mimoidočih, kar je očitno iz notice v časopisu *Murska krajina*.⁵⁰ Hiša na kolih, kot so jo poimenovali, ima vse značilnosti Le Corbusierove arhitekture in vsebuje pet načel moderne arhitekture. Še več, močno spominja na njegovo hišo Cook v Boulogne pri Parizu (1926), ki jo je Novak moral videti, saj

12

- 36 Tanja Borovšak, *Arhitekt Franc Novak 1906–1959, Življenje in delo*, diplomska naloga, mentorja prof. dr. Fedja Košir in doc. Črtomir Mihelj, Ljubljana: FAAG Arhitektura 1992. V diplomski je objavljenih nekaj fotografij iz dunajskega obdobja in nekaj fotografij indeksa, vendar brez navedbe vira.
- 37 Na natečaju za idejne skice kolonije Črni vrh, zadrage državnih železniških uslužbencev za preskrbo s stanovanji v Sarajevu, je skupaj z arhitektom Danilom Kocijanom prejel za projekt pod geslom 17.777 tretjo nagrado. Cf. A. N., Natečaj, *Zagreb: Građevinski vjesnik* II, 4, april 1933, str. 62. Natečajni projekt 17777 je objavljen v diplomski nalogi Tanje Borovšak, *Arhitekt Franc Novak 1906–1959, Življenje in delo*, Ljubljana: FAGG Arhitektura 1992, str. 180–183, vendar avtorica zaradi pomanjkanja podatkov ne ve, za kakšen projekt gre.
- 38 Franc ZADRAVEC, Franc Novak o Vorancu, *Prežihov zbornik*, Maribor: Založba Obzorja 1957, str. 105–108.
- 39 Krejačiča med študenti arhitekture na THS v obdobju 1926–1935 ni, kar mi je sporočil vodja arhiva THS na Dunaju dr. Paulus Ebner. Zelo verjetno je, da se je Krejačič pretvarjal, da študira arhitekturo.
- 40 Metka HARI, Oris urbanističnega razvoja Murske Sobote, Ljubljana: *Sinteza* 91, 92, 93, 94 / 1992, str. 151.
- 41 Kdaj in kje se je spoznal s hčerko dr. Sedlačka, mi ni znano, se je pa verjetno enkrat v tem obdobju. Poroka z Milevo Sedlaček mu je še povečala osebni ugled in napredovanje v družbenem okolju.
- 42 Irena MRVIČ, Kraigher, Vito, *Enciklopedija Slovenije* 5, Ljubljana: Mladinska knjiga 1991, str. 360: Kraigher je v šolskem letu 1937/38 kot štipendist francoske vlade živel v Parizu, kjer se je družil z Lovrom Kuharjem, Borisom in Zdenko Kidrič.

- 43 Dr. Vito Kraigher (1911–1945) je bil pravnik, štipendijo francoske vlade za študij v Parizu je dobil na podlagi sodelovanja v reviji *Sodobnost* s posredovanjem dr. Jožeta Vilfana, dr. Dolfeta Vogelnika in Frana Petreta. Med drugo svetovno vojno je bil eden najpomembnejših voditeljev narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji z visokim položajem v varnostno-obveščevalni službi.
- 44 Franc ZADRAVEC, Franc Novak o Vorancu, *Prežihov zbornik*, Maribor: Založba Obzorja 1957, str. 106.
- 45 Potrdilo ateljeja Le Corbusier & Pierre Jeanneret, Pariz, 21. julij 1938, zasebna last, Zagreb: »Il a collaboré à diverses études en cours (Tête du Pont de St-Cloud à Boulogne, Urbanisation d'Alger, etc.).«
- 46 Potrdilo je prevedel sodni tolmač Branko Vadnal iz Murske Sobote 18. septembra 1951.
- 47 V MAO (nekdanj AML) se je po zaslugi umetnostne zgodovinarke Metke Hari ohranilo 7 kopij pisem arhitekta Ferija Novaka, naslovljenih na dr. Šerbca v Murski Soboti, iz leta 1938. Domnevam, da je bilo tovrstne korespondence, ki bi lahko bolj podrobno osvetlila nekatere etape Novakovega življenja in dela, veliko, vendar je najverjetneje ali v zasebnih arhivih ali izgubljena.
- 48 Marjan MUŠIČ, *Arhitekt Franc Novak* (16. X. 1906–18. XII. 1959), Ljubljana: *Arhitekt* 1/1960, str. 2.
- 49 LE CORBUSIER, *Buildings and Projects*, 1937–1942, XIV, Pariz: Garland Publishing and Fondation Le Corbusier, str. 269–304.
- 50 Stanovanjsko poslopje dr. Šerbca, Murska Sobota: *Murska krajina* V, 47, 20. november 1938, str. 2.

13

Sl. 13: Potrdilo s kratkim opisom del arhitekta Franca Novaka v ateljeju in podpisom Le Corbusiera.

Vir: iz zasebne zbirke, Zagreb, preslikava v MAO, Ljubljana.

Sl. 14: Osnovna šola (oziroma kasneje Gimnazija) v Murski Soboti z dodanim tretjim nadstropjem. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

Sl. 15: Modernistični biser – hišo Šerbec so v obdobju tranzicije v Murski Soboti preoblikovali do neprepoznavnosti. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

je v bližini most *St-Cloud*, tam pa je sodeloval pri ureditvi trga. Prva je to povezavo izpostavila Tanja Borovšak v že omenjeni diplomski nalogi.

Ali sta se in kaj, če sploh, Novak in Le Corbusier pogovarjala, denimo o Behrensu ali kakšnem projektu, verjetno ne bomo zvedeli nikoli. Vprašanje je tudi, ali se je Novak z Le Corbusierom osebno srečal in/ali je podpis na Novakovem potrdilu preskrbel njegov bratranec Pierre Jeanneret. Morebitno vljudnostno srečanje bi po moji oceni Novak z velikim ponosom kje zapisal ali vsaj omenil.

Arhitekt Feri Novak je pomemben tudi zaradi edinega zapisa o stavbeniku gradbenem inženirju Franu Tavčarju, ki potrjuje njegovo prisotnost v Le Corbusierovem ateljeju. Sicer se o Tavčarju in njegovi vlogi v slovenski moderni arhitekturi ne ve dosti (gl. citat z op. 44).

Kdo so bili arhitekti, ki so risali v ateljeju »35 S« istočasno kot arhitekt Feri Novak, ob dejstvu, da ni nihče iz tega obdobja zapisan v črno knjigo ateljeja ali kakorkoli omenjen v Novakovi korespondenci, bo težko ugotoviti. Tuje sodelavce oz. kolege prepoznamo in razvrstimo na podlagi seznama *Repertoire des collaborateurs de Le Corbusier ayant travaillé à l'atelier 35 Rue de Sèvres ainsi qu'aux travaux à l'étranger*,⁵¹ seznama v reviji AA iz leta 1948,⁵² seznama na začetku knjige *Le Corbusier 1910–65*,⁵³ ki je posvečena *a ceux qui ont aidé, 35, rue de Sèvres*, in predvsem črni knjigi ateljeja, kamor so vpisovali projekte, jih datirali in se vanjo, bolj ali manj redno, tudi podpisovali. Nedvomno je bilo v ateljeju *rue de Sevres* 35 zelo živahno, mladi arhitekti in študenti so vanj prihajali iz vsega sveta, od Japonske do Južne Amerike, od Združenih držav Amerike do Sovjetske zveze, največ pa jih je bilo iz Evrope. Črna knjiga ateljeja nedvomno ni popolna kot tudi sezname ne. Nekaj imen manjka, nekatera so napačno zapisana ali samo s priimkom, ponekod niso napisane države ali nacionalnost sodelavcev, nekatere arhitekta je zaradi sredin in mešane nacionalnosti težko opredeliti, spet pri drugih ni navedeno obdobje, ko so delali v ateljeju.

V *Repertoire* je navedenih okoli 300 arhitektov in drugih, ki so delali v ateljeju v obdobju 1924–1965. Med letoma 1924–1940, torej preden sta ga Le Corbusier in njegov bratranec zaradi druge svetovne vojne zaprla, je v njem delalo okoli 150 arhitektov. Največ je bilo Švicarjev (okoli 25 ali raje več), sledijo Francozi (okoli 20 ali več), na tretjem mestu so Jugoslovani – teh je bilo 16, kar predstavlja dobro desetino vseh, ki so delali v ateljeju pred drugo svetovno vojno, vendar vsi niso navedeni v omenjenih seznamih. Tako ni sledu o Feriju Novaku, Janku Bleiweisu, Franu Tavčarju, pogosto pa se omenja H. Sedlak, ki pa gotovo ni bil jugoslovanski in/ali slovenski arhitekt, ampak verjetno ruski, zato morajo biti podatki le približni.

4. obdobje: na Tehniški visoki šoli na Dunaju

Delo v ateljeju in tudi sama osebnost arhitekta Le Corbusiera sta močno vplivala na nadaljnje delovanje mladega, že pred pariškim obdobjem uveljavljenega prekmurskega arhitekta. Tako kot se je Le Corbusier ukvarjal z oblikovanjem, arhitekturo, urbanizmom in publicistiko, lahko vse te dejavnosti zasledimo tudi pri Novaku. Med Novakovimi strokovnimi članki iz

tega obdobja velja omeniti (edina?) dva: *Čas in arhitektonsko oblikovanje*⁵⁴ ter *Človek in tehnika*.⁵⁵ Žal mi ni poznan seznam strokovnih knjig in revij iz Novakove knjižnice ali kaj drugega, kar bi lahko bolje pojasnjevalo njegovo publicistično dejavnost. Vsi Plečnikovi študenti, ki so delali v Le Corbusierovem ateljeju, so v Parizu nakupili veliko strokovnih knjig in jih prinesli v domače okolje, v nadaljevanju pa pozorno spremljali Le Corbusierovo publicistično dejavnost! To bi z veliko verjetnostjo lahko trdili tudi za Novaka.

Po vrnitvi iz Pariza poleti 1938 se je Novak jeseni vpisal na THS na Dunaju. Vzrok je morda v dejstvu, da ni mogel pristopiti k opravljanju strokovnega izpita in pridobiti avtorizacije za delo pooblaščenega inženirja arhitekta, ki jo je potreboval za opravljanje dela na soboški občini in za projektiranje večjih javnih stavb. Ali pa v želji, da bi se čimbolj izpopolnil v tehničnih znanjih, posebno tistih, povezanih z armiranobetonskimi konstrukcijami, ki jih je moral spoznati v ateljeju Le Corbusiera. Če je vzrok prvo, drugo ali kaj povsem tretjega, ni znano.

Novak si je želel sprva študirati v Pragi, vendar se je zaradi bolj ugodnih pogojev študija (na THS so mu priznali več semestrov in izpitov) odločil za študij na Dunaju. To pojasni Novak dr. Šerbcu v pismu z Dunaja v Mursko Sobotu, datiranjem 28. novembra 1938.

Republika Avstrija je bila z *anschlussom* 13. marca 1938 priključena tretjemu rajhu in politične razmere v Evropi so se kmalu začele zaostrovati. Kaj vse se je dogajalo na Dunaju in kako je vplivalo na Novaka in njegov študij, ni znano. Ali je bil Novak spremljal nemško urbanistiko in dela nacističnih arhitektov, kot denimo Alberta Speera, bo ostalo uganka. 1. septembra 1939 se je uradno začela druga svetovna vojna in Novak je očitno moral pustiti študij na THS in se vrniti v domače kraje, nenazadnje je bil rezervni oficir jugoslovanske vojske. Zadnji zaznamek v njegovem indeksu THS datira z 13. januarjem 1940.

Maja 1940 je Novak naredil načrte za osnovno šolo v Murski Soboti, gradnja stavbe pa se je zaradi (začetka) druge svetovne vojne zavlekla. Aprila 1943 je naredil načrte, ki imajo napise v madžarskem jeziku, osnovno šolo pa so madžarski okupatorji preimenovali v gimnazijo. Po besedah Borovšakove so leta 1945 šolo dogradili, tako da se je leta 1948 lahko začel pouk. Z dokončano fasado leta 1950 je bila šola uradno odprta. Njena arhitektura kaže v prvih načrtih vseh pet točk Le Corbusierove arhitekture: stebri, prosti tloris in fasada, horizontalna okna in rekreacijske površine na strehi ..., a Le Corbusierovi vplivi niso tako dosledni kot pri hiši dr. Šerbca. V načrtih, povezanih z nadzidavo tretjega nadstropja, klasičnega venca sicer ni znati, vendar ga opazimo po in pri izvedbi.

Sklep

Slovenskih arhitektov je bilo pred drugo svetovno vojno med arhitekti iz vsega sveta, za francoskimi, švicarskimi in arhitekti iz ZDA, v ateljeju na *rue de Sevres* 35 v Parizu največ. Če slovenske arhitekta uvrstimo med jugoslovanske, so bili Jugoslovani na tretjem mestu. To je zgovoren podatek. Na tako velik odstotek slovenskih arhitektov bi morali biti resnično ponosni. Govori o jugoslovanski, slovenski in prekmurski vpetosti v sodobne moderne tokove, modernizacijo Jugoslavije, Slovenije in Prekmurja.

Danes ni dvomov glede študijskega izpopolnjevanja arhitekta Ferija Novaka v ateljeju arhitektov Le Corbusiera in Pierra Jeannereta v Parizu. To dokazujejo potrdilo s podpisom Le Corbusiera, kopija potrdila v FLC v Parizu brez podpisa, kopije Novakovih pism iz Pariza v Mursko Soboto ter izjava Ferija Novaka v Zdravčevem članku iz leta 1957. Izpostavi velja, da je bil prekmurski arhitekt posebej znotraj skupine slovenskih arhitektov, ki so se izpopolnjevali v pariškem ateljeju »35 S«. Vanj je prišel s pomočjo pravnika dr. Vita Kraigherja, štipendista francoske vlade. Drugačen je bil zaradi družbenega položaja in okolja, iz katerega je izhajal, izobrazbe in bil je brez štipendije. Nedvomno je Novak, za razliko od drugih Plečnikovih študentov, ki so delali v ateljeju »35 S«, v tem obdobju neprimerno več gradil in imel bistveno več graditeljskih praktičnih izkušenj. Številčno majhna Murska Sobota je dobivala že pred drugo svetovno vojno z Novakovimi stavbami vse več urbanističnih potez nove modernistične doktrine, kar jo v razvoju mest v Sloveniji uvršča v sam vrh.

O arhitektovem opusu lahko trdimo, da zrcali različne vplive in da je Novak opravil nekakšen razvojni lok znotraj moderne arhitekture. Med vplivi prepoznamo tako Behrensovega v drugem, dunajskem obdobju, ko je v Murski Soboti gradil vile za bogate meščane, Le Corbusierovega, v tretjem, pariškem obdobju, ko je v Murski Soboti postavil »hišo na kolih«, kot zadržano-modernistična greda iz četrtega, dunajskega obdobja, kjer v Osnovni šoli I (kasneje Gimnaziji) v Murski Soboti prepoznamo manj dosledno uporabo Le Corbusierovih načel. Te vplive so že izpostavili številni preučevalci Novakovega življenja in dela. Nekoliko zapostavljen je ostal v strokovni javnosti vpliv Novakovih v modernizem usmerjenih učiteljev na TSŠ v Ljubljani, kot so bili slikar konstruktivist Avgust Černigoj in arhitekti Herman Hus, Rado Kregar, morda tudi Dragotin Fatur, Stanko Rohrman, Miroslav Kos, Ivo Spinčič in še kdo. Skratka, ljubljanska arhitekturna scena, predvsem njen del v modernizmu usmerjenimi arhitekti, v povezavi s prekmurskim arhitektom Ferijem Novakom je tu prvič vsaj delno predstavljena in razčlenjena. Zaradi pomanjkanja podatkov ne moremo povsem zanesljivo ugotoviti podrobnosti, kako sta potekali (iz) gradnja Novakovih stavb in urbanistična zasnova ter

kateri sočasni vplivi in dejavniki so bili prisotni. Zaključki, ki niso osnovani na virih, pa lahko vzbujajo nezaupanje in so začetek raznovrstnih manipulacij.

Izpostavimo še nekaj njegovih osebnih lastnosti! Novak je bil strokovno zelo razgledan, menjal je številne sredine in okolja, bil je priden, po družbeni lestvici se je vzpenjal postopoma, od zidarskega vajenca, pomočnika do mestnega arhitekta, z zavzetim delom ter s pomočjo bogatih mecenov in naprednih prijateljev. Močno je bil prepričan v vsesplošni napredek, doveden je bil za tehnične in družbene novosti. Prvinskega čuta za družbeno pravičnost in boljše življenje vseh družbenih slojev arhitekt Feri Novak nikoli ni pozabil. Bil je tudi učljiv in prilagodljiv, kar je velikokrat rezultat okoliščin in razmisleka o njih. »Prilagodljivost je pomembna ustvarjalčeva lastnost, saj se posameznik, ki te sposobnosti nima ali jo podcenjuje, hitro znajde v enem od ekstremov, da se v okolju ali utopi ali pa se iz njega iztrga v pogubi. Je pa prilagoditev nedvomno nevarna, saj je ustvarjalec lahko obtožen oportunizma, svetohlinstva, petolizništva in hinavščine, kajti prilagodljivost je marsikdaj na videz taka.«⁵⁶ Novak je tudi edini slovenski arhitekt med Plečnikovimi v Parizu, ki je leta 1937 zasnoval, navkljub marksistični ideološki opredelitvi, rimokatoliško cerkev v Kuzmi. Glede moderne arhitekture in sodobnega urbanizma v Prekmurju je imel arhitekt Feri Novak nedvomno prvenec, s tem pa takrat tudi monopol. Tako v predvojnem obdobju, ko je sodeloval z bogatimi naročniki, kot tudi po drugi svetovni vojni v povsem spremenjenih družbenih okoliščinah. V snovanju arhitekture in mestnega urbanizma je bil edini, bil je prepričljiv ... preprosto, dober! Čeprav je deloval v nekoliko odmaknjenem okolju, se ravno ta robnost pokaže kot prednost pri uvajanju novosti. Prav zaradi pomena, ki ga ima arhitekt in njegov kakovosten opus v Prekmurju, je uničevanje in/ali nepravilno prenavljanje njegovih del nedopustno. Moderna prekmurska arhitektura 1930-ih in kasneje, ki je sinonim arhitekta Ferija Novaka, je lahko ponos in pomemben izvod kulturno-turistične promocije Prekmurja in Slovenije.

14

15

- 51 *Repertoire des collaborateurs de Le Corbusier ayant travaillé à l'atelier 35 Rue de Sèvres ainsi qu'aux travaux à l'étranger*, Paris: Fondation Le Corbusier. (narejeno po letu 1969, op. p.)
- 52 *L'architecture d'aujourd'hui*, 1948, str. 116.
- 53 Willy BOESIGER, Hans GIRSBERGER, *Le Corbusier 1910-65* (1. in 2. izdaja), Zürich: Les Editions d'Architecture 1967, 1987, str. 8.
- 54 N. F., Čas in arhitektonsko oblikovanje, *Mladi Prekmurec*, letnik III, 1938/39, št. 3-4, str. 104-108.
- 55 F. N., Človek in Tehnika, *Mladi Prekmurec*, letnik IV, 1940, št. 3-4, str. 43-47.
- 56 Simon LENARČIČ (ur.), *Plečnik kot se ga je spominjal njegov najljubši učenec Vinko Lenarčič*, Ješovec pri Kozjem, samozaložba 2016, str. 309.

Preden se podamo po poti Novakove soboške arhitekture

Meta Kutin, Tomaž Ebenšpanger

Razstava *Franca Novak – arhitektura za bodočega človeka* je nastala leta 2014, ko sva na povabilo Maje Ivanič iz galerije DESSA navdušeno raziskala, pripravila in zbrala dotlej znane podatke o delu tega po krivici zapostavljenega arhitekta. Razstava je bila zasnovana kot arhitekturni sprehod po izbranih delih Novakovega soboškega opusa.

Z razstavo smo želeli opozoriti na prispevek, ki ga je arhitekt Franc Novak dal Murski Soboti in Prekmurju. Njegove modernistične arhitekturne stvaritve in »ciamške« urbanistične vizije so jo do danes najbolj zaznamovale. Novakova arhitektura je prekinila tradicijo gradnje podolgovatih, pritličnih hiš z dvokapo streho, s historično okrašenimi fasadami in temačnimi obokanimi prostori v notranjosti. Z metropolitanskega Dunaja, kjer se je šolal pri Petru Behrensu, in iz Pariza, kjer je delal v biroju Le Corbusiera, je v napol vaško Soboto 1930-ih prinesel modernistično arhitekturo ravnih streh, belih fasad in svetlih prostorov, namenjeno sodobnemu bivanju. Franc Novak je postal tudi prvi in do danes edini mestni arhitekt, ki je imel celostno urbanistično vizijo razvoja mesta. Radikalnost idej modernizma, ki jim je zvesto sledil, je bila primeren način za načrtovanje nove smeri v prostorskem razvoju sicer neizrazitega in nekonsistentnega naselja. Kot pogodbeni arhitekt mestne občine in kasneje, po drugi vojni, kot prvi direktor ustanovljenega okrajnega projektivnega biroja je imel priložnost te svoje vizije do določene mere tudi uresničiti. Novakov soboški opus danes priča o obdobju, polnem družbenih in gospodarskih pretresov, ki je s seboj prinesel drugačen odnos do arhitekture in prostora nasploh. Razcvet slovenskega meščanstva po prvi svetovni vojni, iz katerega so prihajali tudi prvi Novakovi naročniki, je tako botroval prihodu modernistične estetike razkošnih vil tudi v to periferno panonsko naselje, ki je formalnopravno postalo mesto šele leta 1952. Povojna izgradnja socializma pa je v Soboti botrovala premišljeni racionalni zasnovi delavskih stanovanj in specializiranih družbenih objektov, na primer prve stavbe, namenjene izključno kulturni dejavnosti v Prekmurju – Kinu Park.

Življenje in delo arhitekta Franca Novaka je v začetku 1990-ih prva raziskovala umetnostna zgodovinarica Metka Hari. Na osnovi njenega dela so nastale arhitekturne diplome Tanje Borovšak, Leona Ciguta, Tomaža Ebenšpangerja in Mihe Domjana ter projekt *Sprehod po Novakovi soboški arhitekturi – prva arhitekturna galerija na prostem* (v organizaciji zavoda PREJK12 in Skupaj arhitekti). Posamezna nova odkritja iz življenja Novaka je prispeval arhitekt Bogo Zupančič (Muzej za arhitekturo in oblikovanje).

Z informacijami in s slikovnim gradivom so sodelovali tudi Muzej za arhitekturo in oblikovanje Ljubljana, ZVKDS OE Maribor, Osnovna šola I Murska Sobota, PIŠK Murska Sobota, Projektivni biro Murska Sobota, ZEU Murska Sobota, arhitekt Andrej Kalamar iz Studia Kalamar, g. Ljubomir Deškovič, g. Štefan Vučak, ga. Vera Leskovic Keršovan, družina Kous, ga. Gabrijela Hegeduš, g. Matej Fišer in ga. Stanka Dešnik.

Prispevek razstave vidiva v tem, da so znani in dostopni podatki (veliko materiala je žal izgubljenega ali neprimerno arhiviranega) vseh dosedanjih raziskav zbrani, urejeni in kritično ovrednoteni. Osem Novakovih objektov, ki jih predstavljamo, smo izbrali zaradi njihove ohranjene arhitekturne pričevalnosti in jasne berljivosti treh obdobj arhitektovega ustvarjanja, kot jih je opredelila Metka Hari. Z namenom lažjega primerjanja so načrti stavb narisani v enotni grafiki in predstavljeni v istem merilu. Z željo približati strokovne opise najširši publiki so opisi stavb in druga besedila napisani poljudno. Meniva, da tudi na tak način promoviramo sicer v javnosti premalo poznano in zato nerazumljeno obdobje modernizma.

Žal je danes tudi večina stavb arhitekta Franca Novaka, kljub kulturnovarstveni zaščiti, močno spremenjenih. Njegove stavbe, ki so nekoč uspešno združevale ideale stroke, želje naročnikov in zmožnosti kraja oziroma časa, so danes pri prenavljanju in vzdrževanju podvržene degradaciji. Z neprimernimi posegi vanje se izgublja sporočilo Novakove arhitekture in spomin na svetlo obdobje v prostorskem razvoju Murske Sobote. Vprašanje je, ali bo mesto še kdaj deležno Novakovih prvotnih zasnov, ki so ob nastanku, zaradi funkcionalnih in estetskih rešitev, izstopale in pripovedovale o novih, boljših časih.

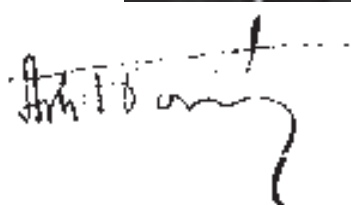
Franc Novak_ »Arhitektura za bodočega človeka«

Meta Kutin, Tomaž Ebenšpanger*

Razstava opozarja na murskosoboško arhitekturo Franca Novaka, ki je med obema svetovnima vojnama prekinila s tradicijo pritličnih panonskih hiš in prinesla estetiko belih fasad ter ravnih streh. Novakove vizije urbanega razvoja so pomagale, da se je Murska Sobota iz napol vaškega naselja razvila v mesto z vsemi potrebnimi funkcijami. Nekaterne stavbe arhitekta Novaka so danes močno spremenjene. S tem se izgubljata sporočilo njegove arhitekture in spomin na svetlo obdobje v prostorskem razvoju Murske Sobotе.

1

Sl. 1: Arhitekt Franc Novak - Feri je eden pomembnejših predstavnikov funkcionalistične arhitekture in urbanizma pri nas. Študij arhitekture je končal na dunajski akademiji likovnih umetnosti v seminarju arhitekta Petra Behrensa. Kasneje je nekaj mesecev delal v ateljeju znamenitega arhitekta Le Corbusierja v Parizu. Večino svojega bogatega arhitekturnega opusa je realiziral v Murski Soboti. Bodoči razvoj mesta je določil v skladu z urbanističnim načrtom, ki je temeljil na najnovejših mednarodnih modernističnih smernicah prve polovice 20. stoletja. V Mursko Soboto so tako z arhitektom Novakom – sočasno kot v ostala slovenska mesta – prihajali tedanji umetnostni tokovi iz tujine, kar je nedvomno velik kulturni prispevek. (F. Novak, septembra 1941, vir: arhitekturni arhiv MAO, arhiv Franc Novak).

* Meta Kutin in Tomaž Ebenšpanger sta avtorja črtnih risb in fotografij sodobnega stanja Novakovih arhitektur.

Franc Novak se je rodil leta 1906, leto preden je Mursko Soboto dosegla prva lokalna železniška proga iz Körmenda. Družina Novak je živela na koncu značilne panonske ulice, danes Ulice arhitekta Novaka, v neposredni bližini nove železniške postaje. Ker je Novaku oče, zidarski mojster, zgodaj umrl, je otroštvo preživel z babico, ki je s konjsko vprego pogodbeno prevažala pošto.

V tem času je bila Murska Sobota le malo večja ravninska vas brez izoblikovanega središča. V skromno zazidavo kakih 400 pritličnih hiš z dvokapno streho, nanizanimi ob širokih ulicah, so do takrat posegli le madžarski stavbeniki. Z nekaterimi novimi stavbami, zgrajenimi v svoji različici secesije, so v naselje vnesli nov višinski gabarit. Pravi gradbeni razcvet pa je Murska Sobota doživela z železniško povezavo z ostalo Slovenijo leta 1924 in veliko prenovo po katastrofalni poplavi novembra naslednje leto. Nenadni razvoj ravno sovпада z Novakovim šolanjem, ki je, tako kot njegovo življenje, zaradi turbulentnih časov polno preobratov.

Šolal se je najprej na domači dveletni delovodski šoli, nato pa končal še tehnično šolo v Ljubljani. Da bi stopil korak naprej od družinskega posla, se je odločil nadaljevati študij arhitekture. Namesto o ljubljanski najprej razmišlja o praški šoli, na koncu pa se odloči za študij na Umetnostni akademiji na Dunaju pri znanem profesorju, arhitektu, Petru Behrensu. O diplomu Novaka kot prvega soboškega diplomiranega arhitekta so leta 1933 ponosno poročali lokalni časopisi.¹

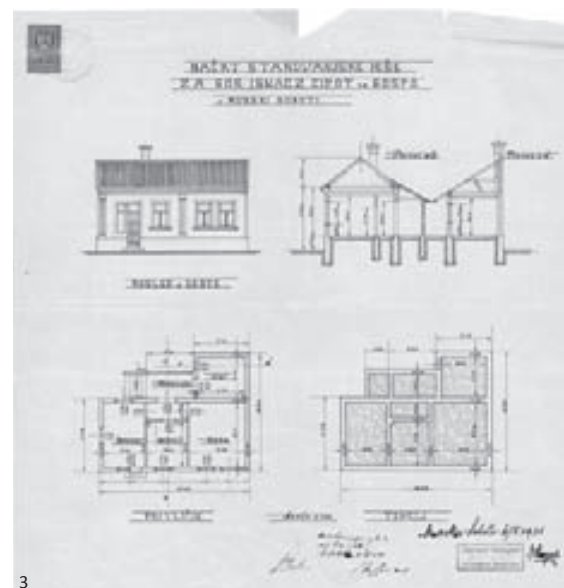
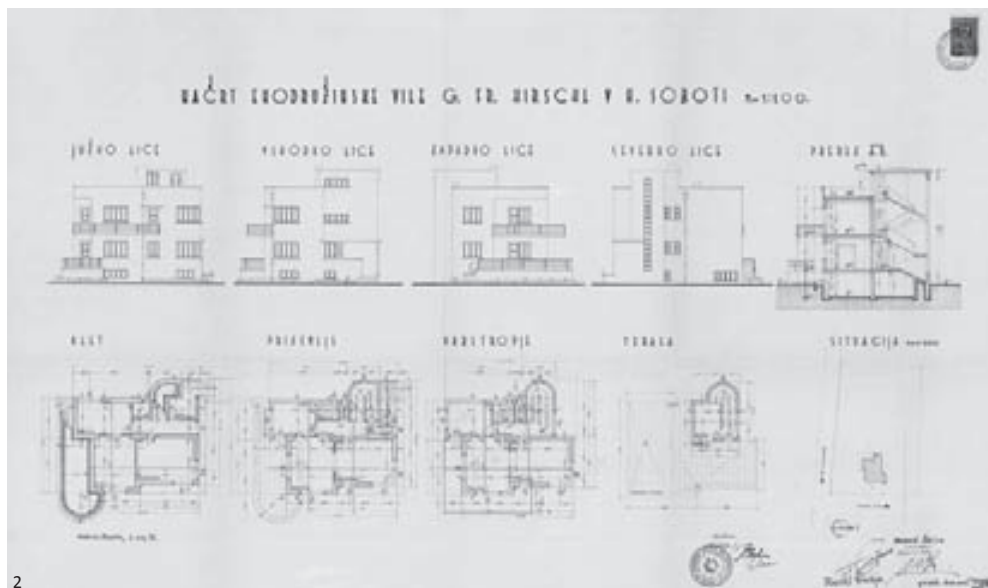
Po diplomi je postal pogodbeni arhitekt občine, kar mu je omogočilo, da je izdelal nekatere večje projekte, kot so regulacijski načrt, osrednji trg z drevoredom, kopališče in preureditev gradu s prvo kulturno dvorano. Nemiren je leta 1938 ponovno zapustil rodni kraj, da se je preizkusil v slovitom pariškem biroju arhitekta Le Corbusierja, od koder je z vidika domačih uporabnikov prinesel radikalne ideje. Novak je Mursko Soboto pred vojno zapustil še enkrat, zaradi vpisa na Visoko tehnično šolo na Dunaju, ki je zaradi začetka vojne ni končal. V vojnih letih novih naročil ni dobival, zato pa je spoznal bodočo ženo, hči enega svojih naročnikov.

Gradbeni predah je nadoknadil po vojni, ko se je pridružil obnovi mesta. Bil je eden od ustanoviteljev okrajnega projektivnega biroja, od leta 1954 do smrti tudi njegov direktor. Umrli je 18. decembra 1959 v avtomobilski nesreči. Nenadna smrt je prekinila njegovo intenzivno delo pri projektiranju blokov ob Ulici Štefana Kovača in načrtih za izgradnjo bolnišnice, nekaterih industrijskih objektov in novega kulturnega centra.

V urbanizmu je Novaku uspelo uresničiti le del njegovih načrtov. Bodoče mesto si je zamislil kot sestavljeno iz stanovanjskih sosesk, nanizanih okoli centra in razdeljeno po funkcionalnih conah, ki jih je odel v zelenje. Z razdelitvijo mesta v cone je pokazal, katere funkcije naj bi sodobno mesto imelo: prostor ob železnici za prepotreben industrijski razvoj, na severu rekreacijsko cono s sodobnim kopališčem, ob parku pa center mesta s Trgom zmage. Ob širokih ulicah naj bi se nizale žive meje iz rdečih vrtnic, kar bi poudarjalo belino modernističnih fasad. Te zamisli so v novem urbanističnem programu iz leta 1960 dalje razvijali njegovi mlajši sodelavci. Žal ni bil nikoli dosledno uresničen.

Novak je z zgrajenimi projekti kazal, katerim pogojem naj zadosti moderna arhitektura po meri človeka. Svoje ideje pa je širil in promoviral tudi z vsestranskim vključevanjem v kulturno življenje Prekmurja. Pogosto s pisanjem različnih kritičnih člankov, predvsem v reviji *Mladi Prekmurec*. S svojim celostnim angažmajem je Murski Soboti pomagal na poti do formalnopravnega statusa mesta leta 1952.

Stalnici Novakove strokovne poti sta bila neprekinjen stik s praktičnim delom gradnje in naklonjenost napredku oziroma odklanjanje »izposojevanja in prežvekovanja« starih časov.¹ Že med šolanjem za delovodjo

»V resnici pa današnji človek, stanovalec ni tako daleč in zato resnična potreba današnjega stanovalca teh modernih zgradb ni ista kakor potreba ljudi, na katere je mislil arhitekt pri svoji zasnovi. Za bodočega človeka so mišljene zgradbe, za onega, ki ga bo dala mogoče že bodoča generacija.«²

Sl. 2: Arhitekt Novak je že med študijem leta 1931 izdelal načrt za enodružinsko Hirschlovo vilo (družina je kasneje priimek spremenila v Keršovani). Če pomislimo, da so v zgodnjih 1930-ih v Murski Soboti gradili še pretežno pritlične hiše, enonadstropne so bile tedaj še redke izjeme, lahko razumemo, zakaj so v mestu njegove takratne arhitekturne in urbanistične rešitve sprožale burne polemike. V naslednjih letih je postavil še vrsto meščanskih vil, ki so predstavljale arhitekturni višek v izgradnji mesta med obema vojnoma. (Vir: arhiv PIŠK Murska Sobota).

Sl. 3: S primerjanjem načrta značilne »mestne hiše«, ki ga je leta 1931 izdelal gradbeni mojster Janez Mayer, z načrtom Keršovane vile, ki ga je istega leta izdelal Novak, lahko začutimo, kakšna novost so bile njegove ideje za takratni prostor in čas. (Vir: arhiv PIŠK Murska Sobota).

je rad praktično pomagal na raznih gradbiščih, večkrat pri znanem soboškem zidarskem mojstru Štefanu Mesariču. Tudi kasneje, ko je bil že Behrensov študent arhitekture, je imel pri svojem prvem projektu Vile Keršovani spet priložnost teoretične principe, tokrat svoje, preizkusiti v praksi. Zato je razvil posluš za tegobe izvajanja med samo gradnjo. »Nobena izvedba ne zagleda sonca, dokler si o njej v duhu ne moremo ustvariti jasne slike. Pa to še ni dovolj! Videti moramo v duhu ves potek izvedbe, orodje in stroje, s katerimi izvedemo zamisel. Naloga tehnika je iskati, iznajti, izpopolnjevati in vedno na novo oblikovati.«³

Ker so bile njegove stavbe »celostne umetnine«, je moral zbrati in vzgojiti celotno gradbeno ekipo, s katero je nato redno sodeloval. Kljub temu se je zavedal, kdaj mora poiskati kompromise med ideali stroke, željami naročnikov in možnostmi kraja oziroma časa, v katerem je ustvarjal. V njegovih projektih začutimo nekakšno pragmatičnost, ki se, na primer, kaže tako, da na betonsko skeletno konstrukcijo nasloni cenejši lesen strop, ali tako, da motiv ravne strehe, katere detajli so lokalnim mojstrom v tistem času še tuji in težje izvedljivi, uporabi le navidezno, za poglede s ceste.

Novak je moral zaradi zagovarjanja svojih, za tisti čas nenavadnih idej tudi dobro razumeti razmišljanje svojih naročnikov. Dr. Šerbec je, na primer, poskušal takole navdušiti za načrt, ki je bil kasneje znan kot »hiša na kolih«: »Sicer se nič ne ozirajte ne na levo in ne na desno sosedo, hiša je vsaka, a stanovanj in domov je še žalibog v 20. stoletju zelo malo ... Če se vam bo na prvi pogled zdela stavba 'cel nebotičnik' premislite malo, da imam vendar jaz prav – samo klet je dvignjena nad zemljo – ! Govorila sva, da damo Sobočanom po nosu in s tem gotovo damo.«³ Do tistih naročnikov pa, ki niso imeli posluš za moderno arhitekturo, je znal biti tudi ciničen: »Premnogokrat vas dobi v roke ozkosrčen, nezaupljiv revček, ki poleg oboževanega zlatega teleta nima v duši nič prirčne toplote in se čuti v svoji železni srajci pri vseh naših stremljenjih in idealih 'dati dom' – ogoljufanega – ker mu niste napravili štale in jasli h katerim spada.«³

Novak je svojo arhitekturo razvijal najprej pod vplivom mentorjev in vzornikov, sčasoma pa je izpopolnil sebi lasten nagovorni izraz. Zato lahko njegov ustvarjalni opus razdelimo v tri obdobja, katerih značilna dela so na razstavi podrobneje predstavljena. Ob ogledu le-teh je mogoče opaziti, da so vsem Novakovim projektom skupni premišljeni koncepti različnih povezav notranjih prostorov z naravo in posluš za uporabno vrednost arhitekture.

Dvomljičve v svoje rešitve pa nagovarja takole: »Danes, ko se že izrazito kažejo obrisi bodočega razvoja, lahko trdimo, da je moderna arhitektura umetnost in sicer umetnost, v kateri se zrcali slika bodočega človeka in družbe s karakterističnim izrazom dobe stroja in racionalnega gospodarstva. Da je umetnost, dokazuje tudi to, da včasih zanemarjajo praktičnost radi lepote. Velikokrat se praktičnost in lepota tudi ne podvržeta potrebi in namenu in podoba je, da se je arhitekt zmotil. V resnici pa današnji človek, stanovalec ni tako daleč in zato resnična potreba današnjega stanovalca teh modernih zgradb ni ista kakor potreba ljudi, na katere je mislil arhitekt pri svoji zasnovi. Za bodočega človeka so mišljene zgradbe, za onega, ki ga bo dala mogoče že bodoča generacija.«²

¹ Jutro. 1933. Prekmurska kronika, 157 (8. julij): 5-6.

² Novak, Franc. 1939. Čas in arhitektonsko oblikovanje. Mladi Prekmurec (3) 7/8: 104-108.

³ Novak, Franc. 1940. Človek in tehnika. Mladi Prekmurec 4 (3/4): 43-47.

11

18

6

21

2

12

13

22

3

14

20

5

7

4

19

8

9

24

23

10

15

17

1

0 50

250

500

FRANC NOVAK

»Arhitektura za bodočega človeka«

8

izbrani projekti, predstavljeni na razstavi

10

izvedeni projekti, za katere obstajajo arhivski podatki

- 1 VILA KERŠOVAN_ 1931_ Mladinska ulica 38
- 2 VILA VUČAK_ 1932_ Kardoševa ulica 1
- 3 DELAVSKI DOM_ 1933-36_ Slovenska ulica 6
- 4 HIŠA ŠERBEC_ 1938_ Ulica Štefana Kovača 12 (predelano)
- 5 OSNOVNA ŠOLA_ 1940-43_ Ulica Štefana Kovača 32
- 6 VILA KOUS_ 1954_ Kardoševa ulica 7
- 7 KINO PARK_ 1951_ Ulica Štefana Kovača 30
- 8 STANOVANJSKI BLOKI OB ULICI ŠTEFANA KOVAČA_ 1956-62_ Ulica Štefana Kovača 1-21
- 9 ADAPTACIJA IN DOZIDAVA HIŠE SAMEC_ 1932-33_ Partizanska ulica 2
- 10 VILA KOLTAJ_ 1933_ Cankarjeva ulica 20
- 11 KOPALIŠČE IN UREDITEV KOMPLEKSA FAZANERIJA_ 1934-35_ Kopališka ulica 43-45
- 12 UREDITEV PLOŠČADI IN DREVOREDA PRED SOBOŠKIM GRADOM_ 1937_ mestni park
- 13 SPOMENIK PREKMURSKIM PISCEM_ 1938_ mestni park
- 14 UREDITEV MESTNEGA TRGA_ 1939_ Trg zmage 1
- 15 SPOMINSKA PLOŠČA IN OBELISK PADLIM ŽRTVAM IN UMRUM INTERNIRANCI_ 1947-48_ mestno pokopališče
- 16 GROBNICA DRUŽINE SAMEC_ 1938-40_ mestno pokopališče
- 17 NAGROBNIK STAVBENIKU ŠTEFANU MESARIČU_ 1951_ mestno pokopališče
- 17 MRLIŠKE VEŽICE_ 1950_ mestno pokopališče (porušeno)
- 18 STANOVANJSKI BLOK "ŽIDOVSKI BLOK"_ 1957_ Lendavska ulica 10
- 19 BANČNA UPRAVNA STAVBA_ 1958_ Trg zmage 7
- 20 UPRAVNA STAVBA ZAVAROVALNICE_ 1959_ Slovenska ulica 25
- 21 DOM POMURSKIH LOVCEV_ 1959_ Grajska ulica 7
- 22 SPOMENIK PADLIM UČITELJEM POMURJA_ 1959_ mestni park
- 23 STANOVANJSKI BLOK "BOBI BLOK"_ 1959_ Ulica arhitekta Novaka 19
- 24 STANOVANJSKI BLOK OB ULICI ARHITEKTA NOVAKA_ 1965_ Ulica arhitekta Novaka 7

* karta predstavlja lokacije izbranih Novakovih izvedenih projektov v Murski Soboti

Vse nove fotografije in črtne sheme objektov - Tomaž Ebenšpanger, Meta Kutin.

Vila Keršovan, 1931

Prekinitev s tradicijo in predstavitev novih možnosti

Naslov: Mladinska ulica 38, Murska Sobota

Nekoč: enodružinska stanovanjska stavba

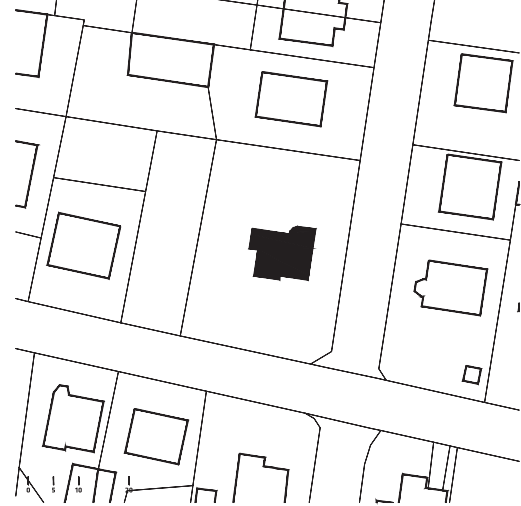
Danes: evangeliščanska cerkev

Status: stavbna dediščina, kategorija 1 - kulturni spomenik

Stanje: ohranjeni zunanji gabariti, fasada, notranje leseno

stopnišče, delno zasaditev vrta (rdečelistna bukev), spremenjeni

okenski okviri, barva fasade in notranja razporeditev prostorov

Med 1931-37 Novak ustvarja pod vplivom idej takratnega modernizma, kateremu je sledil tudi njegov študijski mentor Behrens. Razen nove estetike ravnih streh, belih fasad, členjenih po drugačnih kompozicijskih načelih, in uporabe osnovnih geometrijskih oblik, stavbe tega obdobja prinesejo tudi višjo kakovost bivanja. Notranji prostori se povežejo z zunanostjo prek različnih balkonov in teras, ravna streha je intimna terasa, namenjena rekreaciji, stanovanjske funkcije se delijo po etažah.

Sl. 1: Družina Keršovan spomladi leta 1933. Soboški bankir

F. Keršovan je bil Novakov mecen in prvi, ki je mlademu študentu arhitekture zaupal gradnjo svojega doma. Za tiste čase je sprejel radikalno novost – ravno streho. S tem je Novaku utrl pot, saj so temu zgledu sledili vsi, ki so v takratni Soboti kaj veljali.

(Vir: osebni arhiv Vere Leskovic Keršovan).

Sl. 2: Zaradi napol vkopane kleti, dodatnega nadstropja in ravne strehe je vila v odnosu do tradicionalne panonske gradnje delovala kot stolpič sredi polj. (Vir: osebni arhiv Ljuba Deškoviča).

Sl. 3: Vila Keršovan je zasnovana kot celostna umetnina.

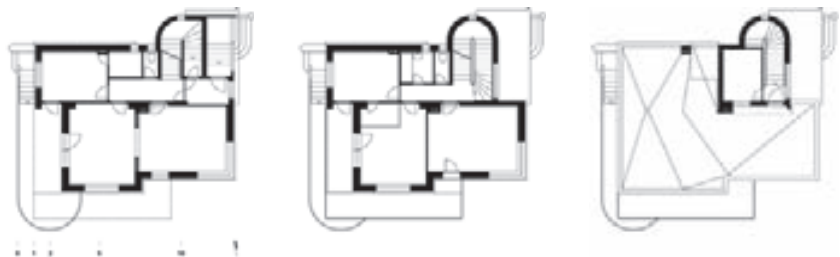
Tudi zaradi velikega ugleda prvega naročnika Novakove vile postanejo v Murski Soboti »prava moda«, ki odraža intelektualni status in kulturni nazor naročnika. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Ob izgradnji je vila stala sama sredi še nerazparceliranih žitnih polj. S pravilnimi kubusnimi oblikami, belo barvo in ravno streho je obvladovala svojo okolico. Danes je stavba potopljena v morje zazidave enodružinskih hiš.

Vila je prvo izvedeno delo Franca Novaka, ki mu je odprlo pot do naslednjih projektov vil. Za soboškega bankirja, enega svojih mecenov, jo je zasnoval že med študijem pri Petru Behrensu na Dunaju. Vplivi znamenitega mentorja so vtisnili pečat na Novakov projekt in na prva leta njegovega ustvarjanja nasploh. Vila je Sobočanom predstavila moderen način bivanja in modernistično estetiko modernih evropskih smeri. Novak je projekt zasnoval celostno – načrti so poleg arhitekturne zasnove stavbe z vso notranjo opremo obsegali še umestitev stavbe na parcelo, zasaditev vrta z obvezno pergolo in zasnovo za vrtno ograjo. Vila se je od tradicionalne prekmurske stanovanjske stavbe tistega časa razlikovala po obliki svojega tlorisa, ki je približana kvadratu, po višini, dodatno poudarjeni zaradi bivalnih prostorov, dvignjenih na polvkopano klet, in po ravni strehi. Volumen stavbe s svojo členjenostjo nakazuje notranjo funkcionalno razporeditev prostorov. Najvišji del stavbe, polkrožen stolpič, ki sledi obliki notranjega stopnišča, se na severni fasadi v enotnem volumnu dviga do strešne terase, kjer se zaključuje z nadstreškom. Njegovo višino poudari neprekinjena vertikalna linija oken. Dinamika kompozicije je dosežena s teraso in z balkoni na zahodu ter z vhodnim nadstreškom na vzhodu.

Gladki beli fasadi so dajali kompozicijski ritem samo nizi oken, poudarjeni z bordo rdečo barvo okenskih okvirov. Z uvedbo vogalnega okna je Novak prekršil klasična pravila kompozicije in notranjost bolj odprl razgledom po okolici. Posebej zanimivo oblikovano je notranje leseno stopnišče, ki z mehкими linijami sledi eliptični obliki tega dela stavbe. Polna lesena stopniščna ograja se kot papir ovija okrog zunanjega roba stopniščne rame. Žal ostalo originalno pohištvo, izdelano po meri, ni ohranjeno.

Z vidika funkcionalnosti in kakovosti bivanja je največja posebnost stavbe njena povezava z zunanjim prostorom. Bivalni prostori v visokem pritličju se odpirajo na prostorno zahodno teraso, ki tako postane zunanja dnevna soba. Notranjost stavbe povezuje z bogato zasajenim vrtom. Sredi vrta kraljuje rdeča bukev, ki jo je Novak dal pripeljati z Dunaja. Na vrtu pa ni smela manjkati niti pergola, priljubljen Novakov motiv. Vsi spalni prostori v nadstropju imajo izhod na prostoren balkon, od koder se odpirajo pogledi proti horizontu. Dodano vrednost kakovosti bivanja in občutek stika z nebom je stanovalcem dajala intimna sončna terasa, urejena na ravni strehi. Na njej ima obiskovalec še danes, kljub gosti pozidani okolici, občutek, da kraljuje prekmurskim ravninam.

01

Sl. 4: Gradnjo svojega prvega projekta je Novak zaupal gradbenemu mojstru Štefanu Mesariču. Spoznala sta se, ko je Novak kot gradbeni pomočnik pomagal pri izvedbi fasade znamenite Bergerjeve vile v Murski Soboti. Novak je od izgradnje Vile Keršovan dalje večkrat sodeloval z Mesaričem. Leta 1951 je Mesariču zasnoval celo nagrobni spomenik, ki stoji na soboškem pokopališču. (Vir: osebni arhiv Ljuba Deškoviča).

Sl. 5: Leseno stopnišče z mehkim linijami sledi eliptični obliki tega dela stavbe. Polna leseno stopniščna ograja, ki se kot papir ovija okrog zunanjega roba stopniščne rame, je zahtevala posebna obrtniška znanja. Zaradi različnih gradbenih novosti je moral Novak zbrati in vzgojiti celotno gradbeno ekipo, s katero je kasneje redno sodeloval. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Sl. 6: Ob izgradnji je vila, še sama sredi polj, z belo barvo fasade in ravno streho obvladovala prekmursko ravnico. Zdelo se je, da so okoliška polja del njenega vrta. (Vir: osebni arhiv Vere Leskovic Keršovan).

Sl. 7: Poleg arhitekturne zasnove stavbe so Novakovi načrti obsegali tudi zasaditev vrta z obvezno pergolo. (Vir: osebni arhiv Vere Leskovic Keršovan).

Sl. 8: Avtorsko oblikovane ograje s svojimi oblikami osnovnih geometrijskih teles dopolnjujejo samo zasnovo stavbe. (Vir: Arhiv ZVKDS OE Maribor; foto Volavšek, 1989).

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

Vila Vučak, 1932

Razkožje prostora »ultramoderne zgradbe«

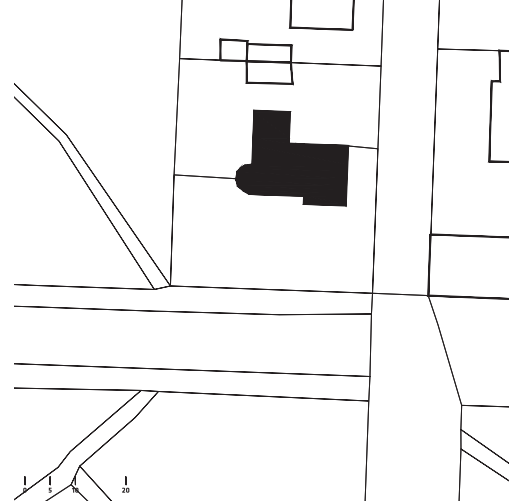
Naslov: Kardoševa ulica 1, Murska Sobota

Nekoč: stanovanjska stavba z ordinacijo

Danes: stanovanjska stavba z gostinskim lokalom

Status: stavbna dediščina, kategorija 1 - kulturni spomenik

Stanje: ohranjena celotna zunanost, delno notranji razpored prostorov, oprema dveh salonov, leseno stopnišče, delno zasaditev vrta

Sl. 1: Razkošno vilo je Novak zasnoval za uglednega soboškega zdravnika, ki je v takratni državi imel v zasebni lasti najsodobnejšo ordinacijo s prvim rentgenom. Dr. Vučak je Novakovo arhitekturo ob izgradnji leta 1937 poimenoval »ultramoderno«.

(Vir: osebni arhiv Štefana Vučaka).
Sl. 2: Če je bila severna (dvoriščna) stran vile zasnovana zgolj funkcionalno, pa je bila južna (vrtne) fasada izredno skrbno obdelana. Pritlični del osvetljuje steklena površina, strukturirana z zidanimi slopi. V polkrožni liniji poteka vzdolž celotne dolžine fasade. Na vrtni terasi je bila predvidena tudi lesena pergola z zelenjem, ki pa, kot nam kažejo stare fotografije, nikoli ni bila izvedena. (Vir: osebni arhiv Ljuba Deškoviča).

Največja izmed Novakovih vil stoji na eminentni lokaciji neposredno ob Trubarjevem drevoredu ob vstopu v mestni park. Pogledi z njenih teras in balkonov se namesto prek žitnih polj odpirajo na stoletna drevesa prostranega mestnega parka. Z južne strani se vila zdi kot pristala čezoceanka, s katere je prek panonskega meštega zavel svež veter.

Razkošno vilo je Novak zasnoval za uglednega soboškega zdravnika, ki je na področju takratne države imel prvi rentgen v zasebni ordinaciji. Hiša je zidana iz opeke, na izrecno željo naročnika pa so vsi stropi železobetonski¹, kar je zaradi višjih cen tovrstne zidave pri Novakovih stavbah bolj izjema kot pravilo. Natančno načrtovan je bil vsak detalj, od izteka ograj, zaključkov odtočnega žleba, oblike notranjega lesenega stopnišča do zasnove vrtno zasaditve. Dr. Vučak naj bi arhitekturo poimenoval »ultramoderno«.¹

Krožni elementi stavbe, ki so pri prvi Keršovanovi vili uporabljeni še kot dodatek osnovnega volumna, se tu pojavijo kot osrednji motiv. Tudi to vilo sestavlja sklop volumnov, ki s svojo obliko in povezavo z zunanjim prostorom navzven izražajo svoje notranje funkcije. V središče zasnove postavljeno eliptično stopnišče povezuje vse dele stavbe. Okrog stopnišča, ki se vzpenja na strešno teraso, se zvrščajo trije programski sklopi: na jugu polkrožno oblikovan reprezentativen stanovanjski del, odprt proti terasi in vrtu, na jugovzhodu pravokotno zasnovana ordinacija s čakalnico, ki lovi poglede na vrt, in na severu zaprt pritlični servisni del, ki ima edini nizko štirikapno streho. Zdi se, da je ravna streha, tudi zaradi simbolne vrednosti, rezervirana za pomembne dele stavbe. Nadstropje je namenjeno zasebnim prostorom družine. Strešna terasa je mišljena kot prostrana rekreacijska ploščad s tušem.

Ker bivalni del stavbe gleda na jug, je Novak pred celotno dolžino pritlične terase predvidel priljubljeno pergolo, ki pa glede na stare fotografije ni bila izvedena. Posebnost vrta, tako kot v veliko drugih vrtovih Novakovih vil, je tudi dejstvo, da ni imel samo reprezentančne funkcije oziroma ni bil namenjen le občudovanju. Vanj je bil namreč na vidno mesto umeščen tudi zelenjavni vrt. Na stari fotografiji ga pred južno teraso vile še lahko opazimo. Tako kot pri vseh Novakovih projektih vil se tudi tu arhitektura zaokroži z zasnovo vrtno ograje. Razporeditev kamna in opeke je enako premišljena, kot da bi šlo za zasnovano fasado.

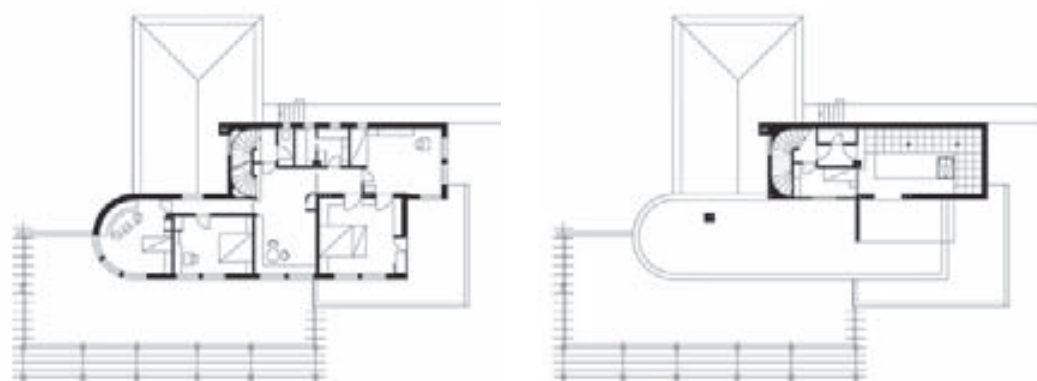
Bivalni del pritličja je še danes opremljen s prvotnim pohištvo, kar dodatno naredi vtis na obiskovalca. Starejši Sobočani se še vedno z iskrico v očeh spominjajo razkošno opremljenih salonov, ki so jih lahko priložnostno obiskovali kot otroci. Pohištvo je unikatno in izdelano po meri. Oprema v salonih ponavlja motive arhitekture in se z obliko prilagaja zasnovi sten. To je zahtevalo krivljenje oziroma upogibanje lesa, včasih tudi stekla. Soboški rokodelski mojstri so morali pri tem pokazati veliko spretnosti in se preizkusiti v marsikateri novosti. Razkošne pohištvene kose je Novak oblikoval z mislijo na premožnejše uporabnike, kljub temu pa so, tako kot celotna stavba, zasnovani na osnovi funkcije in konstruktivističnih rešitev.

»Detajlni načrti, ki so namenjeni polirjem, nadzornikom in delavcem, niso mrtve črke in ne mrtve številke, temveč živ jezik, s katerim sporoča ustvarjajoči duh svoje zamisli, svoje želje onim, ki jih izvršujejo ... Najmanjša napaka v računih, načrtih, modelih ali v obdelavi postane lahko usodna, ne samo za predmet, temveč tudi za življenje ljudi.«²

- 1 Novak v svoji korespondenci z dr. Šerbcem iz leta 1938 omenja projekt vile dr. Vučaka. Prepis pisem hrani arhitekturni arhiv MAO, arhiv F. Novaka.
- 2 Novak, Franc. 1940. Človek in tehnika. *Mladi Prekmurec* (4) 3/4: 43-48.

02

Sl. 3: Vučakova vila je med 2. svetovno vojno, v času madžarske okupacije, stala skoraj sama pred osrednjim trgom, današnjim Trgom zmage, ki ga je Novak leta 1939, kmalu po dograditvi Delavskega doma, uredil skupaj z vrtnarjem Jandlom. Pred okupacijo je sredi trga stal Novakov spomenik prekmurskim piscem, ki so ga ob začetku vojne dali odstraniti in zamenjati z madžarskim spomenikom ter zastavo. Po osvoboditvi leta 1945 so spomenik vnovič postavili, vendar na drugi lokaciji soboškega parka. Na Trgu zmage pa ga je zamenjal spomenik zmage, zgrajen po načrtih sovjetskega arhitekta Arončika. Tudi pri tej izvedbi in poznejši preureditvi celotnega trga je sodeloval Novak. (Vir: osebni arhiv Stanke Dešnik, foto Jerolim Purač).

Sl. 4: Visoke vrtno ograje so zagotavljale zasebnost na vrtu in bile pomemben del Novakove arhitekture. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Sl. 5: Vila je bila projektirana za zasebnega zdravnika, zato sta bila vhod za stranke in vhod lastnika ločena. Prostori nekdanje ordinacije so danes preurejeni v gostinski lokal. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Sl. 6: Značilni polkrožni zaključek daje obliko tudi notranjim prostorom. Zato se linijam stavbe prilagodi tudi notranja oprema, posebej izdelana v ta namen. V pritličju je še v celoti ohranjena. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Sl. 7: V večini vrtov Novakovih vil, tudi v tem, je bil na vidno mesto umeščen zelenjavni vrt. Vrtovi Novakovih vil torej niso imeli le reprezentančne, ampak tudi povsem praktično funkcijo. (Vir: osebni arhiv Štefana Vučaka).

Sl. 8: Vučakova vila stoji na robu grajskega parka, v neposredni bližini današnjega Trubarjevega drevoreda. Župan Ferdinand Hartner (1933-45) je po odkupu grajskega parka od Szaparyjev rob parka razparceliral in prodal za stavbe na današnji Ulici Štefana Kovača, Kardoševi in Grajski ulici. Novak je naredil urbanistični načrt parcelacije. (Vir: osebni arhiv Stanke Dešnik; foto: Jerolim Purač).

d a n a s n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a s n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

Delavski dom, 1933-36

Želja po izraziti stavbi, primerni mestnemu središču

Naslov: Slovenska ulica 6, Murska Sobota

Nekoč: delavski dom

Danes: občinska stavba

Status: stavbna dediščina, kategorija 2 - kulturna dediščina

Stanje: ohranjeni zunanji gabariti in fasada, spremenjeni barva okenskih okvirov in celotna notranjost

Sl. 1, 2: Današnja različica stavbe je veliko bolj zadržana kot v Novakovih prvotnih idejnih skicah, še vedno pa izraža vse značilnosti njegovega prvega obdobja. Ustvarja idez masivnosti in stabilnosti. Zaradi oken, razporejenih v pravilni mreži, daje fasada vtis ovoja. Polkrožen vogal pa ostaja poudarjen le še z vertikalno ploščo v značilni bordo rdeči barvi, ki zareže v maso stavbe in jo po vertikali razdeli na dva dela. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Sl. 3: Prvotna stavba Delavskega doma je ob izgradnji leta 1939 obsegala dve nadstropji. Leta 1945 so jo za eno nadstropje povišali, pri čemer je vtis masivnosti in enotnosti oblikovanja ostal nespremenjen. Danes je zunanost ohranjena, izgubljena je le za Novakovo arhitekturo značilna bordo rdeča barva okenskih okvirov. (Vir: arhiv ZEU Murska Sobota).

O razvoju in poteku projekta izgradnje stavbe, v kateri bi bile borza dela in prepotrebne nastanitvene kapacitete za sezonske delavce, so redno poročali lokalni časopisi: »Borza dela nima primernih prostorov za delavce. Po 400 in več jih prihaja na dan tja in borza le s težavo vrši svoje delo. Ubogi delavci zmrzujejo na blatni cesti. Po cele dneve morajo čakati, da pridejo na vrsto. V nočeh pa si iščejo prenočišča v vežah in pri živinskih hlevih. Kako to vpliva iz zdravstvenih ozirov na izgarana telesa, je odveč poudarjati ... Ob dobri volji lahko še v dognem času dobimo Delavski dom, ki bo po svoji zunanosti pravi okras našemu mestu.«¹

Odmeven projekt izgradnje delavskega doma se je vlekel od leta 1929. Na koncu so denar zbrali sezonski delavci, zaposleni v tujini, del denarja pa je soboški občini kot brezobrestno posojilo prispevala borza dela.

»Načrti so gotovi, prostor za zgradbo doma je že določen, delno so odobreni že tudi nekateri krediti, a osnova na kateri se to bazira pa se odmika in se izogiba realnosti ... Že dolgo je tega, kar je bilo sklenjeno, da Delavski dom zgradi Soboška občina, ki ga bo vzdrževala tudi v lastni režiji ... Izgotovljeni načrti po zamisli g. arh. Novaka predvidevajo lepe čakalnice in ogrevalnice za oboji spol, ter spalnice in primerne prostore za borzo dela.«²

Novak je prve idejne skice za stavbo izdelal še kot slušatelj akademije na Dunaju. Zaradi eminentne lokacije na vogalu izteka monumentalne promenadne osi osrednjega mestnega parka in na križišču pomembnih cest si je stavbo sprva zamisli kot horizontalno razčlenjen ekspresionističen objekt s poudarjenim vogalnim delom. Zanimivo pri tej prvi ideji je tudi v celoti zastekljeno pritličje na zaobljenem vogalu stavbe, ki ga dodatno poudarja horizontalna poteza vhodnega nadstreška. Zaobljen vogal je značilen za Novakovo prvo obdobje ustvarjanja, ko so nastajala dela, v katerih je čutiti vpliv Behrensa. Ideja je ostala le na papirju, saj se je mestni oblasti zdela preveč drzna.

Dvonadstropna različica stavbe, katere otvoritev je bila šele leta 1939, je veliko bolj zadržana, še vedno pa izraža vse značilnosti Novakovega prvega obdobja. Ustvarja videz masivnosti in stabilnosti. Zaradi oken, razporejenih v pravilni mreži, daje fasada vtis ovoja. Polkrožen vogal ostaja poudarjen le še z vertikalno ploščo v značilni bordo rdeči barvi, ki zareže v maso stavbe in jo po vertikali razdeli na dva dela.

V pritličnem centralnem delu je arhitekt predvidel radialno zasnovane prostore borze dela z ločenimi ženskimi in moškimi čakalnicami. Del pritličja je namenil tudi občinski hranilnici in elektropodjetju. V prvo nadstropje je umestil moška in v drugo ženska ležišča s pripadajočimi servisi.

Pozneje so stavbo za eno nadstropje povišali, pri čemer je vtis masivnosti in enotnosti oblikovanja ostal nespremenjen. Danes je zunanost ohranjena, izgubljena je le za Novakovo značilna bordo rdeča barva okenskih okvirov.

1 Delavski dom, 1935, *Murska krajina* 20 (19. maj): 4-5.

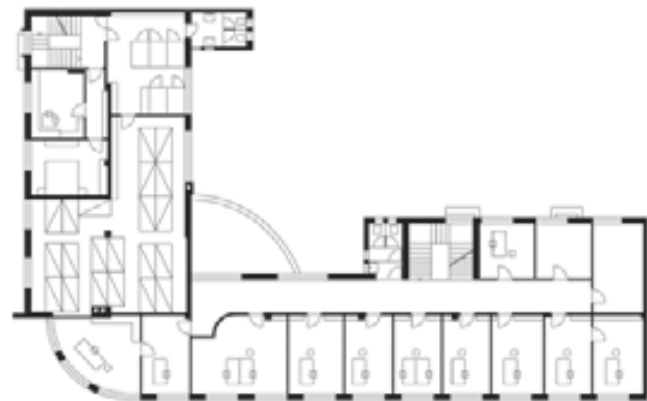
2 Zahteva naših delavcev, 1935, *Murska krajina* 46 (17. november): 1-2.

03

3

Sl. 4: V letih 1934-38, ko je bil Novak pogodbeni arhitekt soboške občine, so nastali njegovi prvi urbanistični načrti. Med drugim je uredil osrednji trg, ga dopolnil z alejo dreves, povezal s soboškim parkom in pred gradom uredil večjo ploščad. Sprehajalno pot je postavil v osi med gradom in evangeličansko cerkvijo, na obeh straneh pa je vzdolž topolov speljal še dve ožji sprehajalni poti. Danes je osrednja pot posejana s travo, topole pa so zamenjali hrasti. (Vir: arhiv ZEU Murska Sobota).

Sl. 5: Pogled na mestni trg leta 1939, tik po dograditvi Delavskega doma. S postavitvijo stavbe je Novak zarisal linije centra Murske Sobotice. Umestil jo je tako, da poudarja vogal bodočega kareja, ki ga je do leta 1938 še pokrival mestni park. (Vir: arhiv ZEU Murska Sobota).

Sl. 6: Novak se je z modernim urbanizmom in Atensko listino iz leta 1933, ki je kodificirala temeljna načela urbanizma, prvič srečal že na Dunaju med svojim šolanjem. Murska Sobota je bila v 1930-ih tako edino slovensko mesto, ki je sledilo takratnim načelom funkcionalističnega urbanizma, ta pa je v tistem času veljal za najbolj napredno urejanje človekovega življenjskega okolja. (Vir: arhiv ZEU Murska Sobota).

Sl. 7: V Prekmurju je problematika sezonskega delavstva v začetku 1930-ih dosegla skrajno mejo in porodila se je zamisel o gradnji doma za sezonske delavce. Novak je prve idejne skice za stavbo izdelal še kot slušatelj akademije na Dunaju leta 1933. Prvotna različica zasnove stavbe pa je bila preveč drzna, da bi dočakala izvedbo. Dinamična zasnova je imela izrazito poudarjen polkrožni vogal in v celoti zastekleno pritličje. (Vir: osebni arhiv Metke Hari).

Sl. 8: Prve ideje o stavbi za delavce segajo, sodeč po poročanju lokalnih časopisov, v leto 1929. Leta 1936 so bili načrti za gradnjo vendarle narejeni, a je Murska Sobota dobila delavski dom šele leta 1939. (Vir: arhitekturni arhiv MAO, arhiv Franc Novak, Metka Hari).

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

Hiša Šerbec, 1938

Znana kot »hiša na kolih«

Naslov: Ulica Štefana Kovača 12, Murska Sobota

Nekoč: enodružinska stanovanjska stavba

Danes: banka

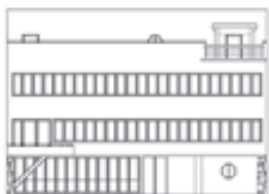
Status: stavbna dediščina, kategorija 1 - kulturni spomenik

Stanje: ohranjena le oblična linija fasade, balkon v 1. nadstropju, delno zadnja fasada, močno spremenjene celotna notranjost, prednja fasada in streha

Sl. 1: Hiša Šerbec je edini stanovanjski objekt, pri katerem je Novak poskušal zvesto slediti funkcionalistični arhitekturi Le Corbusierja. Stavba je bila že ob koncu 60. let prejšnjega stoletja neustrezno predelovana. (Vir: arhiv Osnovna šola I Murska Sobota).

Sl. 2, 3: Pogled na Ulico Štefana Kovača pred drugo svetovno vojno. Novak jo je pozneje skoraj v celoti preuredil in pozidal. Na fotografiji, ki jo je posnel Jože Kološa, se lepo vidi, kako so Novakove stavbe izstopale iz takratne vedute Murske Sobote. (Vir: arhiv ZEU Murska Sobota).

Med 1938–45 Novak razen nekaterih manjših načrtov za spomenike zgradi le osnovno šolo in eno vilo, ki jo Sobočani poimenujejo »hiša na kolih«. Trimesečno delo pri slavnem Le Corbusierju je namreč dovolj, da se Novak navduši nad njegovimi radikalnimi idejami: (1) stavba naj bo dvignjena na pilote, da se ognemo vlažnosti tal, (2) zaradi nove tehnike, ekonomičnosti in estetike naj bo streha ravna, (3) železobetonska skeletna konstrukcija dopušča opustitev rigidnih nosilnih zidov, (4) okenske odprtine naj potekajo prek celotne dolžine fasade, (5) fasada naj bo le tanka ločilna opna.

Med projektiranjem hiše za veterinarja Šerbca je Novak delal v pariškem biroju slovitega Le Corbusierja. Novakovi opisi v pismih, ki jih je iz Pariza pošiljal naročniku dr. Šerbcu, natančno opisujejo prvotno zasnovo stavbe, ki je danes močno spremenjena. Originalni načrti za hišo so, žal, izgubljeni. »Bajta bo sicer malo drugačna kakor so Soboške kalupe za take hiše in bo marsikdo kaj 'duhovitega' pristavil, pa nič zato ... Gre za to, da napravimo nekaj lepega in praktičnega, ki mu tak kmalu ne najdete para v teh tipih hiš.«¹

Vplivi Novakovega dela pri velikem Le Corbusierju so se jasno odrazili tudi na njegovi arhitekturi, ki se je prepoznavno spremenila. Spremembe so najbolj vidne ravno pri projektu vile za dr. Šerbca. Izražajo se, na primer, pri upoštevanju »petih točk arhitekture«, pri razmerjih na fasadi, celo v nekaterih rešitvah razporeda prostorov. »Morda pod vplivom Corbusiera ali celo ljubljanskih zgodopiscev (mostišča na Lj. Barju) sem dvignil vso bajto iz zemlje. Radi naše ljube talne vode, mi bo to menda oproščeno. Nivo kleti bi prišel torej nekaj nad višino cestišča ... V ostalem bodite prepričani, da ne bo nič dražje kot običajna enonadstropna hiša, saj je vendar ni več, le to je razlika, da je klet iz zemlje in se denar potreben za izolacijo proti vodi, lahko pametneje porabi v tem smislu ...«¹

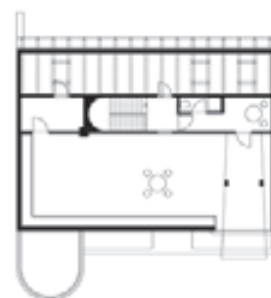
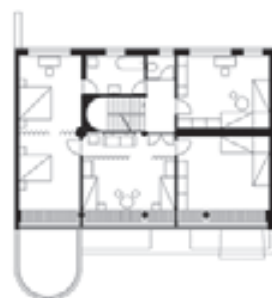
Hkrati je pri projektu moč opaziti arhitektovo pragmatičnost in pripravljenost za sklepanje kompromisov z naročniki. Hiša zaradi trakaste zasnove oken, od zunaj nevidnih nosilnih stebrov, na videz ravne strehe in mehko oblikovanega pritličja deluje kot zgrajena strogo po zapovedi »petih točk arhitekture« le na prvi pogled. Videz vara. Novak res dvigne hišo nad zemljo, vendar del pritličja ostane zaprt in namenjen praktičnim prostorom, ki bi bili pri klasični zasnovi stavbe v kleti. Novak predvidi ravno streho z atraktivnim betonskim senčnikom le na reprezentančni cestni strani, medtem ko je manj pomembna severna stran strehe, ki gleda proti mestnem parku, enokapna. S tem je dosegel kompromis med željami naročnika in svojimi prepričanji. »Čeravno ste želeli dvokapno streho sem predvidel na cestni strani strešno teraso za solnčenje in šport.«¹ Da bi lahko uresničil idejo svobodnega tlorisa in da žep naročnika pri tem ne bi »utrpel jetike«¹, pa je namesto popolnoma armiranobetonske konstrukcije stavbe predvidel armiranobetonske samo stebre, povezane s prekladami, na katere je naslonil cenejši lesen strop. Stavba ima dve notranji nosilni steni, umeščeni tako, da se posamezno nadstropje lahko čim svobodneje uporablja oziroma prilagaja.

Tudi funkcionalna razporeditev notranjih prostorov je premišljena. Osrednji bivalni prostor v prvem nadstropju je ločen od jedilnice le s stekleno steno. Kuhinja ima svoj vhod s hodnika, z jedilnico pa jo povezuje odprtina za serviranje hrane. Nasproti vhoda v kuhinjo je prostor za hišno pomočnico. Spalnica staršev v drugem nadstropju je ločena na ženski in moški del. Iz nje je dostop do kopalnice, ki ima sicer vhod s hodnika. Skrbno premišljena je bila tudi uporaba naravnih elementov, ki enakovredno nastopajo pri zasnovi objekta. Novak je stavbo odmaknil od ulične linije zato, da je lahko uredil predvrt. »Čeravno je predviden za Vašo stavbo strnjen sistem zazidave t.j., z nepretrgano cestno fronto, si zamišljam Vašo zgradbo kot izjemno, odmaknjeno od cestišča za dva m v globino parcele. Mislim: hiša stoji cca v sredini celega gradbenega bloka, ki deli park od Radgonske ceste [danes Ulica Štefana Kovača, op.]. Po mojem bi ta sprememba učinkovala prijetno, kot presledek dolgočasnih kulis soboških mojstrov. Predvrt ne bi ograbil in bi sličil neki zeleni terasi. V liniji ostalih zgradb bi zidal le en visoki kameniti podstavek zelene terase in posadil tri hraste, topole ali akacije (seveda piramidne!). Med travo bi tu in tam posadil nekaj begonij, tulp, grme spominčic itd.«¹

Hiša Šerbec je edini stanovanjski objekt, pri katerem je Novak poskušal zvesto slediti funkcionalistični arhitekturi Le Corbusierja. Stavba je kljub stavbni dediščini prve kategorije danes močno spremenjena. Z izgubo njenih edinstvenih funkcionalnih in estetskih rešitev pa se izgublja spomin na pomembno obdobje v razvoju mesta.

1 Prepis korespondence med Novakom in dr. Šerbcom iz leta 1938. Hrani arhitekturni arhiv MAO, arhiv Feri Novak, Metka Hari.

04

Sl. 4: Na prvih barvnih diapozitivih, ki jih je med obema vojnama posnel znani soboški fotograf Jerolim Purač, se lepo vidi, kako je Hiša Šerbec s svojo belo fasado in ravno streho izstopala iz takratnega provincialnega okolja. (Vir: osebni arhiv Stanke Dešnik; foto: Jerolim Purač).

Sl. 5: Med projektiranjem hiše za veterinarja Šerbca je Novak delal v pariškem biroju slovitega Le Corbusierja. Novakovi opisi v pismih, ki jih je iz Pariza pošiljal naročniku dr. Šerbcu, natančno opisujejo prvotno zasnovo stavbe, ki je danes močno spremenjena. Originalni načrti za hišo so, žal, izgubljeni. (Vir: arhiv ZVKDS OE Maribor).

Sl. 6: Danes je stavba kljub stavbni dediščini prve kategorije močno spremenjena. Z izgubo njenih edinstvenih funkcionalnih in estetskih rešitev pa se izgublja spomin na pomembno obdobje v razvoju mesta. (Foto: Miran Kambič, 1993).

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

Osnovna šola, 1940-43

Monumentalni hram učenja

Naslov: Ulica Štefana Kovača 32, Murska Sobota

Nekoč: gimnazija in osnovna šola

Danes: Osnovna šola I

Status: stavbna dediščina, kategorija 1 - kulturni spomenik

Stanje: ohranjeni zunanji gabariti in glavne fasade, osnovna notranja razporeditev; stavba je bila večkrat prizidana

Sl. 1: Stavba, zgrajena sredi travnika, je odprla pot razvoju bogatega športnega programa, ki je še danes prepoznavna značilnost šole.

(Vir: arhiv Osnovna šola I Murska Sobota).

Sl. 2: Osnovni volumen stavbe je bil večkrat prizidan. Glavna fasada je ostala nespremenjena, s tem pa tudi pogledi, ki se na šolsko poslopje odpirajo pri dostopu do njega. (Vir: arhitekturni arhiv MAO, arhiv Franc Novak).

Sl. 3: Prvi načrt šole je predvideval dve nadstropji. Tretje nadstropje je Novak dodal leta 1943, ko je moral načrte narisati na novo, opise pa iz slovenščine prestaviti v madžarščino. Ko se je leta 1948 začel pouk, fasada šole še ni bila ometana, zato je tudi uradna otvoritev morala počakati še dve leti. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Projekt je od prvih Novakovih načrtov leta 1940 pa do uradne otvoritve leta 1950 prehodil dolgo pot. Vmes je bila vojna in Novak je moral načrte ponovno pripraviti v madžarščini. Morebiti je iz jeze pod novimi načrti zapisal letnico 1. april 1943. Kvadratura načrtov se je z leti večala. V madžarski različici načrtov je dvonadstropni šoli dodal še eno nadstropje, leta 1945 pa prizidek. Pouk se je leta 1948 začel v še neometani stavbi, težko pričakovana uradna otvoritev pa je bila dve leti pozneje v dokončani stavbi. Iz kronike šole, ki so jo od vsega začetka pisali ravnatelji, lahko razberemo zadovoljstvo s stavbo, pa tudi nenehno potrebo po večji kvadraturi. Od leta 1962 je šoli prizidan severni trakt z osmimi dodatnimi učilnicami.

Šolo je Novak umestil ob soboški mestni park, sredi travnika. Od ceste je nekoliko odmaknjena, tako da jo obiskovalec najprej zagleda s primerne razdalje in v celoti. Dostop do stavbe prek širokega dvorišča in zasnova notranjega stopnišča, ki je osrednji prostor srečevanja otrok, kažeta na Novakovo obvladovanje javnih komunikacijskih površin.

Stavba je značilna za Novakovo drugo obdobje ustvarjanja, saj kaže vplive idej Le Corbusierja. Telo stavbe je na celotni južni strani objekta dvignjeno na stebre. Konstrukcija je armiranobetonski sistem stebrov in preklad, ki je omogočil velike učilnice in uporabo značilnih neprekinjenih trakastih oken vzdolž nenosilne vhodne fasade. Notranja razporeditev prostorov, se pravi razporeditev predelnih zidov, kljub neprekinjenosti oken od zunaj ni vidna. Značilna je tudi ravna pohodna streha s telovadnimi napravami in prho. Glavno stopnišče, ki se s podeustom, izmaknjenim iz severne fasade, vzpenja od pritličja do strešne terase, je osvetljeno skozi okrogla okna. To je priljubljen Novakov motiv.

Asimetrično umeščen vhod v stavbo ni posebej poudarjen. Vratna krila so v celoti steklena, skozi njih prihaja dovolj svetlobe za osvetlitev vstopne avle. Os vhoda je na fasadi le nakazana s simbolnim nadstreškom nad prvim nadstropjem. Glede na načrte naj bi nadstrešek služil kot podstavek za plastiko, ki pa na predvideno mesto ni bila nikoli postavljena.

V pritličju so bili prvotno umeščeni jedilnica s kuhinjo, tehnični pouk, nekateri drugi servisni prostori šole in stanovanje za hišnika. V prizidku šole, ki se kot samostojen pritlični volumen drži stavbe na zahodu, je umeščena telovadnica. Tudi na fasadi le-te je predvidena konzola za nikoli nameščeno plastiko.

V zgornjih nadstropjih so učilnice nanizane ob južni, to je vhodni fasadi objekta. Za njimi po celotni dolžini stavbe teče širok povezovalni hodnik, naravno osvetljen prek severne fasade.

Šoli je Novak namenil prostor sredi travnika, kar je otrokom omogočalo raznoliko zunanjo rekreacijo. Šola je še danes znana po bogatem športnem programu in dobri infrastrukturi, namenjeni telesni vzgoji otrok. Od leta 1996 ima šola lasten atletski stadion in od leta 1998 sodobno športno dvorano.

05

Sl. 4: Za celoten Novakov arhitekturni opus so značilen motiv okrogla okna. V tem primeru je z njimi osvetljeno glavno šolsko stopnišče, ki je osrednji prostor druženja in srečevanja šolarjev. (Vir: arhitekturni arhiv MAO, arhiv Franc Novak).

Sl. 5: Z načrtov lahko razberemo, da je Novak na pročelju predvidel namestitev dveh plastik. Na fasadi telovadnice naj bi bila figura metalca diska, ki pa nikoli ni bila postavljena na svoje mesto. Novak je s tem, morda nevede, simbolno napovedal bodoči uspeh šole na področju telesne vzgoje (Foto: Miran Kambič, 1993).

Sl. 6, 7: Pogledi s strani odkrijejo še drugo, manj reprezentativno stran stavbe, kjer so stavbne mase bolj razgibane. (Foto: Miran Kambič, 1993 in arhiv ZEU Murska Sobota).

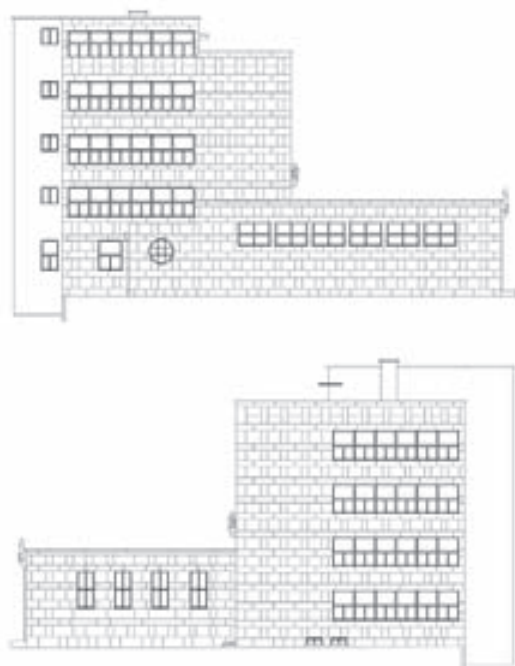
4

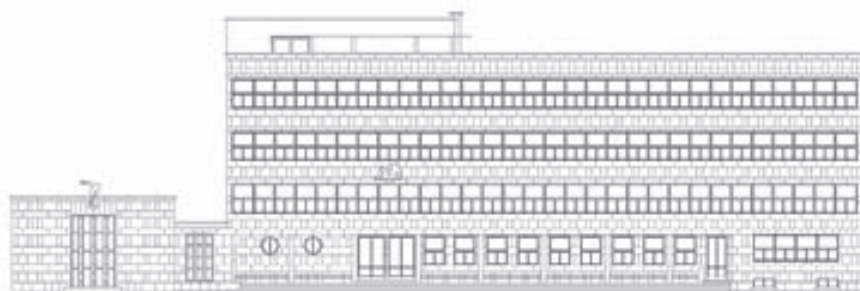
5

6

7

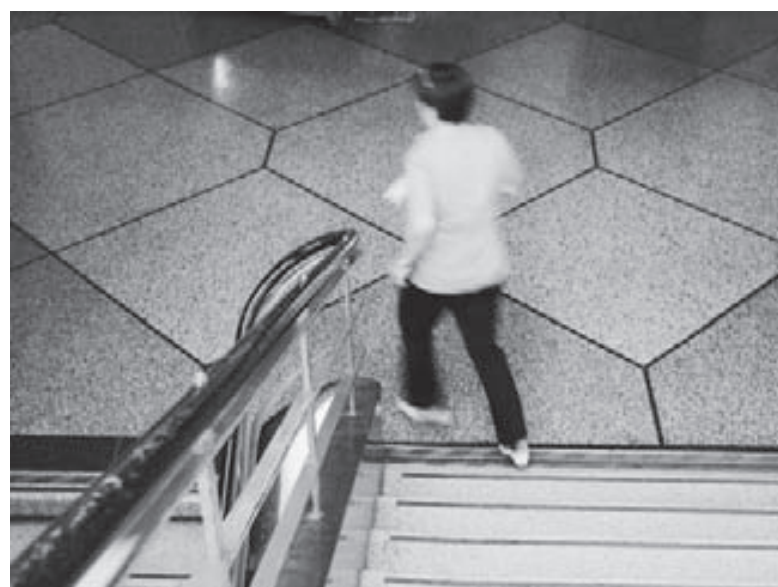

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

Vila Kous, 1954¹

Premišljena zasnova polnotranjih prostorov

Naslov: Kardoševa ulica 7, Murska Sobota

Nekoč: enodružinska stanovanjska stavba

Danes: enodružinska stanovanjska stavba

Status: stavbna dediščina, kategorija 2 - kulturna dediščina

Stanje: ohranjena celotna stavba, razen notranjega pohištva

Novak se šele v zadnjem ustvarjalnem obdobju, to je po drugi svetovni vojni, otrese zunanjih vplivov in postopno gradi lasten nagovorni izraz. Njegove stavbe, tudi zaradi takratnih družbenih sprememb, postanejo prostorsko bolj racionalno zasnovane, istočasno pa bolj bogate v uporabljenih materialih, strukturah in arhitekturnih motivih.

Sl. 1: Objekt je postavljen na rob parka, ograjen z masivno kamnito ograjo, razgibanost mase pa je poudarjena s kamnito oblogo severne fasade in fasadnega podstavka, kar se izkaže za priljubljen motiv Novakovega zadnjega obdobja ustvarjanja. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Sl. 2: Novak je posebno pozornost namenil zimskemu vrtu, ki jedilnico povezuje z vrtom. Zasnoval ga je kot zaprto okensko nišo, ki jo lastniki še danes radi uporabljajo kot salon. Zimski vrt od zunaj poudarja jugovzhodni vogal hiše in prispeva k splošni razgibanosti fasade. Pri skoraj vseh projektih vil je Novak posebej skrbno oblikoval tudi vrt. Vrtno zasaditev dreves in grmovnic je natančno opisal na načrtih. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Sl. 3: Ker ima obe krajši stranici oblikovani kot »brisoletaj«, ostane loža v spalnem delu prijetno hladna in zračna tudi ob močnem poletnem soncu. (Foto Miran: Kambič, 1993).

Zasnova hiše nakazuje nekakšen prehod od tipologije relativno razkošnih predvojnih vil k racionalni gradnji, ki je bila značilna za povojno stanovanjsko gradnjo.

»Problem stanovanja – nikoli ne usahne – mnenja sem, da Tisti, ki se podaja v To stvar, rabi manje t. zv. 'Talenta' kot pa precej ljubezni, srca in duše za svoj poklic ... In verjemite, za pravega arhitekta ni lepšega plačila, kot videti srečnega človeka v domu ...«²

Vila se že na prvi pogled razlikuje od svojih predhodnic v prejšnjih dveh obdobjih. Dimenzijsko je sicer zasnovana bolj skromno, vendar pa je bogatejša v uporabi različnih materialov, strukturiranosti fasade in značilnih arhitekturnih elementov. Tlorisna zasnova se približa kvadratu, zaradi česar razmeroma kratke obodne stene dosežejo največjo možno površino, hiša je cenejša, toplotne izgube pa so občutno zmanjšane. Volumen stavbe ne deluje več kot zavrt v enoten plašč, temveč daje vtis masivnosti. Razgibanost mase je poudarjena s kamnito oblogo severne fasade, kar se izkaže za priljubljen motiv Novakovega zadnjega obdobja ustvarjanja. Tloris ni več svoboden kot v hiši Šerbec, temveč so v pritličju prostori ločeni z nosilnimi zidovi, kar narekuje razpored prostorov tudi v prvem nadstropju.

Jedilnica prvič ni ločen prostor, temveč je v obliki jedilnega kota povezana s kuhinjo. V zgornjem nadstropju sta le dve spalnici, več prostora pa je namenjenega zunanji loži. Tudi ta je nov motiv, s katerim je Novak ponovno ustvaril enega svojih prostorov »med zunaj in znotraj«. Zaradi stranskih betonskih senčil ostaja loža prijetno prevetrena in hladna.

Posebno pozornost je arhitekt namenil zimskemu vrtu, ki jedilnico povezuje z vrtom. Zasnoval ga je kot zaprto okensko nišo, ki jo lastniki še danes radi uporabljajo kot salon. Zimski vrt od zunaj poudarja jugovzhodni vogal hiše in prispeva k splošni razgibanosti fasade.

Verjetno je to zadnja njegovih hiš, ki ima ravno pohodno streho s prho, namenjeno sončenju. Opazni so še vedno tudi nekateri drugi, v preteklosti priljubljeni Novakovi motivi: povezava dveh oken v enoten likovni motiv, okroglo okno v servisnih prostorih, obravnava vrtno ograje kot enakovrednega arhitekturnega elementa, posluh za prostore, ki notranjost povezujejo z naravo, umeščenost bivalnih prostorov v visoko pritličje ...

Novaku je s preizkušenimi rešitvami in z globokim občutkom za uporabo prostora uspelo ustvariti stanovanje, ki še danes popolnoma odgovarja potrebam stanovalcev. Notranjost in zunanost vile je, kljub temu da ni zavarovana, ostala popolnoma nespremenjena.

- 1 Po pričevanjih gospe Kous so leta 1954 kupili parcelo in naročili načrte, med letoma 1955-56 pa so hišo zgradili.
- 2 Prepis korespondence iz leta 1938. Hrani arhitekturni arhiv MAO, arhiv Feri Novak, Metka Hari.

06

Sl. 4: Ker ima obe krajši stranici oblikovani kot »brisolet«, ostane loža v spalnem delu prijetno hladna in zračna tudi ob močnem poletnem soncu. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Sl. 5, 6: Novak je posebno pozornost namenil zimskemu vrtu, ki jedilnico povezuje z vrtom. Zasnoval ga je kot zaprto okensko nišo, ki jo lastniki še danes radi uporabljajo kot salon. Zimski vrt od zunaj poudarja jugovzhodni vogal hiše in prispeva k splošni razgibanosti fasade. Pri skoraj vseh projektih vil je Novak posebej skrbno oblikoval tudi vrt. Vrtno zasaditev dreves in grmovnic je natančno opisal na načrtih. (Foto: Miran Kambič, 1993).

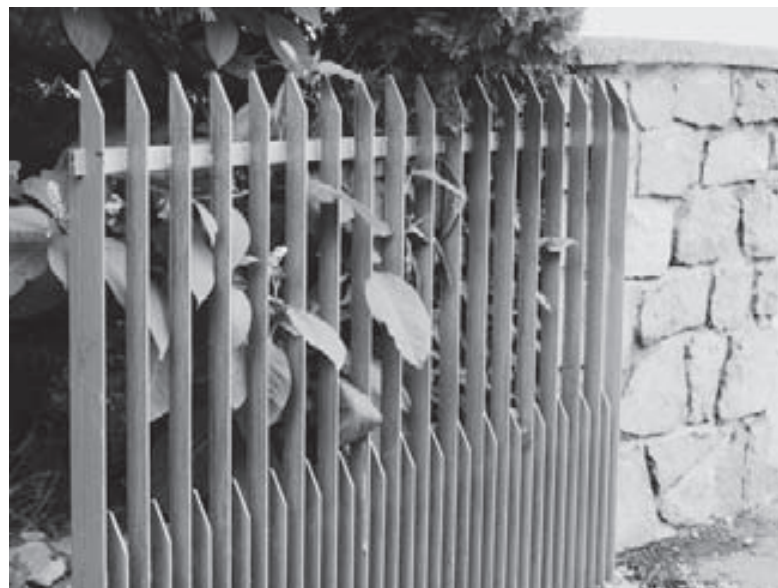

d a n a s n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

Kino Park, 1951

Prva stavba v Murski Soboti, namenjena izključno kulturni dejavnosti

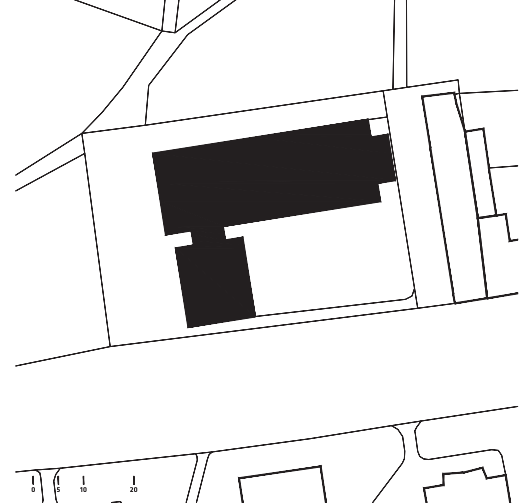
Naslov: Ulica Štefana Kovača 30, Murska Sobota

Nekoč: kino

Danes: gledališče, večnamenska dvorana

Status: stavbna dediščina, kategorija 2 - kulturna dediščina

Stanje: ohranjena celotna stavba, razen notranjega pohištva

Sl. 1: Soboški kino tik pred prenovo stavbe leta 2011. Po prenovi v njej domuje gledališče. Stavbi je dodan funkcionalno pogojen volumen novega odra in zaodrja, ki je oblečen v pločevinasto fasado z abstraktnim vzorcem. Notranjost nekdanje dvorane, žal, ni ohranjena. (Foto: Tomaž Ebenšpanger, 2010).

Sl. 2: Kino Park je bil prva zgradba, namenjena izključno kulturni dejavnosti v Murski Soboti. S 470 sedeži je bila ena največjih in najsodobnejših kinodvoran tistega časa v Sloveniji. (Vir: arhiv Projektivni biro Murska Sobota).

Sl. 3: Soboški kino, ena najsodobnejših kinodvoran tistega časa, je tik po dograditvi leta 1955 še obkrožen z naravo. Danes je del mestnega središča. Spomenik narodnemu heroju Štefanu Kovaču, ki stoji pred stavbo, je delo Miki Mustra, podstavek pa je zasnoval Novak. (Vir: arhiv ZEU Murska Sobota).

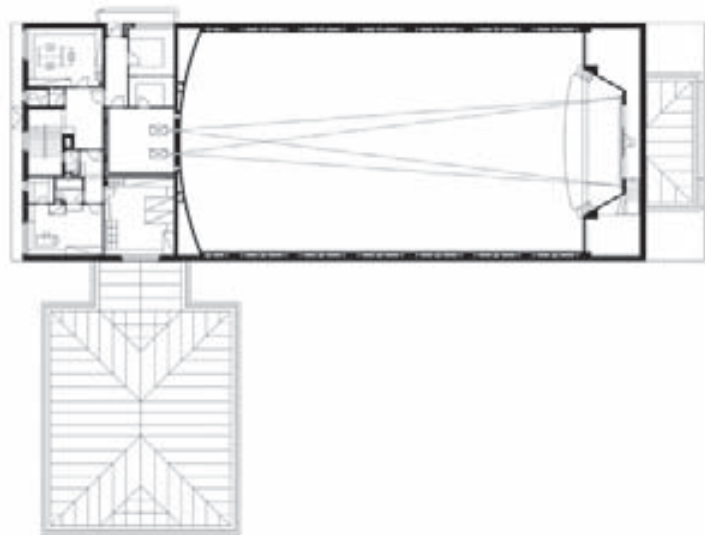
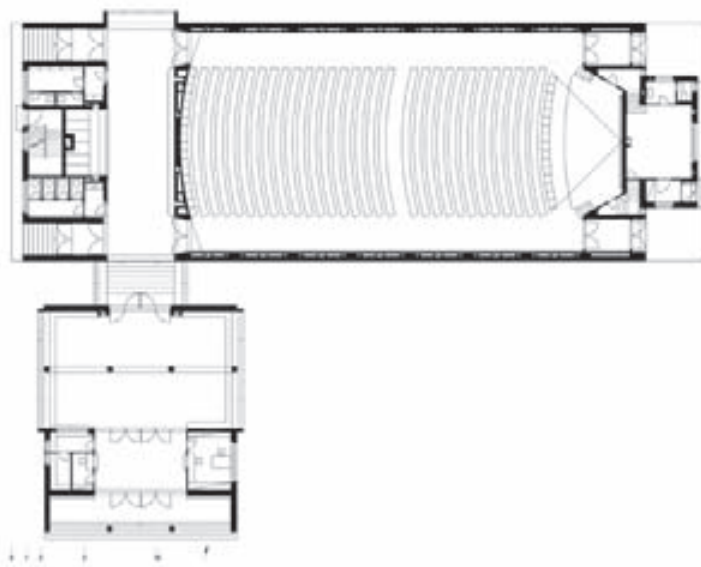
Prostostoječi stavbi Kina Park je Novak namenil mesto ob osrednjem soboškem mestnem parku v ulici Štefana Kovača. Njena lokacija in relativno velik zunanji predprostor kažeta na pomen, ki ga je stavba imela za mesto. Kino Park je bil prva zgradba, namenjena izključno kulturni dejavnosti v Murski Soboti. S 470 sedeži je bila ena največjih in najsodobnejših kinodvoran tistega časa v Sloveniji.

Projekt je nastal v arhitekovem zadnjem obdobju ustvarjanja, ko so popustili močni vplivi Behrensa in Le Corbusierja, ki so jasno vidni v njegovih zgodnejših projektih vil. Stavbo kina tako namesto kompozicije kock in kvadrov sestavljata dva volumna pravilne pravokotne oblike. Vhodni volumen je od glavnega, dvoranskega, ločen s tanko stekleno cezuro. Tudi pri tem projektu je opazna za Novaka značilna pragmatičnost v izvedbi idej. Klasično zidana stavba ima, na primer, streho, ki je ravna le na videz. Za atiko se namreč skriva dvokapna streha majhnega naklona, ki je bila zaradi izvedbenih detajlov varnejša izbira.

Na poseben pomen stavbe opozarja obloga fasade iz naravnega kamna. Uporabljena je zunaj, ob vhodu v objekt, in znotraj kot obloga zidov vhodnega predprostora. Zanimiva je tudi posebej poudarjena vidna konstrukcija kasetiranega stropa vhodne avle, ki je ohranjena do danes.

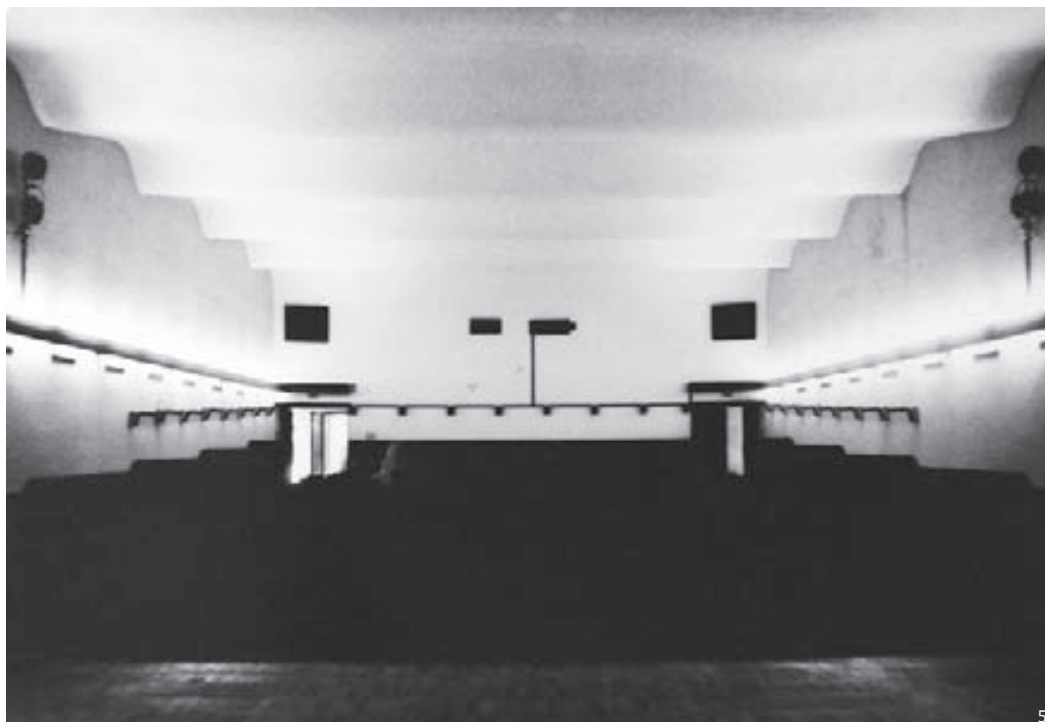
Notranjost kinodvorane je bila posebno zanimiva. Sicer zadržan prostor je imel skandinavski pridih. Zaradi akustike vzvalovljen bel strop je spominjal na interierje Alvarja Aalta.

Danes je stavba prenovljena in v njej domuje gledališče. Dodan ji je funkcionalno pogojen volumen novega odra in zaodrja, ki je oblečen v pločevinasto fasado z abstraktnim vzorcem. Notranjost nekdanje dvorane, žal, ni ohranjena.

07

Sl. 4, 5: Notranjost kinodvorane je bila posebno zanimiva. Sicer zadržan prostor je imel skandinavski pridih. Grebenasto vzvalovljen bel strop je spominjal na interierje Alvarja Aalta.
(Vir: arhitekturni arhiv MAO, arhiv Franc Novak, Metka Hari).
Sl. 6: Stavbo kina namesto kompozicije kock in kvadrov sestavljata dva volumna pravilne pravokotne oblike. Vhodni volumen je od glavnega, dvoranskega, ločen s tanko stekleno cezuro.
(Vir: arhiv ZVKDS OE Maribor).
Sl. 7: Detajl notranjosti vhodne avle in notranje opreme.
(Vir: arhitekturni arhiv MAO, arhiv Franc Novak, Metka Hari).

d a n a s n j e
t a n j e

Vir: Studio Kalamar

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

Vir: Studio Kalamar

Vir: Studio Kalamar

d a n a s s n j e t a n j e

Stanovanjski bloki ob Ulici Štefana Kovača, 1956–62

Mesto v zelenju

Naslov: Ulica Štefana Kovača 1-21, Murska Sobota

Nekoč: večstanovanjske stavbe

Danes: večstanovanjske stavbe

Status: stavbna dediščina, kategorija 2 - kulturna dediščina

Stanje: ohranjeni urbanizem, volumen stavbe in fasada, notranji
razpored prostorov, spremenjeni posamezni okenski okviri

Sl. 1: Južni rob Ulice Štefana Kovača je Novak uredil v celoti.

V severnem nizu strnjene zazidave opazimo njegovo, seveda izstopajočo, Hišo Šerbec. (Vir: arhiv ZEU Murska Sobota).

Sl. 2: Izgradnja stanovanjskih blokov ob Ulici Štefana Kovača je bila del širše urbanistične zasnove centra mesta Murska Sobota, kot si ga je zamislil arhitekt Novak. Zasnova ni bila nikoli realizirana v celoti. Izjema so nekatere posamezne stavbe. (Vir: arhiv ZVKDS OE Maribor, foto Hochstetter).

Sl. 3: Panonsko okolje ni dovoljevalo prevelike višine stavb. Novakovi trinadstropni bloki so se vključevali v njegov povojni urbanistični načrt mesta, v katerem naj bi center Sobote tvorile trinadstropne stavbe, proti periferiji pa bi se višine stavb postopno nižale. Zadnji obroč bi tvorile soseske pritličnih hiš sredi vrtov. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Kompleks devetih stanovanjskih blokov je v celoti zgrajen po Novakovih načrtih. Kljub temu, da Novakova urbanistična vizija o ureditvi Murske Sobote kot celote ni bila uresničena, je lahko s projektom južne ureditve Ulice Štefana Kovača pokazal, kako si zamišlja sodobno bivanje v mestu, zasnovano po načelih funkcionalizma. Tu so še danes najbolj zaželeno stanovanja v Murski Soboti.

»Tehnik je ustvarjajoči duh, borec. Od ideje do načrta, oziroma do končne izvedbe, je dolga pot ... Nobena izvedba ne zagleda sonca, dokler si o njej v duhu ne moremo ustvariti jasne slike. Pa to še ni dovolj! Videti mora v duhu ves potek izvedbe, orodje in stroje, s katerimi izvedemo zamisel. Naloga tehnika je iskati, iznajti, izpopolnjevati in vedno na novo oblikovati.«¹

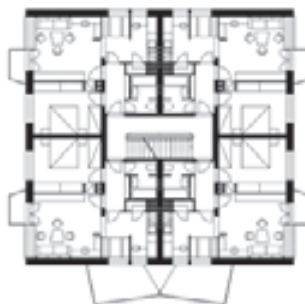
Niz blokov je ob ulici razvil tako, da so od ulice različno odmaknjeni. Izognil se je postavitvi, pri kateri bi nastala pusta vmesna dvorišča. Bloki so tako postavljeni v zelenje, stanovanja pa se v največji možni meri odpirajo proti svetlobi in zraku. Novakova vizija je tudi bila, da bi urbanistično lahko posegel v nasprotno stran ulice (severno), ob kateri strnjen niz stavb ločuje obulični javni prostor od osrednjega mestnega parka. Želel si je porušiti vsako drugo hišo iz tega niza, s čimer bi zeleni prostor svoje blokovske ureditve funkcionalno in vizualno povezal z osrednjim mestnim parkom.

Bloki so dveh tipov. V obeh so stanovanja zasnovana racionalno, velikost prostorov je skrčena na minimum. Tip 2 ponuja nekoliko večjo kvadraturu stanovanj, balkoni pa spominjajo na lože in bivalni prostor razširjajo navzven. V obeh tipih so ometane fasade kombinirane s kamnito oblogo. Večina blokov ob Ulici Štefana Kovača je tipa 1, ti so bili kasneje sežidani še ob Ulici arhitekta Novaka in drugod po Pomurju (Rakičan, Ljutomer, Lendava). Nekoliko razkošnejši bloki tipa 2 so bili sežidani zgolj trije ob Ulici Štefana Kovača.

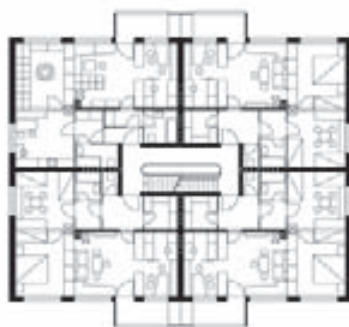
Pri oblikovanju blokov so uporabljeni že znani značilni motivi Novakovega poznega obdobja ustvarjanja, kot so okrogla okna, obloga fasadnih podstavkov iz kamna, vertikalna betonska senčila. Posebni pa so nadstreški, osrednji identitetni elementi stavb. Z njimi je poudaril vhode v vse objekte, ki so zato vidni že od daleč.

Sklepamo lahko, da se je zdela Novaku oblika vhodnih nadstreškov zelo posrečena. Leta 1955 je namreč zasnoval tudi lesen vstopni paviljon z blagajno za sejem *Pomurski teden*², po obliki repliko vhodov v stanovanjske bloke ob Ulici Štefana Kovača.

- 1 Novak Franc. 1940. Človek in tehnika. *Mladi Prekmurec* (4) 3/4: 43-47.
- 2 Pomurski teden je bil namenjen predstavitvi pomurskega gospodarskega, obrtniškega in pritočasnega življenja. Prvič je bil organiziran ob 10. obletnici osvoboditve.

08

Sl. 4: Kontrasten prizor z gradbišča, ki kaže nasprotje med staro in ravnokar grajeno stavbo, je nastal, ker so v tistem času rušili glede na sprotno potrebo in zelo počasi, s postopnim odvažanjem gradbeni material. (Vir: arhiv ZEU Murska Sobota).

Sl. 5, 6: Nekoč blatna ulica, pozidana z nizkimi pritličnimi panonskimi hišami, je z Novakovim projektom ureditve po tedanjih načelih funkcionalizma postala sodobno zasnovana os. (Vir: arhiv ZEU Murska Sobota).

Sl. 7, 8: Pri oblikovanju blokov so poleg ostalih, že znanih značilnih motivov Novakovega poznega obdobja ustvarjanja prvič uporabljeni tudi posebni nadstreški, osrednji identitetni elementi stavb. Z njimi je poudaril vhode v vse objekte, ki so zato vidni že od daleč. (Foto: Miran Kambič, 1993).

Sl. 9: Novak je v Soboto pripeljal sejem, še eno vele mestno značilnost. Zanj je zasnoval tudi vstopni paviljon, ki oblikovno izhaja iz nadstreškov vhodov stanovanjskih blokov ob Ulici Štefana Kovača. (Vir: arhiv ZEU Murska Sobota).

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

d a n a š n j e s t a n j e

Stopnice so pokale, lipa je dišala

Pogovor z gospo Vero Leskovic Keršovan o spominih na življenje v prvi vili arhitekta Franca Novaka

Meta Kutin, Tomaž Ebenšpanger

Gospa Vera Leskovic Keršovan je hči lastnika prve Novakove vile, Vile Keršovan. Njen oče, bančnik Ferid Keršovan, je bil podpornik Novakovega študija, med katerim je arhitekt zasnoval to prvo vilo z ravno streho v Murski Soboti. Gospa naju je med ogledovanjem starih fotografij in tudi novejših, ki prikazujejo današnje stanje vile, v mislih popeljala po prostorih meščanske vile, v mirno in lepo življenje družine, ki ga je grobo prekinila druga svetovna vojna. Pogovarjali smo se za jedilno mizo njenega stanovanja v eni od Poljanskih stolpnic v Ljubljani, kjer prebiva po smrti moža, dirigenta Boga Leskovica. Skozi okna je pogled odprt, podobno, kot je bil v njeni sobi, v vili sredi dišečega vrta.

Gledamo fotografije vile (Slika 1): »Glicinijo smo kasneje odžagali. Da očka ni vedel ... Glicinija ima namreč tako močne korenine, da se je ograja na balkonu začela zvijati. Gledamo fotografije (Slika 2): »Pa tole. To je bil moj pes Miro, ki mu je neka ciganka vrgla v hrano črepinje in je poginil ...« »In to je bila moja kinderfrajla, ker so starši cele dneve delali.« Gledamo fotografije (Slika 4): »To pa je bila gradnja hiše. Sliko je dal Ljubči (o. p. Ljubomir Deškovič). Poročen je bil z Babiko Paukovo, Ferijevo polsestro. V Soboti so imeli slaščičarno. So lahko blejske kremšnite še tako dobre, ampak takih, kot je Pauko néni naredila, takih pa ni ...« Ob fotografiji, ki prikazuje današnje stanje hiše: »Ta barva je grozna ... grozna ...«

Gospa Leskovic Keršovan, stare fotografije vile so črno-bele. Kakšna je bila originalno barvna slika vile – jo še imate pred očmi?

O, seveda! Hiša je bila bela. Okenski okvirji so bili belo-rdeči. Del okvirja je bil bel, drugi rdeč. In tudi notranji platneni roloji na oknih so bili belo-rdeči. Črtasti. Vertikalne črte. Tale ograja na balkonu in na terasi spodaj je bila temnordeča.

Koliko ste bili stari med gradnjo? Ste občutili spremembo pri vselitvi v nov dom?

Imela sem štiri leta. Gradnje se sploh ne spomnim. Smo pa takrat stanovali v eno- ali dvosobnem stanovanju, v Čehovi hiši. (Zaradi groba staršev sem bila dvakrat v rodnem mestu; dokler nisem prišla do središča, sploh nisem vedela, da sem v Soboti – tako se je spremenila.) Imeli smo služkinjo, ki ji je bilo prav tako ime Vera. Bila je največja avtoriteta pri hiši.

Se je preselila skupaj z vašo družino?

Ne, Vera ni šla z nami. Imeli smo Matildo, ki je opravljala dela v hiši, in za okopavanje vrta Jožka, ki je bil Rom, kot se danes reče. Bil je *purš* (to je germanizem, der Bursche, fant, kot pribočnik ali sluga), oče je bil namreč rezervni oficir. Očka je pravil, da ni bil nikoli lačen, ker je Jožko vedno od kod prinesel kakšno kuro. Jožko je enkrat vprašal, kaj moj očka misli, koliko da je star, ker ni imel pojma, kdaj se je rodil: »Ka vij mislite, kelko san ga jes star?«

Sl. 1: Glicinija pred teraso hiše, okrog 1980.

Sl. 2: V igri z družinskim psom Mirom na vrtu, okrog 1933.

Sl. 3: Družina Keršovan na vrtu, okrog 1933.

Sl. 4: Gradnja hiše leta 1931 – spredaj stojita arhitekt Novak in zidarski mojster Mesarič, desno je Novakovo športno kolo.

Sl. 5: Pogled na rdečo bukev, sredi 1980-ih.

Sl. 6: Pogled na pergolo, zelenjavni vrt in njive v ozadju.

Sl. 7: Balkon otroške sobe, pomladi 1935.

3

4

5

6

7

Razen zelenjavnega vrta ste imeli tudi čudovit cvetlični del, ki je bil nedeljivo povezan s stavbo. Kdo je imel glavno besedo pri ureditvi?

Vrt je bil prekrasen. Vrtna arhitektura je bila hobi našega očka. Vrt sta nekako s Ferijem skupaj zasnovala. Bil je v več nivojih, ob terasah so bili sami skalnjaki v različnih barvah. Feri je verjetno naredil načrt. Ampak potem se je očka naprej bavil s tem. Od povsod smo dobivali rože in grmovje. Bilo je prekrasno. Žal so to uničili. Zdaj ni ničesar več. Razen rdeče bukke, ki jo je očka posadil in zaščitil.

Prime fotografijo (Slika 5) ... to je terasa, pod katero je bil rumen grm, ki je močno cvetel, ... od zgoraj pa se je spuščala lila glicinija. Te barvne kombinacije so bile prekrasne. Očka je imel ogromno vrtnarskega znanja. Ko sva hodila na sprehode v gozdove, sem imela s seboj vedno majhen nahrbtnik in lopatko. Iz tišinskega gozda sva prinesla domov zvončke, telohe, trobentice, norice in jih posadila na vrtu ... Še zdaj vem, kako me je očka učil, da se reče črnemu telohu – *Helleborus niger*.

Na vrtu ste imeli tudi pergolo.

Lepa je bila predvsem kasneje, ko se je po njej vzpenjal Clematis (srobot), pod njim pa so rasle roza vrtnice. Kakšna lepa kombinacija! *Išče fotografijo* (Slika 6). Po vojni je površine našega nekdanjega zelenjavnega vrta, skupaj s pergolo, oče prodal. Danes tam stoji hiša.

Ste zunaj tudi obedovali?

Jedlo se je na terasi, pred jedilnico in kuhinjo. Nad kuhinjo je bila moja soba z izhodom na balkon. (Slika 7). Zraven nje je bila soba za goste.

Razgled iz vaše sobe je moral biti slikovit.

Okrog hiše so bila, do koder je oko seglo, žitna polja. Ko je bilo žito zrelo, je bilo kot morje. Ko so kasneje tam sadili oljno repico, pa je bilo vse rumeno. Spomnim se, da je mala Alenka (mlajša sestra o. p.) nekega dne izginila v žitu in potem, po obupanem maminem klicanju, prišla nazaj pojoč, s šopkom v roki in rekla: »Danes nisem Alenka, danes sem Marjeta.«

Arhitekta Novaka danes radi povezujemo z izrednim posluhom za ustvarjanje prostorov med zunaj in znotraj; teras, balkonov, pergol ... Ste med bivanjem v vili občutili uspešnost teh zasnov? Vaša soba, na primer, je imela balkon.

Ste ga uporabljali?

O, seveda sem ga ... pa odprta vrata sem imela. Imam krasne spomine. Da ne bi med igro sedeli na tleh, so nam pognili celo tepih.

Sicer smo uporabljali predvsem teraso spodaj, ki je imela dostop iz kuhinje in jedilnice. Na njej so bili stoli, miza ... skratka, tale terasa ...

Kaj pa na strešni terasi, ste se tam veliko družili?

Tam smo se sončili, imeli smo tudi prho. Da bi kaj žurirali pri naši hiši? Ah, kje pa. Pri naši hiši ni bilo nikoli alkohola. Ko so ob petih popoldan prihajali obiski, se je serviralo čaj in pecivo. Za žuriranje naš očka ni imel dosti smisla. Zgoraj je bila soba za služkinjo Matildo. Po vojni smo jo imeli za shrambo, terase pa sploh nismo več uporabljali.

Žal je naša streha zamakala. In sicer v spalnico staršev. Mislim, da smo bili tudi eni prvih, ki smo imeli strelovod. Spomnim se noči, ko sem vsa prestrašena zlezla k mami v posteljo, ko je strela udarila vanj.

Bela hiša z ravno streho, skoraj stolp sredi polj, je bila ne le estetsko, temveč očitno tudi tehnično velik izziv. Vaš oče je moral imeti veliko poguma ...

Verjetno na podlagi razgovorov s Ferijem. Verjetno je očka rekel: »Feri jaz bi pa, ... mi ne moremo živeti v tem majhnem stanovanju, zdaj je čas, da bi gradili ...« Naš očka je bil izredno inteligenčen in na svoj način tudi napreden. Končal je višjo trgovsko šolo na Madžarskem. Bil je direktor kreditne banke v Murski Soboti. Pravzaprav je uvedel kreditno bančništvo v Prekmurju.

Morda veste, kako je spoznal arhitekta Novaka?

Kako sta se s Ferijem spoznala, ne vem. Feri je bil pač tukaj. Zelo pogosto je prihajal k nam. Mislim, da je Feri študiral z denarjem, ki ga je zaslužil z načrti za našo hišo. Hiša je bila nekaj novega, takrat ni bilo nobenega podobnega Feriju.

Kako pa so drugi reagirali na vilo?

Pojma nimam. Mi smo živeli tako v miru.

Ste se z drugimi Novakovimi naročniki poznali? Zanimivo bi bilo vedeti, kako so prišli do Novaka.

Verjetno so videli našo hišo. S Koltajevimi (Vila Koltaj o. p.) smo se veliko družili, imeli so dva otroke, ki sta bila nekako mojih let. Z Vučakovimi (Vila Vučak o. p.) pa smo se poznali samo na dober dan. Dr. Vučak ni bil naš hišni zdravnik. Naš hišni zdravnik je bil dr. Sedlaček.

Feri je delal tudi Sedlačkovo hišo v Radencih. Ko so Nemci izseljevali ljudi v Srbijo, so izselili tudi Sedlačkove. Feri, ki je bil takrat zelo zaljubljen v Leico (hči dr. Sedlačka o. p.), jih je šel v Srbijo iskat. Uspelo mu je, da jih je pripeljal v Mursko Soboto. Najprej jih je prišel predstaviti k nam, tudi Leico kot svojo bodočo ženo. In tako je postal dr. Sedlaček naš hišni zdravnik. Leica in Feri sta se poročila v tišinski cerkvi. Bila sem na njuni poroki.

Kot kakšnega se pa spominjate Ferija Novaka?

Zelo prijeten je bil in imel je zdrav smisel za humor. Z očetom sta bila velika prijatelja. Mislim, da se je Feri o marsičem posvetoval z očetom.

Gospa v roke prime časopisni izrezek in nama prebere:

»Z globoko pieteto se spominjam tragično umrlega arhitekta Ferija Novaka, ki je bil približno od leta 1932 dalje oblikovalec nove Murske Sobote. Po njegovih idejnih načrtih so nastale nove poslovne in stanovanjske zgradbe, po njegovih zamislih so potekali načrti za bodoče lice mesta. O njegovih zaslugah in umetniški nadarjenosti so mnogo povedali in pisali že drugi. O Feriju Novaku kot učitelju, vzgojitelju mladih pa tudi starih obrtnikov le še tole. Znal jim je govoriti in jih prepričati o prednostih novih metod tehnologije, vzbuditi je znal njih zanimanje za estetsko oblikovanje in vrednost lepotnih črt in kompozicij. Delali so po njegovih načrtih, gradili so hiše, kot si je to sam zamislil, izdelovali so notranjo opremo po njegovem estetskem okusu in stilu. Njegovo rojstno mesto Murska Sobota se mu je oddolžilo s tem, da je preimenovalo Kolodvorsko ulico v Ulico arhitekta Novaka. Ferid Keršovan, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Kronika.«

Tista nesreča je bila nekaj pošastnega. Leica, Feri in Maja so se za božič odpravljali v Zagreb k Paci (Leicina mlajša sestra o. p.), ki je bila poročena z zdravnikom. Na poti v Zagreb, pri Varaždinu se je zgodilo. Feri in Leica sta bila na mestu mrtva, hčerka Maja pa hudo poškodovana in so ji morali odstraniti vranico. Potem je stara ga. Sedlačkova skrbela zanjo. Tudi Maja je že umrla. Živela pa je v hiši v Radencih.

Gledamo fotografije (Sliki 8 in 9) ... tole je Feri, to je Fritz Berger (sin lastnika Bergerjeve vile v Soboti), to je Paca. Fritz je bil takrat zaljubljen v Paco. Ta, ki leži, je moja mama, ta v črnih kopalkah pa ga. Sedlačkova ... Feri in Leica in moja mama ...

Arhitekt Novak je zasnoval tudi notranjo opremo vašega doma, ki danes žal ni več ohranjena.

Pohištvo je narisal Feri. Mislim, da sta se posvetovala z očkom, kako in kaj. Teh detajlov se resnično ne spomnim. Spomnim pa se mize v dnevni sobi, ki je bila kvadratna, s črno stekleno površino. Med dnevno sobo in jedilnico je bil klavir. Pohištvo dnevne sobe je bilo iz kavkaškega oreha.

Kakšna pa je bila vaša soba, je bila tudi narejena po načrtih Novaka?

Opremo je naredil Novak, soba ni bila velika, ampak zelo funkcionalna. Postelja je bila pravzaprav kavč, z globokim predalom za shranjevanje posteljine. Pohištvo je bilo iz lesa, prebarvanega na temnorjavo s krem obrobo. Zraven postelje je bila nočna omarica, zraven police za knjige, ki so segale vse do omare za obleko. Pod temi policami je bil kamin, kar je bila Ferijeva pogruntavščina. Zgoraj je bila siva granitna plošča, spodaj opeke, ograja, bakrena vratca, znotraj pa *gašperček*.

Kurilo se je torej lokalno, po sobah?

Tako je. V spalnici od staršev in v sobi za goste so bile lončene peči. Med jedilnico in dnevno sobo je bila zavesa, ki je segala do ogromnega kamina, ki je bil prekrasen. V dnevni sobi je bil polkrožne oblike, sezidan iz belega kamna, z obrobo iz črnega granita. Granitna obloga se je nadaljevala naprej v jedilnico, kjer je bila plošča iz črnega granita. Pod njo so se kovinska vratca odpirala v veliko peč. Čeprav se ne spominjam, da bi bil ta kamen kdaj topel, ... je bil pa zelo lep. Tudi v naši kopalnici, ki je bila prva v Soboti, se je za segrevanje vode kurilo na peč.

Kakšna je bila kopalnica?

Stoječa železna kad, ob njej okrogla peč, ki smo jo kurili na drva. Zato je topla voda tekla samo v banjo. Umivalnik je imel pipo z mrzlo vodo. Ob drugi steni je bila tapcirana stena iz grobega platna, z obešalniki, pod njo pa klop.

V hiši ste živeli kot otrok, kasneje tudi kot odrasla oseba ... Se je vaše razmišljanje o bivanju v vili spreminjalo, oblikovalo skozi vsa ta obdobja?

Na hišo ne morem gledati drugače kot emocionalno. To je bil moj dom, kjer sem se čutila varno in varovano. Če danes gledam nazaj, je bilo to nekaj estetsko prekrasnega, negovanega, oskrbovanega, s tistim bajnim vrtom. Pomladi so bile krasne. V hiši smo pred vojno tako na polno živeli samo dobrih 9 let.

Po vojni se je verjetno marsikaj spremenilo. Kako se je bilo vrniti v svoj dom v Murski Soboti?

Po dramatičnem srečanju v Mariboru smo nekaj časa živeli pri teti v Mariboru. Z očkom sva šla takoj, ko se je dalo priti čez Muro, v Mursko Soboto. Mama je s štiri tedne staro Alenko (rojena 17. 6. 1945) ostala pri teti. Z očetom so naju nastanili v okrevališču za repatriirance v Valijevi vili. V naši hiši je bila takrat vojaška godba, zato smo morali počakati, da so se odselili. Z očkom sva po Soboti iskala pohištvo in ostale stvari ... ni ga bilo ... Leta 1945 smo začeli iz nič. Od pohištva je ostalo samo tisto, kar je vgradil Feri. Moja in dnevna soba. Vgrajena je bila tudi omara z ogledalom v predsobi, ki je do danes edina ostala na svojem mestu. Ko sva uspela nekako usposobiti hišo, sta prišli še mama in sestra.

Vsaka hiša ima svoj vonj, zvok ... še slišite in vonjate življenje v hiši?

Imam v spominu, da je tista ograja na stopnicah pokala, prav tako stopnice. Spomnim se, da smo imeli debelo knjigo Grimmovih pravljic. Zaradi teh je bilo mene zavoja pri stopnicah tako zelo strah. Verjela sem, da me, posebej kadar nisem bila pridna, na koncu čaka čarovnik.

Vrt je pa omamno dišal, kadar je bil v cvetju. Od bukve nadalje je bila velika kvadratna greda, kjer so spomladi cvetele spominčice in tulipani, kasneje pa cinije in astre. Vse je dišalo! Imeli smo tudi lipo, ki ima prav tako vonj. Pa ogromno ribeza in malin ob vsej dolžini ograje. In krasne hrustavke in take višnje ... ne vem ali so bile španske ali kaj ...

Danes tu v Ljubljani živite v stanovanju s, ponovno, čudovitim razgledom.

Leta 1946 sem se že preselila v Ljubljano. To je moje dekliško stanovanje. Imela sem ga že pred poroko in ga nikoli nisem hotela zapustiti. Veste, razgled ... takrat se je videlo celo grajsko poslopje. Že ko sem prvič vstopila in zagledala Grad, sem rekla, tukaj!

10

11

Sl. 8: Družinski piknik s prijatelji.

Sl. 9: Družinski piknik s prijatelji.

Sl. 10: Mala Vera s svojo pupo na vhodnem stopnišču.

Sl. 11: Družina Keršovan v dnevni sobi, začetek 1980-ih.

Vse fotografije, razen Sl. 4, osebni arhiv Vere Leskovic Keršovan.
Sl. 4, osebni arhiv Ljuba Deškoviča.

Novak je začutil *zeitgeist* in deloval znotraj njega

Pogovor z Matejem Fišerjem

Kristina Dešman

O Feriju Novaku, njegovem ustvarjanju in življenju, sem se pogovarjala z Matejem Fišerjem, Novakovim daljnim sorodnikom. Nad pisalno mizo, ki jo je arhitekt zasnoval za enega svojih naročnikov, je bil tako navdušen, da je dal izdelati repliko.

1

Oktobra je bila v avli Novakove kinodvorane v Murski Soboti na ogled replika pisalne mize, ki jo je oblikoval Feri Novak. Pobuda za njeno izdelavo in izpeljavo je vaša. Kaj vas je navedlo k temu?

Feri Novak je za gospoda Samca, soseda iz Murske Sobote, sicer veterinar-skega atašeeja na Dunaju, zasnoval prizidek k stanovanjski hiši in mu v njem opremil pisarno. Želel sem dokumentirati celoten projekt. Ob tem mi je v oči padla pisalna miza, prav posebno oblikovana. Po tlorisu je zgornji del četrtnina kroga, njen podstavek pa jo povezuje s tremi četrtninami kroga. V četrtnino kroga se zanimivo odpirajo predali. Všeč mi je element presenečenja! Miza je zasnovana za konkreten prostor, ob njej si živo predstavljam dr. Samca in arh. Novaka. Odnos med stranko in naročnikom se mi zdi zanimiv, predvsem danes, ko sta arhitektura in oblikovanje zreducirana na sistem javnih naročil in točkovanj po birokratskem ključu, za vrhunske kreativce pa veljajo kuharji in frizerji.

Mizo sem omenil mizarju Mateju Šavlu, znancu trenutnega lastnika Samčeve hiše, nečaka gospoda Samca. Ker načrta zanjo ni več, sva sprva nameravala izrisati načrt in jo tako ohraniti. Pa je mizar razmisлил in presodil, da jo raje kar izdela. V delavnico so odpeljali original in naredili repliko. Nova miza je bila dokončana že skoraj pred enim letom. Ves ta čas smo se menili, da jo pokažemo, a je vedno prišlo nekaj vmes. Letos letos 16. oktobra je bila 110. obletnica Novakovega rojstva in se nam je zdela prava priložnost za razstavo.

Samčeva miza je izvedbeno dobro premišljena. Je Novak obvladal tudi mizarско delo?

Miza je odlično izvedena, še danes je bil mizar presenečen nad kakovostjo izvedbe. Sodeč po pripovedovanjih, je mizarška dela prevzemal mojster Flisar, ki je bil Novakov mizar. Današnje mizarstvo Šavel je naslednik Flisarjevih, gre za četrto generacijo mizarjev v družini.

Novak si je v Murski Soboti ustvaril ekipo sodelavcev. Sodeloval je z gradbenikom Mesaričem, v pismih omenja gradbenika Srako. Strojne inštalacije naj bi načrtoval Edvard Dittrich, ded arhitekta Primoža Rožkarja. Dittrichovi so imeli prvi kino v Murski Soboti, stari Dittrich pa je avtor nekaj izumov, npr. bakrene škropilnice za vinograd, molznega stroja, ventila za regulacijo ogrevanja, baje je načrtoval tudi prvo centralno v Murski Soboti. Vsak je bil mojster na svojem področju.

Nekaj podobnega poudarja Petra Čeferin, ko govori o neločljivosti med razmišljanjem in delom v arhitekturni produkciji, kjer se ideja nenehno materializira v obliko ali izdelek. Mislim, da sta o podobnem mojstrstvu govorila tudi Steve Jobs in britanski sociolog Richard Sennett. Gre za odnos do dela, ko skuša ustvarjalec vsakič stvar narediti dobro oziroma bolje kot prejšnjikrat, pa naj bo to v informacijski tehnologiji ali mizarstvu. V spoštovanju mojstrstva gre tako za odnos do naročnika kot tudi za odnos do obrtnika – mojstra. Naj ponazorim s primerom: Na Novakovi Osnovni šoli I v Murski Soboti (oz. kasneje gimnaziji), ki je bila zgrajena leta 1959, so vrata učilnic s kljukami vred še danes originali. In vemo, da učenci niso pretirano nežni! Kakovost izdelave

2

3

Sl. 1, 2: Pisarna dr. Samca s pisalno mizo. Foto Matej Fišer.

Sl. 3: Replika pisalne mize v mizarški delavnici.

je morala biti izjemno visoka. Na Kousovi hiši s strešnim vrtom na ravni strehi, s tušem, so streho prvič popravljali pred petimi leti, ker je na enem delu začelo nekoliko zamakati. Hiša je bila zgrajena 1954.

Eno od sporočil, ki smo jih želeli s prezentacijo mize poslati v javnost, je torej: Domači arhitekt in domači mojstri so delali vrhunske izdelke, ki jih lahko postavimo ob bok najboljšim v Evropi tistega časa. Naročali pa so jih domači ljudje. Družine, kot je Šavlova, znajo še danes narediti izdelek na najvišji kakovostni ravni. Zanimivo je, da boste pri takšnih naročilih finančno prišli skozi bolje, kot če kupujete serijske izdelke slovitih znamk. O tej redefiniciji oziroma novi definiciji luksuza so govorili tudi na letošnjem pariškem Vogue Fashion Festivalu. Omenjali so mojstrstvo kot nekaj, kar ni dostopno v vsakem supermarketu, ampak ima osebni pečat. Tukaj je priložnost za Slovenijo, ker še imamo mojstre.

Iz kakšne družine izhaja Feri Novak?

Novakov oče je bil po poklicu zidar, umrl je dokaj zgodaj. Mama se je še enkrat poročila, njen drugi mož se je pisal Pauko. Iz prvega zakona so trije otroci, iz drugega en. Gospod Pauko je imel slašničarno v Murski Soboti, Novakova mama pa je vodila mestno trafiko in trgovino. Gre za ljudi, ki so stali trdno na tleh in prezirali *hohštaplerijo*.

Pravijo, da se je Feri prvič srečal s sodobno arhitekturo kot vajenec na gradbišču Plečnikove cerkve v Bogojini. Za šolanje se je odločil kasneje in najprej obiskoval vajeniško gradbeno šolo. Nadaljeval je v Ljubljani, na Tehniški šoli, tudi v času razstave Avgusta Černigoja leta 1924. Černigojeva razstava je bila zelo odmevna, avtor je zaradi nje prišel v konflikt z Izidorjem Cankarjem. Černigoj naj bi tudi učil na tehniški šoli, vendar pa je bilo to pred Novakovim obdobjem. Predvidevam, da je Novak spremljal dogajanje okrog razstave, morda je prav dejstvo, da se je Černigoj takrat vrnil iz Bauhause, vplivalo na Novakovo odločitev o nadaljevanju študija v tej smeri ... ne vem. Poročil se je z Leico Sedlačkovo, zdravnico, in bil del neke vrste novega meščanstva, ki se je takrat vzpostavljalo v Murski Soboti. Tako kot se je Murska Sobota vzpostavljala kot mesto.

O Feriju Novaku je krožilo oziroma še kroži kar nekaj napačnih informacij.

So kakšne dileme razrešene?

Tako je, pri njem so bile stvari nekoliko odprte. Ena od netočnosti je bila, da na Dunaju ni diplomiral. To informacijo sem preveril na fakulteti in v pismu so mi z *Akademie der Bildende Künste* na Dunaju potrdili, da je Novak pri njih študiral in diplomiral. Še prej jo je preveril in potrdil tudi dr. Bogo Zupančič. Novak se je na Dunaj odpravil še drugič, na tehnično univerzo, a se je začela vojna, zato o tem drugem dunajskem študiju ni veliko podatkov in jasno, tudi končal ga ni.

Druga dezinformacija je bila, da Novak ni bil pri Le Corbusierju, saj ni zapisan v veliki knjigi biroja. Pa smo pri sestri Leice Sedlačkove, Novakove žene, našli certifikat iz ateljeja Le Corbusier & P. Jeanneret z lastnoročnim podpisom Le Corbusierja, ki potrjuje Novakovo navzočnost. Gospa je živela v Zagrebu, pred leti je umrla, stara več kot petindevetdeset let. Tudi v drugi točki ni več dvomov.

Ko se je Novak odločil študirati na Dunaju, je verjetno potreboval organizacijsko in finančno pomoč. Ali veste, kdo mu je pomagal?

Novak je na Dunaju študiral pri profesorju Petru Behrensu, na *Akademie der Bildende Künste*. V začetku, še ko je bil v Ljubljani, mu je najbolj finančno pomagala babica Vida, ki je vozila poštni voz. Kasneje pa so mu veliko pomagali njegovi murskosoboški naročniki, zdravniki, veterinarji, pravniki. Ves čas študija je projektiral, leta 1931 je tudi že gradil. Keršovanova vila v Murski Soboti je njegov prvi, a še vedno izjemno zanimiv objekt. Tako si je dunajski študij, mislim, v veliki meri financiral kar sam. Ko je bil drugič na Dunaju, mu je stanovanje odstopil dr. Samec in mu tudi s tem olajšal študij.

Kakšna pa je zgodba z Le Corbusierjem, kako se je Novak odločil poskusiti v Parizu?

Mislim, da gre za Behrensov vpliv. Ni podatkov, da bi se z Le Corbusierjem srečala že kje prej. Novak je moral imeti nek kontakt, ki mu je odprl vrata Le Corbusierjevega biroja, in jaz mislim, da mu je pomagala prav Behrensova diploma. Pri Behrensu v Berlinu so v začetku dvajsetega stoletja delovali

tudi Mies van der Rohe, Walter Gropius in Le Corbusier. Tako da je ta Behrensova diploma imela neko težo v širšem evropskem prostoru. Konkretno naj bi mu delo v biroju izposloval Vito Kraigher, pri katerem je tudi stanoval v *Cité Internationale Universitaire de Paris*. Poleg tega pa je v Pariz prišel leta 1938 z relativno močnim opusom.

Zapiski pravijo, da je delal na projektu za Alžir in na mostu v *St. Cloud* v Parizu. Oba projekta sta označena kot nerealizirana. V Parizu je preživel 3 mesece. V tem času verjetno ni mogel prav veliko narediti, osvojil pa je logiko in metodiko oziroma ustroj biroja.

Ne vem, če je Novak planiral ostati dlje. Domov se je vrnil, ko sta Le Corbusier in Jeanneret odpotovala v Alžir. Tudi zato, da je zaključil Šerbčevo vilo, pa življenje je bilo v Murski Soboti seveda cenejše. To piše tudi v pismih.

Novaka je očitno zelo vleklo v tujino oziroma od doma. Najprej je odšel v Ljubljano, potem na Dunaj, v Pariz ..., a vedno se je vračal nazaj domov.

Ostajal je vezan na domače okolje. V pismu iz Pariza na primer piše, kako komaj čaka, da se vrne domov in se napije radenske slatine. Vedno ga vleče v tujino preverit, kaj se dogaja, obenem pa ga nekaj močno veže na dom. Od Novakove korespondence je ohranjeno le dopisovanje z domačimi naročniki in z ženo. Ni videti, da bi na Dunaju ali v Parizu sklenil bolj trajna poznanstva.

Predvojni čas je bil zelo turbulenten. Tudi v pismu, ki sem ga dobil z Akademije, pišejo, da nimajo podatkov o delih študentov, ki so študirali pri njih v tistem času oziroma obstajajo luknje v opusih. Glede na to, da Novak v Avstriji nima projekta, ga tudi ni v zapisih. Vse, narejeno med študijem v Avstriji, podpisuje Behrens. Novak je sodeloval na projektu hotela in vzpenjače na Raxalpe, študiju ureditve Kahlenberga, železničarskega doma v Sarajevu in natečaju za Univerzitetni trg in Borzo v Beogradu. Doma pa je vedno imel zaposlitev, tako da je lahko svoje ideje materializiral.

Ljubljana in Murska Sobota se nam še danes zdita daleč narazen.

Koliko je imel stikov z Ljubljano Feri Novak?

Obstaja fotografija, na kateri so murskosoboški dijaki v Ljubljani: Vilko Novak, Karel Jakob, Bžika Lutar, Miško Kranjec, Feri Novak in drugi, pa spet ena, na kateri so s prijatelji Ludvik Ropoša, Feri Novak, Vanek Šiftar, Miško Kranjec, dr. Tivadar, Rudi Čačinovič ... Fotografija je bila prikazana na razstavi, ki jo je pripravil dr. Bogo Zupančič. Novakovih osebnih povezav z njegovo generacijo arhitektov ne poznam. Vem le, da je imel stike z Edvardom Ravnikarjem, bila sta velika prijatelja. Tudi Ravnikar je bil na Dunaju, sicer ne pri Behrensu, bil pa je pri Le Corbusierju. Ravnikar je prišel v Pariz leta 1939 in tam deloval pet mesecev. Tudi on je delal na projektu Alžir, se pravi, nadaljeval je projekt, na katerem je pred njim delal Novak. Čeprav je bil leto dni mlajši in Plečnikov diplomant, je Ravnikar prišel k Le Corbusierju s pedigrijem Plečnikovega pomočnika. Ravnikar je leta 1939 načrtoval Moderno galerijo, ki je vsekakor izjemno delo. Lahko bi rekli, da je po srečanju z Le Corbusierjem dobesedno poletel in pustil močan pečat v naši arhitekturi. To so bila leta, ko je nacizem že bil na pohodu. Mies van der Rohe, Walter Gropius, Moholy Nagy in drugi so že prebegnili v ZDA in tam nadaljevali delo, v delih domačih arhitektov pa se pojavljajo zamiki med časom načrtovanja in izvedbe. Novak verjetno ni niti razmišljal o Ljubljani, saj je imel na svojem koncu ves čas veliko dela. Murska Sobota je bila včasih in je v nekaterih pogledih še danes odmaknjena od ostalih centrov, ta širši prostor od Burgenlanda do Međimurja je nekakšen kot, ki ga pozabljajo matične države, ima pa neko skupno atmosfero. Morda ta panonska atmosfera povezuje ljudi.

Zanimiva je kontinuiteta Novakovega opusa, ki se od predvojnega obdobja skoraj nepretrgano razteza do njegove smrti. Način dela se je sicer spremenil: pred vojno se je ukvarjal s posameznimi vilami, po vojni pa se je bolj osredotočal na večstanovanjsko gradnjo in urbanizem. Kako mu je uspelo?

Po eni strani je bil Novak izrazno zelo napreden, po drugi pa v Murski Soboti ni bilo veliko alternativ. Odkar je začel projektirati, še med študijem na Dunaju, je svoje delo nepretrgoma nadaljeval. Za kino v Murski Soboti se špekulira, da naj bi bil del njegove diplome z Dunaja, projekt zanj pa je bil podpisan leta 1951.

V začetku kariere mu je gotovo veliko pomagala povezava z ženino družino Sedlaček, ki mu je zagotovila renome. Sedlačkovi so bili družina zdravnikov.

Pravijo, da sta se Leica Sedlaček in Feri Novak spoznala, ko je njen oče pri Novaku naročil hišo v Radencih. Žena, Leica, je ustanoviteljica ginekološkega oddelka v Murski Soboti. Verjetno so bili zato njegovi naročniki v začetku zdravniki in podoben segment družbe, za katere je projektiral stanovanjske hiše.

Pred kratkim sem obiskal gospo Kous, ki stanuje v eni od zadnjih Novakovih realiziranih vil iz leta 1956. Oče gospe Kous, ki je financiral gradnjo, je bil kmet, njen mož pa je še študiral medicino. Dejanska Novakova naročnica je bila gospa Kous. Gospod Kous je bil kasneje ginekolog in je po Leici Sedlačkovi prevzel ginekologijo v Murski Soboti. Njegov sin pa je ginekolog in predstojnik ginekološkega oddelka v Murski Soboti danes. Zgodbe Novaka in njegovih naročnikov so zelo povezane.

Novak je že pred vojno razmišljal o urbanizaciji Murske Sobotne. Takrat je deloma na lastno pobudo severozahodno od mestnega središča projektiral javno kopališče. To je bilo 1934. leta. Po zasnovi je še danes eno najlepših kopališč v Sloveniji. Konec vojne je iz Murske Sobote zbežal velik del madžarskega prebivalstva, mnogo židovskih družin se ni vrnilo iz koncentracijskih taborišč, zato je bilo ljudi s kakršnim koli znanjem pravzaprav malo. V Murski Soboti je bil Novak tako eden redkih, ki so imeli znanje, in tu ga je uporabljal, tu je bilo žarišče njegovega dela. Avtomobilska nesreča je zarezala v sredino Novakovega življenja.

Kakšna je bila po vojni uradna Novakova pozicija v Murski Soboti?

Bil je okrajni inšpektor in vodja projektivnega biroja oziroma murskosobotskega odseka Projektivnega biroja Maribor.

Ivo Gerenčer, ki je prišel na predstavitev Novakove mize, je pripovedoval, da je bil Novak ob dopoldnevnih okrajni inšpektor in je nadzoroval gradnjo po Pomurju, ob dveh, po odmoru, pa so delali na novih projektih. Kot ekipa so bili vpeti v delo, s katerim so tudi dobro zaslužili. Če so imeli delavci po 6.000 din plače, so oni na mesec zaslužili tudi do 60.000 din, zahvaljujoč sistemu točkovanja in nagrajevanja glede na opravljeno delo. So pa delali tudi ob večerih in vikendih. Iz prve Novakove ekipe sta med nami še Ivo Gerenčer in gospod Šiftar. Se pravi *originala*, ki lahko pričata iz prve roke. Arhitektura je bila v tistem času očitno cenjena. Vsi govorijo o tem obdobju kot o zlatih letih svojega življenja.

Iz Novakovih osebnih povezav z družino Samec izhaja tudi zgodba z vabilom na dvor Haila Selassija. Ena od sester iz družine Samec naj bi bila dekla na Selasijevem dvoru, ko je bil ta še otrok. V Mursko Soboto jo je Selassie prišel obiskat, pa ga je navdušila Novakova arhitektura. Povabili so jih, da bi postali dvorni arhitekti, cel Novakov tim. Prtljago naj bi imeli že pripravljeno, a so jih zaustavili iz političnih razlogov.

Novakova avtomobilska nesreča leta 1959 je bila velika tragedija in njegov biro še ni bil konstituiran za samostojno delovanje, brez Novaka. Prav zato verjetno ni znanih njegovih študentov naslednikov. Po smrti so zgradili bolnišnico, ki jo je odmaknil iz mestnega središča, in del blokov na ulici Štefana Kovača. Ne vem pa natančno, katere projekte je na mizah pustil nedokončane. Vsekakor je bila nesreča velik šok!

Novak je poleg stanovanjskih hiš, pohištva in urbanističnih potez ustvarjal spomenike. Tudi ta njegov opus sega od pred- do povojnega obdobja.

Že pred vojno je Novak zasnoval zelo impozantno Samčevo grobnico. Samčevi hčeri je obljubil, da ji bo naredil hišo, a ji je zaradi prerane smrti naredil grobnico. Zanimiva je tudi grobnica za gospoda Mesariča, gradbenega mojstra.

Oblikoval je spomenik prekmurstva, knjigo, ki stoji v murskosoboškem parku. Razpisali so natečaj, na katerem naj bi sodeloval tudi Plečnik, izbrali pa so Novakovo rešitev. Zanimiva se mi zdi ideja, da kot simbol Prekmurja izbereš knjigo, ki pomeni besedo in jezik.

Izdelal je tudi podstavek spomenika Štefanu Kovaču, kip pa je izdelal Miki Muster, oče Zvitorepca, Trdonje in Lakotnika. To je edini Mustrov javni kip, čeprav je študiral kiparstvo.

Tudi ko je projektiral gimnazijo, je Novak predvidel dva kipa na fasadi: na telovadnici in nad vhodom. Ni pa znano, kdo naj bi ju izdelal.

Novak je bil močan tudi v teoriji, napisal je veliko člankov, soustanovil revijo *Mladi Prekmurec*.

Mladega Prekmurca je ustanovila ekipa z Vilkom Novakom, kaj več o tem ne vem. Mislim, da sta ustanovitvi revije botrovala modernistični duh in želja po širjenju naprednih idej.

Zanimiv se mi zdi Novakov način pisanja naročnikom, kako jim razlaga, kakšne hiše predvideva zanje. Njegovo razmišljanje je zelo konsistentno, izraža jasna stališča. Ne le da prepričuje naročnike, svoje odločitve dobro argumentira.

Je Novak upošteval prekmursko tradicijo, mu je bilo posebno panonsko razpoloženje blizu in se odraža v njegovi arhitekturi?

Ko gospodu Šerbcu razlaga, kako mu bo naredil hišo, veliko razmišlja o veliki poplavi, ki je Mursko Sobotu prizadela konec 1920-ih. Njegove hiše nimajo kleti, kar je značilno tudi za tradicionalne prekmurske hiše, s tem se skuša izogibati problemu vode. Ne upošteva pa, recimo, tradicionalnega tlorisa s centralnim vhodom ter s prostoroma levo in desno, malo in veliko hišo.

Bolj kot prekmurski stil gradnje so mu bili blizu mojstrstvo, lokalna obrtniška tradicija in rokodelsko razmišljanje.

Kako sprejemajo Novaka prebivalci Murske Sobotne?

Ko smo v oktobru pripravili razstavo replike mize, me je presenetil dober odziv meščanov. Obiskovalci so mi pripovedovali zgodbe, iz katerih je jasno, da Novaka zelo spoštujejo. Številne je zaznamovala osebna izkušnja: nekateri starejši so bivali ali redno obiskovali svoje prijatelje v Novakovih vilah in blokih. Po drugi strani je soboška osnovna šola Novakova stavba, v katero smo vsi hodili in ki je zaznamovala številne generacije. Po razstavi se mi je javilo še nekaj ljudi, ki imajo doma Novakovo pohištvo. Skušali ga bomo vsaj dokumentirati!

Ko se giblješ po Murski Soboti, te Novakova arhitektura ves čas spremlja: od šole do blokov, urbanih ureditev in spomenikov. V podzavesti ti ostane izkušnja arhitekture z ravnimi strehami in modernističnimi linijami. To je prednost lepih mest, ki svojo arhitekturo oblikujejo za prebivalce in jih naredijo bolj občutljive.

Tako je bil Novak že za časa življenja izjemno spoštovan meščan, njegov pogreb pa je bil sploh eden največjih, kar jih je kdajkoli bilo v Murski Soboti. Še zdaj velja za velikega človeka, ki je mestu pustil izjemen pečat. Edino, kar mu očitajo, je, da je podrl sinagogo. To pa je tretji mit, ki se je tudi ovrgel. Sinagogo je po vojni podrla oblast. Med vojno naj bi v njej skladiščili repo, jo uporabljali za konjušnico ... po vojni naj bi se praktično podirala sama vase. Židje, ki bi lahko sinagogo obnovili, se iz taborišč niso vrnili. Novak je zagotovo ne bi podrl, tako zaradi spoštovanja do Behrensa, ki je sam projektil izjemno zanimivo sinagogo v Žilini na Slovaškem, kot tudi iz osebnih, družinskih razlogov.

Odnos do Novaka je še danes zelo pozitiven, čeprav je minilo že veliko časa in ljudje njegovega dela ne poznajo zelo globoko. V resnici nismo še nikoli prišli do res celostne predstavitve Novakovega dela. Največ so naredili Metka Hari, Bogo Zupančič, Tanja Borovšak ter Meta Kutin in Tomaž Ebenšpanger. Z njim se je ukvarjal tudi Andrej Kalamar, pa Leon Cigut je diplomiral iz ulice Štefana Kovača in Šerbčeve hiše.

Zato je tudi ena od idej, ki je vodila razstavo mize, spodbuditi oblikovanje celostne zgodbe o Novaku. Predvsem, dokler je še živih nekaj ljudi, ki so z njim delali ali ki živijo v Novakovih vilah. Jaz jih imenujem *originali*.

Kakšne načrte imate z ohranjanjem in s predstavljanjem Novakove dediščine?

Plani so. Zaenkrat smo z razstavo mize v Murski Soboti malo ogreli ozračje! V biroju Tomaža Lazarja pravkar rišejo načrt mize, ki smo jo razstavili. Mizo bi želel pokazati vsaj na Dunaju, če ne tudi v Ljubljani.

Osebnost se mi zdi zanimiv Novakov preskok. Zidarjev sin iz Murske Sobote se odpravi v svet in ob stiku s sodobno arhitekturo mu preskoči iskrice. V svoji karieri pride do Behrensa in Le Corbusierja, ki sta med najpomembnejšimi osebami svojega časa. Začutil je *zeitgeist*, deloval je znotraj njega. V obdobju 1931–59, torej slabih 30 let, ki jih je med drugim prekinila vojna, uspe Novaku ustvariti zanimiv opus. Nikoli se ni bal skoka v novo. Kot ustvarjalec skače naprej od pričakovanega in te pričaka z rešitvijo, ki jo sam komajda razumeš.

V arhitekturi kot laik sam rad iščem povezave. Rad bi, da se tudi za Novaka vzpostavi genealogija njegovega razmišljanja.

Če smo pošteni, je Novak v širšem prostoru popolna neznanka. Za zdaj seže njegov glas do Ljubljane, pa še to zgolj v ozko strokovno javnost. Ko pogledamo čez mejo, ga ni. Njegov opus po mojem mnenju odpira mnoga vprašanja teorije, kompozicije, strukture, volumnov, detajlov itd. Kako je določil porazdelitev delitev oken in vrat na blokih? Kako razmerje med gimnazijo in dvorano ob njej? Zakaj je delitev oken in fasade na dvorani postavljena, kot je? Zakaj so vhodna vrata razdeljena, kot so? Od kod v panonski gradnji kamen, okroglo okno, ravna streha, mrežna struktura? Kaj pomeni tisti zavihek na ograji v gimnaziji? Zanj nekateri trdijo, da je posledica napake v gradnji, da izenači nivoje, spet drugi, da je detajl načrtovan, ker med potjo roke po ograji in korakom na prvi in zadnji stopnici nastane zamik – in zavihek ga kompenzira.

Ko ob prej omenjenih vprašanjih vzameš v roke šestilo, svinčnik in trikotnik, se začnejo pojavljati elementi modulorja, zlati rezi, pravokotni trikotniki ... Gre za zanimiva vprašanja, izziv za stroko v prihodnosti! Vedno me je vznemirjalo, zakaj se je Novak odločal, kot se je. Nekaj mora biti zadaj, tudi za na

prvi pogled nelogičnimi rešitvami. Prav tako obstaja razlika med načrti in izvedbo, predvsem v delih z daljšim časovnim zamikom med projektiranjem in gradnjo.

Na drugi strani pa gledaš dela Koolhasa, Herzoga in de Meurona, Podrecce, Nouvela, Zahe Hadid ali učencev Miesa, Gropiusa, Le Corbusierja in imaš včasih občutek, da si posamezen element že nekje videl. Mrežne strukture, stavbe, ki želijo zaplesati, ali posamezni elementi, ki želijo poleteti ali stojijo v zraku. Branje prostora med zunaj in noter. To so precej bolj zanimiva vprašanja kot dejstvo, da je bil Novak v Parizu.

Vsak prispevek, odkritje, novo znanje ali interpretacija je dobrodošel, saj razširi pojmovanje arhitekta Novaka in njegovega dela. Odprtih vprašanj je še veliko, poleg tega pa se mi zdi njegovo delo pomembno postaviti v mednarodni okvir. Za strokovno delo ostaja še veliko prostora. Največja stvar, ki jo je treba narediti, je spodbuditi nastanek monografije o Novaku. Z njo bi potrdili arhitekturno identiteto Murske Sobote, Novaka pa kot ustvarjalca vpeli v slovenski in srednjeevropski okvir.

Po mojem mnenju Novakove stavbe preprosto *štima*jo: zbujaajo spoštovanje in mogočnost, hkrati pa so domače, prijazne, imajo toplino in ritem. Trenutno je raziskovanje Novaka na točki, ko je treba zavarovati in dokumentirati čim več gradiva, ki se še skriva na podstrešjih, popisati in posneti pohištvo, ki še obstaja, posneti razgovore z *originali* in pri vsem tem narediti čim manj škode. Temu sledita kritično vrednotenje in postavljanje v širši okvir. Menim, da je Novak v svojih delih skril še veliko dobrega, kar velja odkriti!

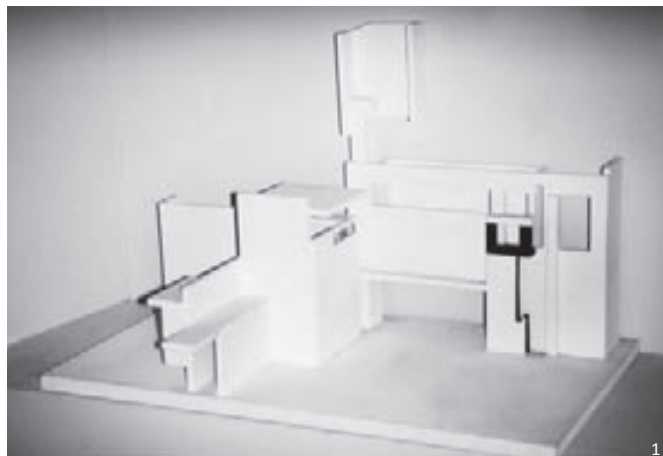
Sl. 4, 5, 6: Detajl vhoda v stanovanjske bloke v ulici Štefana Kovača. Foto: Matej Fišer.

Sl. 7: Detajl stopnišča v Osnovni šoli (oziroma gimnaziji) Murska Sobota. Foto: Matej Fišer.

Sl. 8: Razmišljanje o arhitekturi Ferja Novaka. Foto: Matej Fišer.

Kar uničimo, ne moremo obnoviti

Andrej Hrausky

Predstavivam katerega od slovenskih arhitektov običajno umanjka njegova umestitev v širši mednarodni arhitekturni razvoj. Skoraj po pravilu izhajajo knjige in študije, ki se vprašanju ognejo in arhitekta obravnavajo le z našega lokalnega gledišča. A zelo poučno bi bilo preučiti vplive strukturalizma na Edvarda Ravnikarja ali Gia Pontija na Eda Mihevcu itd. Pri Feriju Novaku pa bi takšna razmišljanja privedla le do njegovega pomena za domačo sceno: Tudi mi smo imeli predstavnike funkcionalizma, in to v Prekmurju.

Med velike može slovenske arhitekture večinoma prištevamo Fabianija, Plečnika in Ravnikarja. Vsak od njih je obvladoval določeno obdobje: Fabiani do prve svetovne vojne, Ravnikar po drugi svetovni vojni in Plečnik obdobje vmes. Prav slednji, ki ga imamo nesporno za največjega slovenskega arhitekta, je kot močna osebnost popolnoma zasenčil funkcionalistično arhitekturo med obema svetovnimima vojnoma, ki pa je kljub temu obstajala. In to ne le s posameznimi ustvarjalci, ampak kot gibanje z vsemi svojimi oblikami. Imeli smo Avgusta Černigoja, učenca na Bauhausu, ki je v Ljubljani zelo zgodaj pripravil več avantgardnih razstav, ustanovil celo, sicer kratkotrajno, zasebno šolo za arhitekturo. Pojavila se je literatura: knjiga *Stanovanje* (Mesar, Špinčič, 1931), posebne priloge revij, na primer »Naš dom« Rada Kregarja v *Ženi in domu*, in izdajali so revijo *Arhitektura*, kjer so poleg Kregarja sodelovali še mnogi, omenimo le Dragotina Faturja. Redno se je tudi razstavljalo, na šolah, sejmišču, v Jakopičevem paviljonu in v tujini. Na pobudo Kluba arhitektov se je razpisovalo tudi arhitekturne natečaje, ki so se jih udeleževali mladi arhitekti. Vse to smo torej imeli in seveda tudi arhitekturo tedaj naprednega sloga. Ko pa se vprašamo, v kolikšni meri je ta dejavnost presežala lokalne okvire, stežka odgovorimo pritrdilno.

Funkcionalistična arhitektura je od vsega začetka izhajala iz »receptov«. Že leta 1926 je Le Corbusier objavil svojih pet točk arhitekture: stebri, ki stavbo dvignejo od tal, vrt na strehi, svoboden tloris, horizontalno okno in svobodna fasada, ki jo omogoča skeletna konstrukcija. Ta preprosta navodila so stavbe umeščala med avantgardo, le držati se jih je bilo treba. Tako preprost je bil tudi izbor za tedaj popularne knjige o novi arhitekturi (najbolj znane je izdal Alberto Sartoris), ki so skušale dokazati mednarodno razsežnost funkcionalistične arhitekturne ideologije. Ni čudno, da se je sloga kmalu prijel ime internacionalni slog, po vsem svetu pa so rasle podobne stavbe, ki so ustvarjale monolitno enoličnost. Slovenskega funkcionalizma ne najdemo v Sartorisovih atlasih, kar ga še bolj odriva na lokalno raven. Če pa se vseeno vprašamo, katera stavba presega te omejitve, se zdi, da je to

Jusqu'au béton armé et au fer, pour bâtir une maison de pierre, on creusait de larges rigoles dans la terre et l'on allait chercher le bon sol pour établir la fondation.

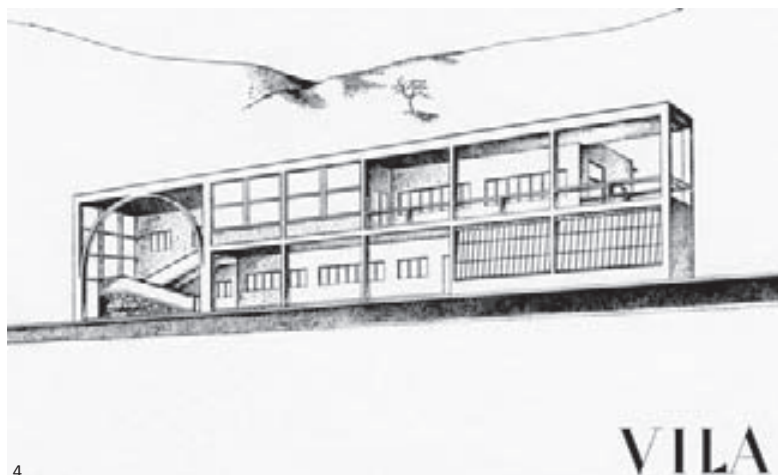
On constituait ainsi les caves, locaux médiocres, humides généralement.

Puis on moulait les murs de pierre. On établissait un premier plancher posé sur les murs, puis un second, un troisième; on ouvrait des fenêtres.

Avec le béton armé on supprime entièrement les murs. On porte les planchers sur de minces poteaux disposés à de grandes distances les uns des autres.

La tablette dit ceci: à surface de verre égale, une pièce éclairée par une fenêtre en longueur qui touche aux deux murs contigus comporte deux zones d'éclairage: une zone 1, très éclairée; une zone 2, bien éclairée.

D'autre part, une pièce éclairée par deux fenêtres verticales déterminant des trumeaux, comporte quatre zones d'éclairage: la zone 1, très éclairée, la zone 2, bien éclairée, la zone 3, mal éclairée, la zone 4, obscure.

Vila Oblak na Rakovniku. V letih 1931–33 so jo zgradili po načrtih nekdanjega Plečnikovega asistenta Franceta Tomažiča in ravno to asistentstvo je najbrž botrovalo dejstvu, da je arhitekt na fasado nad vhodom zasnoval mogočen lok. Tega elementa ne najdemo med navodili za funkcionalistično arhitekturo. Nedvomno je klasičen, a tudi dovolj izčiščen, da deluje znotraj funkcionalističnega besednjaka osnovnih geometrijskih likov. Presežek slovenske funkcionalistične arhitekture torej izhaja iz Plečnikove dediščine, iz kršenja danih pravil, kar razumemo kot tisti »korak v neznano«, ki ga mora opraviti vsak ustvarjalec, ko/če si izbere lastno ustvarjalno pot.

Poleg Vile Oblak ima avantgardni pomen tudi delovanje Avgusta Černigoja, potem ko je zapustil Ljubljano in se vrnil v Trst. Vemo, da je takrat sodeloval pri notranjih opremanih velikih parnikov, tudi z arhitektom Gustavom Pulitzerjem Finalijem, ki ga še najbolj poznamo kot arhitekta Raše v Istri. Vemo, da so ravno velike ladje tako navdahnile Le Corbusiera, da jih je postavljaj za zgled sodobni arhitekturi. To je morda veljalo za zunanost, interjerji teh plavajočih palač pa so se še vedno spogledovali z arhitekturo velikih dvorcev. Pulitzer Finali je z nagovarjanjem naročnikov, da bi veljalo tudi notranost parnikov oblikovati po vzoru na sodobno funkcionalistično arhitekturo, uspel leta 1930 – Lloyd Triestino je začel graditi potniško ladjo *Victoria*, prvo z notranjo opremo. Pri gradnji sta med drugimi sodelovala tudi Avgust Černigoj z intarzijami in Gio Ponti s keramiko. Ladja je bila splovljena leta 1931, še istega leta pa ji je Gio Ponti posvetil posebno številko revije *Domus*, katere urednik je bil. *Victoria* je bila simbol fašistične italijanske mornarice, zato se z njo zavedni Černigoj nikoli ni postavljaj, pa vendar ...

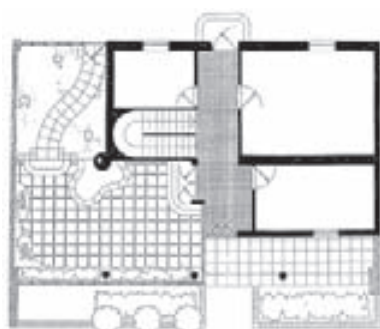
Novi arhitekturni slogi niso nastajali po modnih vzorcih – ti stalno zahtevajo izmišljevanje česa novega, kar naj bi »poživilo« stare oblike, ki so se jih vsi naveličali. Ravno nasprotno, vsi zgodovinski slogi so nastali kot odgovor na velike zgodovinske prelomnice. Nič drugače ni bilo s funkcionalizmom, ki se je rodil po veliki človeški tragediji velike vojne (kot so jo imenovali tedaj), po kateri se je svet zamajal dobesedno do temeljev ter pometel z družbenimi sistemi in mnogimi državami. Porušena Evropa je pred arhitekturo postavila tudi novo nalogo: poskrbeti za stanovanja srednjih in

delavskih slojev. Funkcionalizem se je pojavil iz pomanjkanja, torej se arhitektura ni mogla več ukvarjati s presežki, ampak z zadostitvijo minimalnih standardov za dostojno bivanje. Predvsem v Nemčiji so preučevali t. i. standarde eksistenčnega minimuma, ki so sčasoma prerasli v splošne normative in se uporabljali še po drugi svetovni vojni.

Funkcionalistična arhitektura je skušala priskrbeti dostojno bivališče preprostim ljudem. A danes občudujemo predvsem vile bogatašev, ki so si novi arhitekturni slog izbrali kot simbol svoje modernosti. Vila Savoye pri Parizu, vila Tugendhat v Brnu, vila Mareia na Finskem so bile zgrajene za najbolj bogate – ti so si tudi edini lahko privoščili stavbe, ki so bile takrat, zaradi novih tehnoloških rešitev, bistveno dražje od klasičnih. Tudi pri nas se nova arhitektura ni uveljavila za reševanje stanovanjskih problemov povprečnega človeka, ampak je z njeno pomočjo porajajoči sloj kapitalistov izkazoval svojo »modernost«. Tako med najboljših primere funkcionalizma uvrščamo stanovanjske vile na Vrtači arhitekta Josipa Costaperarie, Vilo Oblak na Rakovniku in Vilo Grivec na Prulah arhitekta Franceta Tomažiča (vse v Ljubljani) in nekaj vil v Murski Soboti arhitekta Ferija Novaka. Te stavbe v resnici niso

- Sl. 1: Avgust Černigoj – kompozicija (rekonstrukcija).
 Sl. 2: Revija *Arhitektura* – posvečena Adolfu Loosu.
 Sl. 3: Le Corbusier – pet točk arhitekture.
 Sl. 4: France Tomažič – Vila Oblak, *Dom in Svet* št. 1–2, 1935.
 Sl. 5: France Tomažič – Vila Oblak (stara fotografija).
 Sl. 6: Parnik *Victoria* – kadišnica drugega razreda. Avgust Černigoj.

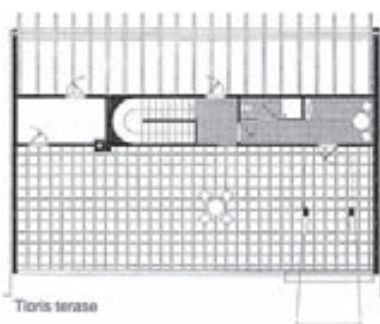
Tloris pritličja

Tloris drugega nadstropja

Tloris prvega nadstropja

Tloris terase

7

8

Sl. 7: Feri Novak – Hiša Šerbec, tlorisi.

Sl. 8: Feri Novak – Hiša Šerbec, kompozicija ulične fasade.

bile tako radikalne, kot so jih opisovali njihovi zagovorniki, na primer Avgust Černigoj: »Oni, ki odklanjajo tovrstne estetične vrednote, se lahko smatrajo za tuberkolozno-sifilitične veteranske duhovnike.«¹ Zgolj delno so sledile Le Corbusierovemu receptu novega sloga. Večinoma so bile še vedno klasično zasnovane, krasili pa so jih določeni za funkcionalizem značilni elementi: ravna streha, zaobljeni hišni vogali in klasična okna s poudarjenimi horizontalami. Prav poudarjanje horizontal je bila verjetno največja značilnost nove arhitekture pri nas. O tem v že omenjeni knjigi *Stanovanje* beremo: »Na lahko valovit železniški napis gledamo iz vlaka brez napora, gledanje na mimo dreveče telegrafске droge pa je jako utrudljivo. To je razumljivo, zakaj počasno delovanje naših čutnih organov, ki zahtevajo nekaj časa za zaznavanje teles, ne prenese hitre menjave slik. Očesno mišičevje, ki je zaradi prenatlih sprememb razdraženo, izziva ostale čute, in od tod prihaja nelagodje, ki ga v takih slučajih običajno opažamo. Popolnoma enak pojav se dogodi pri pogledu v sobo, ki je navpično razdeljena. Ako hočemo pogledati kakršenkoli prostor, moramo premikati glavo na vse strani neovirano. Pogled je neoviran v sobah, katerih stene so enobarvne ali pa vodoravno razdeljene. Ako pa srečamo navpično črto ali navpično telo, se nam oko ustavi, zakaj prisiljeno je gledati v nasprotno, oziroma navpično smer. Utrujenost očesa postane tem večja, čim manjši je prostor, čim manjša je razdalja med očesom in steno.«²

Funkcionalistična arhitektura je imela svoje slabosti. Te so izvirale iz uporabe novih oblikovnih rešitev, ki zaradi nepreizkušnosti niso delovale. Ravne strehe so puščale, tanke enojne okenske zasteklitve so ustvarjale kondenz, fasade brez strešnih napuščev so hitreje propadale ipd. Priseganje na minimalne standarde eksistenčnega minimuma se je zrcalilo v preozkih hodnikih in premajhnih površinah sanitarij, kuhinj in ostalih prostorov. Takšne stavbe so se zelo težko prilagajale sodobnejšim časom. Frankfurtska kuhinja, ki jo je arhitektka Margarete Schüte-Lihotzky zasnovala leta 1926 kot predhodnico današnjih laboratorijskih kuhinj, ni imela prostora za hladilnik in pomivalni stroj. Hodniki in sanitarije so bili ne le premajhni za današnje potrebe, ampak tudi neustrezni današnjim predpisom. Tako lahko celo trdimo, da je funkcionalizem med vsemi arhitekturnimi slogi najbolj nefunkcionalen. Poleg tega so bile stavbe zasnovane v nepravilni kompoziciji stavbnih volumnov. Če za dobro arhitekturo velja, da je dobra, ko ni mogoče ničesar več dodati ali odvzeti, tu ni bilo ovir, da se ne bi terase ali balkona zazidalo ali kjerkoli dodalo kak prizidek. Sodobni predpisi zahtevajo dosti boljše izolacijo, vendar zunanje oblaganje fasade in vgradnja večslojnih oken spremenita nekdanje elegantne proporce teh stavb. Zaradi tega je zelo težko ohraniti funkcionalistično arhitekturo v prvotnem stanju in namenu. Ponekod so sprejeli pravilo, da se v primeru naselja stanovanja posodobijo, eno pa ohrani v prvotnem stanju, kot muzej. Takšen pristop lahko vidimo v Pessacu pri Bordeauxu (Le Corbusier, 1926–30), v naselju Kiefohoek pri Rotterdamu (J. J. P. Oud 1925–30), v naselju Weissenhof v Stuttgartu (muzej je v stavbi Le Corbusiera, 1927) in drugod, medtem ko so pomembne vile, kot so Vila Savoye ali Tugendhat skrbno celostno obnovljene in spremenjene v muzej. Pri nas vile iz tega obdobja del-

no rešuje ravno dejstvo, da niso tako radikalno sledile zapovedim funkcionalizma in da gre v večini primerov za razkošno gradnjo. Ravno to jim je omogočilo določeno mero prilagodljivosti in so lahko kljubovale novim potrebam novega časa. Mnoge so žal razdelili na več stanovanj, recimo Vilo Oblak, druge so sprejele nove vsebine, denimo Vila Perhanc, ki danes gosti šolske sindikaliste, res redke pa so se izognile preureditvam, ki so posegle v prvotno zasnovo.

Feri Novak je seveda zanimiv, ker se je izpopolnjeval kar pri dveh svetovno pomembnih arhitektih. Arhitekturo je pričel študirati pri Petru Behrensu na Dunajski akademiji leta 1930 (Behrens je bil na Akademiji upodabljaljočih umetnosti na Dunaju v letih 1921–35). Diplomiral je l. 1933 na Dunaju in se leta 1934 zaposlil kot mestni arhitekt v Murski Soboti. Ponovno je bil na Dunaju krajši čas leta 1940, vmes pa je leta 1938 tri mesece delal pri Le Corbusieru v Parizu. Oba učitelja sta pomembno vplivala na njegovo arhitekturo. Zgodnja dela so povsem pod Behrensovimi vplivi. Vile Keršovan (1931), Vučak (1932), Koltaj (1933), Sedlaček (1937) so bile zasnovane s skrbno kompozicijo volumnov, zaobljenimi vogali ali vsaj balkoni ter poudarjenimi horizontalami, sicer pa grajene klasično. Tudi okna so bila običajna, včasih podvojena in poudarjena s horizontalnimi kapmi. Novak je bil pri Le Corbusieru le kratek čas, a je dosledno sprejel njegova načela. V tem pogledu ima pomembno mesto Šerbčeva hiša v Murski Soboti (1938), ki jo je snoval med bivanjem v Parizu. Zaradi vojne ni bila nikoli dokončana, Novakove zamisli pa so se ohranile v pisnih iz Pariza, v katerih je naročniku razložil celotno zasnovo. Dosledno se je držal Le Corbusierovih petih točk nove arhitekture, zapisanih leta 1926: stebri, ki stavbo dvignejo od tal, vrt na strehi, svoboden tloris, horizontalno okno in svobodna fasada, ki jo omogoča skeletna konstrukcija. Hiša Šerbec ima tako v pritličju notranji vrt (zimski vrt), ki zajema približno polovico površine, na strehi je bila terasa (spet je zavzela približno polovico etaže), ki naj bi jo poraslo zelenje, delna skeletna konstrukcija pa je omogočala svoboden tloris. V prvem in drugem nadstropju so bili stebri pomaknjeni v notranjost in Novak je lahko zasnoval res pravo horizontalno okno. S tem je bila razbremenjena tudi fasada, ki jo je, podobno kot Le Corbusier, oblikoval v proporciju zlatega reza. Hiša zaradi vojne ni bila nikoli sčela dokončana, po smrti lastnika pa jo je kupila banka in leta 2001 preuredila v poslovalnico. Tako je stavba izgubila večino svojih značilnosti, spremenjena ji je bila tudi namembnost. Hiša Šerbec bi bila lahko najvidnejša predstavnica funkcionalistične arhitekture pri nas. A zaradi nedokončanosti in še bolj preureditve v banko je prvotni namen arhitekta izničen. Tudi morebitna rekonstrukcija ne bi mogla v celoti popraviti škode, saj je izvirnik, original za zmeraj izgubljen. Mednarodne konvencije o zaščiti kulturnih spomenikov, še posebej Beneška konvencija iz leta 1964, zavračajo rekonstrukcijo kot ponaredek, *falsifikacijo* originala. Ko uničujemo lastno kulturno dedščino se ne moremo zanašati na to, da jo bomo nekoč obnovili.

1 Naš glas, Trst, št. 5-7., september 1926. Str. 120.

2 Mesar, J. in Spinčič, I. (1931). *Stanovanje*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna. Str. 11.

Seznam del Ferija Novaka v Murski Soboti

Seznam izvedenih projektov v Murski Soboti, za katere obstajajo arhivski podatki.
Fotografije prikazujejo današnje stanje.

Vila Keršovan_ 1931_ Mladinska ulica 38

Vila Vučak_ 1932_ Kardoševa ulica 1

Delavski dom_ 1933–36_ Slovenska ulica 6

Hiša Šerbec_ 1938_ Ulica Štefana Kovača 12

Osnovna šola_ 1940–43_ Ulica Štefana Kovača 32

Vila Kous_ 1950_ Kardoševa ulica 7

Kino Park_ 1951_ Ulica Štefana Kovača 30

Stanovanjski bloki_
1956–62_ Ulica Štefana Kovača 1-21

Adaptacija in dozidava hiše Samec_
1932–33_ Partizanska ulica 2

Vila Koltaj_ 1933_ Cankarjeva ulica 20

10

Kopališče in ureditev kompleksa Fazanerija_ 1934–35_ Kopališka ulica 43-45

Ureditev ploščadi in drevoreda pred soboškim gradom_ 1937_ mestni park

13

Spomenik prekmurskim piscem_ 1938_ mestni park

14

Ureditev mestnega trga_ 1939_ Trg zmage 1

15

Spominska plošča in obelisk
padlim žrtvam in umrlim internirancem_
1947–48_ mestno pokopališče

16

Grobnica družine Samec_ 1938–40_ mestno pokopališče

17

Mrliške vežice_ 1950_ mestno pokopališče (porušeno)

Stanovanjski blok "Židovski blok" _ 1957_ Lendavska ulica 10

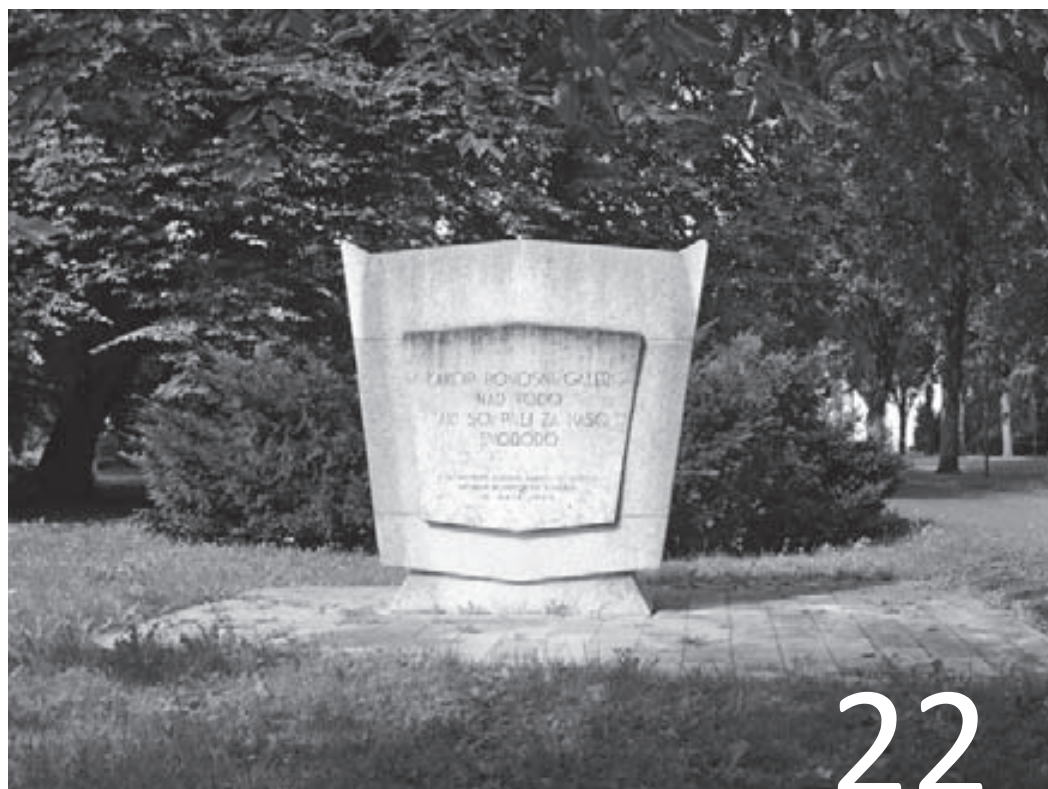
Bančna upravna stavba_ 1958_ Trg zmage 7

Upravna stavba zavarovalnice_ 1959_ Slovenska ulica 25

Dom pomurskih lovcev_ 1959_ Grajska ulica 7

Spomenik padlim učiteljem Pomurja_ 1959_ mestni park

Stanovanjski blok "Bobi blok"_ 1959_ Ulica arhitekta Novaka 19

Stanovanjski blok_1965_ Ulica arhitekta Novaka 7

Bogdan Reichenberg (1948–2016)

Jurij Kobe

Arhitekt Bogdan Reichenberg je odšel.

Ni imel te sreče, da bi odšel na hitro. V zadnjih časih je z nekoliko ironijo dejal, da se seli v druge dimenzije, v druge plasti ...

Odšel je naš kolega in prijatelj, kar smo mu mnogi v generaciji postali kaj kmalu po vpisu na ljubljansko šolo za arhitekturo. Ne le da se je bil vselej pripravljen pridružiti mladostnim obštudijskim norijam, tudi v študiju je izstopal kot vedno aktiven in zvedav. V debatah z različnimi strokovnjaki arhitekturi robnih področij, ki smo jim imeli po zaslugi profesorja Edvarda Ravnikarja v naši Sobi 25 možnost slediti, je Bogdan vedno med prvimi postavljaj vprašanja; nikoli se ni bal tvegati, tipati v neznano ... in to je nemaločrat pokazal tudi kasneje.

Ob študiju na ljubljanski fakulteti je imel srečo sodelovati na nalogah, ki niso bile v neposredni povezavi z učnim procesom – gre za značilnost Ravnikarjeve študijske strategije. Tako se je lahko večkrat pogovarjal z mnogokrat zagonetnim sogovornikom, kar je poetično opisal v svojem prispevku k številki AB, posvečeni Sobi 25: *O vzrokih migotanja listov trepetlike* ...¹ Profesorju Ravnikarju je Bogdan že med zaključevanjem študija v daljnih 1970-ih z vso svojo energijo pomagal postavljati temelje umestitve Univerze v Mariboru. In tu se je prvič, poleg zvedavosti in vedno polne zavzetosti za cilj, v katerega je verjel, izkazala tudi njegova doslednost.

Z odločno vključitvijo v mariborsko javnost je dodobra zaslužen, da je obveljala Ravnikarjeva sugestija o univerzi znotraj mestnega tkiva, kar nosi v mesto življenje, in ne v takrat moderni »kampus« nekje na mestnem obrobju, kar bi mariborsko središče siromašilo tako, kot ga danes praznijo dislocirana nakupovalna središča ... Podobno si je, manj srečno, z vso zavzetostjo prizadeval za razumno obliko mariborskega letališča ... Ali, še kasneje, za regularno izbiro projektantov za objekte Univerze v Mariboru, kar je plačal z razmeroma pozno vključitvijo v njen študijski proces ...

Zelo zgodaj se je zavedel, da arhitektura ni le oblika. Zato se je po končanem študiju arhitekture vpisal še na filozofijo na ljubljanski filozofski fakulteti, kasneje opravil magisterij na interdisciplinarnem postdiplomskega študiju prostorskega in urbanističnega planiranja ter obiskoval Tehnično univerzo v avstrijskem Gradcu.

V rodnem Mariboru je po večletnem delovanju v različnih institucijah in pristopih k obravnavi prostora osnoval projektantsko skupino, ki je kaj kmalu tako v natečajih kot v realizacijah žela pomembne uspehe – v državnem in mednarodnem prostoru.

Ob tem, da je deloval znotraj stroke in v stanovskih organizacijah, se je pridružil mali skupini mariborskih arhitektov, ki je menila, da je pomembno postaviti kompetentno razmišljanje o arhitekturi v najširši krog javnosti. Tako je nastala pri nas najdlje trajajoča rubrika z aktualno arhitekturno vsebino v dnevnem tisku, *Arhitekturna beseda* v Večeru, kamor so praviloma pisali arhitekturno razgledani pisci. Tega nivoja slovensko časopisje danes žal ne pozna več ...

Čeprav je bil med iniciatorji, eden tistih, ki so aktivno oblikovali mariborsko šolo za arhitekturo, uradne pedagoške kariere ni začel v za profesuro običajnih letih. Svojo vlogo učitelja arhitekture je – ne po lastni volji – začel kar pozno, kar je, splošno gledano, pravzaprav edino prav in bi moralo biti pravilo. A bolezen mu ni dovolila, da bi dočakal svojo polno vlogo vzgojitelja in profesorja mlajših generacij v novih, prelepih prostorih Fakultete za arhitekturo Univerze v Mariboru, kot se bo enkrat vendarle morala imenovati.

In še nekaj ni: Za seboj ni pustil velike vrzeli, kot večkrat rečemo ob prilikah, ko se poslovimo od velike osebnosti. Bogdan nam je ob vsem naštetem zapustil pomemben opus arhitektur in izoblikovano projektantsko skupino, ki je že v dneh njegovega počasnega umikanja znala izkoristiti in dograjevati na temeljih, ki jih je postavil – na njegovi strokovni radovednosti, iskanju, osebni predanosti poslanstvu arhitekture.

1 Reichenberg, B. (2012). O vzrokih migotanja listov trepetlike. *AB arhitektov bilten*. Vol 193/194. Str. 20-29.

